

27

SDÜ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS ADMINISTRATIVE SCIENCES

İB

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ ve İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

THE JOURNAL OF FACULTY OF
ECONOMICS
ADMINISTRATIVE
SCIENCES

Cilt/Volume 27 • Yıl/Year 2022 • Sayı/Issue 01

İB

ISSN 1301-0603

İB

ISSN 1301-0603

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

Editor / Editor-in-Chief

Prof. Dr.

Mehmet GENÇTÜRK

Editor Yardımcıları / Associate Editors

Doç. Dr./Assoc Prof. Dr.
Mahmut Sami ÖZTÜRK

Doç. Dr./Assoc Prof. Dr.
Oğuzhan ÇARIKÇI

Arş. Gör./Res. Assist.
Ramazan Furkan ÖZKUL

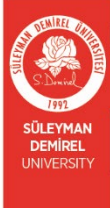
Danışmanlar Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE
Prof. Dr. Can Deniz KÖKSAL
Prof. Dr. Durmuş ACAR
Prof. Dr. Hayrettin USUL
Prof. Dr. Hüseyin GÜL
Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR
Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK

Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI
Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU
Prof. Dr. Murat OKCU
Prof. Dr. Mustafa GÜLMEZ
Prof. Dr. Ramazan ERDEM
Prof. Dr. Şeref KALAYCI
Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL

Bilim Kurulu / Scientific Board

Prof. Dr. Abdulmenaf TURAN (Van Yüzüncü Yıl University)
Prof. Dr. Abed Al-Nasser ABDALLAH (American University of Sharjah)
Prof. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs University)
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet University)
Prof. Dr. Akif Argun AKDOĞAN (Ankara Social Sciences University)
Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN (Mersin University)
Prof. Dr. Barış ÖVGÜN (Ankara University)
Prof. Dr. Birdoğan BAKI (Karadeniz Technical University)
Prof. Dr. Can Umut ÇİNER (Ankara University)
Prof. Dr. Cem SAATÇIOĞLU (İstanbul University)
Prof. Dr. Erbay ARIKBOĞA (Marmara University)
Prof. Dr. Falah F. ALSUBAIE (Al-Imam Mohammad Ibn Saud Islamic University)
Prof. Dr. Fatma Bahar ŞANLI GÜLBAHAR (İstanbul University)
Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ (Aydın Adnan Menderes University)
Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU (Sakarya University)
Prof. Dr. Fuat SEKMEN (Sakarya University)
Prof. Dr. Gökhan AKYÜZ (Akdeniz University)
Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyeddi Eylül University)
Prof. Dr. Hacı KURT (Mersin University)
Prof. Dr. Hakan AY (Dokuz Eylül University)
Prof. Dr. Hasan BÜLBÜL (Ömer Halisdemir University)
Prof. Dr. Hasan Engin ŞENER (Ankara Yıldırım Beyazıt University)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR (Pamukkale University)
Prof. Dr. İbrahim Güray YONTAR (Dokuz Eylül University)
Prof. Dr. İdil KAYA (Galatasaray University)
Prof. Dr. İhsan KAMALAK (Mersin University)

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

- Prof. Dr. İlker Murat AR (Karadeniz Technical University) (Ministry of Industry and Technology)
Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI (Burdur Mehmet Akif Ersoy University)
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Mahmut GÜLER (Trakya University)
Prof. Dr. Mahmut SÖNMEZ (The University of Texas at San Antonio)
Prof. Dr. Mehmed Zahid SOBACI (Bursa Uludağ University) (Director General of TRT)
Prof. Dr. Mete YILDIZ (Hacettepe University)
Prof. Dr. Mohamed Gamal ABOELMAGED (University of Sharjah)
Prof. Dr. Muammer ZERENLER (Selçuk University)
Prof. Dr. Murat ÇUHADAR (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Murat KAYALAR (Burdur Mehmet Akif Ersoy University)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Naci KARKIN (Pamukkale University)
Prof. Dr. Nurhan PAPATYA (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Savaş Zafer ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Selma KARATEPE (İnönü University)
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)
Prof. Dr. Şaban UZAY (Erciyes University)
Prof. Dr. Şenol BABUŞCU (Başkent University)
Prof. Dr. Tuncay ÇELİK (Kayseri University)
Prof. Dr. Vesile ÖMÜRBEK (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Vural ÇAĞLIYAN (Selçuk University)
Prof. Dr. Walailak ATTHIRAWONG (King Mongkut's Institute of Technology)
Prof. Dr. Yunus Emre ÖZER (Dokuz Eylül University)
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN (Dokuz Eylül University)
Doç. Dr. Abdulaziz H. ALGAEED (Dar al Uloom University)
Doç. Dr. Dilek MEMİŞOĞLU (İzmir Kâtip Çelebi University)
Doç. Dr. Khodakaram SALIMIFARD (Persian Gulf University)
Doç. Dr. Nasser ALOMAIM (Riyadh College of Technology)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ARAP (Dokuz Eylül University)
Dr. Öğr. Üyesi Ozan ZENGİN (Ankara University)
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BİLGİN (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Dr. Neriman HANAHMEDOV (Azerbaijan State University of Economics)

Yayın Ofisi / Editorial Office

Arş. Gör./Res. Assist. Ramazan Furkan ÖZKUL | Dergi Sekreteri / Secretary of the Journal
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Murat KARA | Kapak Tasarım / Cover Design
Bil. İşl./Computer Op. Ramazan DAĞ | Dizgi / Type Setting

Baskı / Printing

SDÜ Basımevi Isparta / SDU Publication House Isparta

© SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Isparta – 2022 / Faculty of Economics and Administrative Sciences of SDU Isparta – 2022

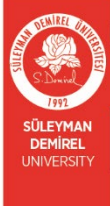
Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi ISSN 1301-0603 Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Yazarlara nakit olarak telif ücreti ödenmez. Telif ücreti olarak yazının yayımlandığı dergi gönderilir. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; EBSCO, Türkiye Makaleler Bibliyografyası ve SOBİAD İndeks tarafından taranan dergiler arasında yer almaktadır.

Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences (ISSN 1301-0603) is an international refereed publication of Süleyman Demirel University, published every January, April, July and October. Editorial board claims no responsibility for the opinions, expressed in the published papers. The authors are responsible for the content of their papers. All rights are reserved. No parts of this publication may be reproduced, or transmitted in any forms or by any means without appropriate citation. No royalty will be paid for the published papers. Instead, a complimentary copy of the issue will be sent to the authors. The journal is indexed by EBSCO, Türkiye Makaleler Bibliyografyası and SOBİAD index databases.

İletişim Adresi / Contact Info

Süleyman Demirel Üniversitesi / Süleyman Demirel University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dergi Yayın Komisyonu Başkanlığı / Head of Journal Publication Office
Doğu Kampüsü, 32260, Çünür / East Campus, 32260, Çünür
İSPARTA / İSPARTA, TURKEY

☎ : 0 246 211 04 01
Fax : 0 246 237 09 20
E-mail : iibfdergi@sdu.edu.tr
Web : <http://iibfdergi.sdu.edu.tr>

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

BU SAYININ HAKEMLERİ / LIST OF THE REFEREES OF THE CURRENT ISSUE

Prof. Dr./Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr./Prof. Dr. Hacı Yunus TAŞ	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr./Prof. Dr. Mustafa LAMBA	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Ersin KANAT	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Fatih YILMAZ	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Harun YÜKSEL	Avrasya Üniversitesi
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Zafer AYKANAT	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Ahmet ŞİT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Fatma MUMCU KÜÇÜKÇAYLI	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Hasan ŞENOL	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Kadriye OKUDAN DERNEK	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Kazım SARIÇOBAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Mehmet ÖZMEN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Meral BEKTAŞ	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Vedat BAYDAR	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr./Dr. Gökhan KIRBAÇ	İstanbul Kültür Üniversitesi

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

DERGİSİ

İ ç i n d e k i l e r / C o n t e n t s

Derleme Makaleler / Review Articles

2001-2020 Yılları Arası Türkiye'de Sosyal Diyalog Uygulamaları
Social Dialogue Practices in Turkey Between 2001-2020

Prof. Dr. Kenan ÖREN

Sara Gülşah ÇEVİK

1-13

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Covid-19 Salgınının BIST100 Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Etkisi:
Veri Zarflama Analizi Uygulaması

*The Impact of Covid-19 Outbreak on Companies in BIST100 Index:
Data Envelopment Analysis Application*

Öğr. Gör. Fatma YAYLA

Prof. Dr. Gökhan ÖZER

15-29

Finans Eğitiminin Finansal Okuryazarlık Düzeyi Üzerindeki Etkisi:
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yüksekokul Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma

*The Effect of Finance Education on The Level of Financial Literacy:
A Research On High School Students of Tokat Gaziosmanpaşa University*

Doç. Dr. Nevzat TETİK

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Sait İŞILDAK

31-51

Örgüt Kültürü ile Yenilik Yönetimi Arasındaki İlişki
The Relationship Between Organizational Culture and Innovation Management

Dr. Nagehan ÖNER

Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN

53-66

Döviz Kuru Belirsizliğinin Çelik Sektörü İhracatı Üzerine Olan Etkisi: Türkiye Örneği
The Effect of Exchange Rate Uncertainty on Steel Industry Exports: The Case of Turkey

Bilge DURSUN

Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA

67-82

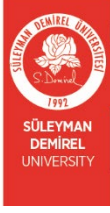
Turancı ve Sosyalist: Sultan Galiyev'in Turan Sosyalist Devleti Tasarısının İncelenmesi
Pan-Turkist and The Socialist:

Examination of Mirsaid Sultan Galiev's Pan-Turkism Socialist State Proposal

Dr. Öğr. Üyesi Vehbi Alpay GÜNAL

Arş. Gör. Gökhan ÇELEN

83-97

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

A Multicriteria Decision Framework for Bank Performance Evaluation in Turkey
Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımı ile Türkiye 'de Banka Performans Değerlemesi
Dr. Öğr. Üyesi Hilal Hümeysra ERDOĞAN

98-109

Lider Kavramı Üzerine Metaforik Bir Çözümleme
A Metaphorical Analysis on The Concept of Leader
Dr. Öğr. Üyesi Eylem BAYRAKÇI

110-123

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ YAYIN KURALLARI

Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne gönderilecek makalelerde yazarların aşağıda belirtilen ilke ve kurallara uymaları gerekmektedir. Belirtilen ilke ve kurallara uygun olarak hazırlanmayan makaleler değerlendirme sürecine alınmayabilir, ya da bu sürecin herhangi bir aşamasında değerlendirme dışında bırakılabilir.

Yayın İlkeleri

1. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Dergiye iktisat, işletme, kamu yönetimi, maliye, ekonometri, çalışma ekonomisi, hukuk ve siyaset bilimi ile doğrudan ya da dolaylı ilişkisi bulunan bilimsel ve özgün makaleler gönderilebilir.
3. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
4. Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılmış olmalıdır.
5. Makaleler yazım kurallarımıza uygun bir şekilde hazırlanarak e-mail yoluyla gönderilmelidir. Yazarlar, makale başvurusu sırasında web sayfamızdan temin edecekleri **iletişim formunu** doldurarak e-mail veya faks yoluyla göndermelidir. İletişim formunun tüm yazarlar tarafından imzalanmış olması zorunludur.
6. Makalelerin değerlendirme sürecine alınabilmesi için, 150,00 TL'lik ücretin "İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi " adına Türkiye Ziraat Bankası (IBAN: TR420001000132448078966239) nolu hesaba yatırılarak dekontun e-mail yoluyla gönderilmesi gerekmektedir. Söz konusu ücret, makalenin değerlendirilmeye alınması için ön şart niteliğinde olup, değerlendirme sürecinin sonucu ile ilişkili değildir.
7. Yayınlanmaya uygun bulunmayan makalelerin ücretleri geri ödenmeyecektir.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

8. Yazım yanlışlarının çok fazla olması, bilimsellik şartlarına uyulmaması makalenin geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.
9. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, ilk olarak Yayın Komisyonumuzun ön değerlendirmesinden geçmektedir. Daha sonra içerik ve biçim açısından incelenmek üzere en az iki hakeme gönderilmektedir. Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara ve makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmemektedir.
10. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayımlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 3 ay içinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir.
11. Yayımlanmayan makaleler yazarına geri gönderilmeyecektir.
12. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarına aittir.
13. Dergide yayınlanan makalelerin her hakkı saklıdır. Derginin ismi olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz.
14. Dergide yayınlanan makalelerin yazarlarına nakit olarak telif ücreti ödenmez. Telif ücreti olarak makalenin yayımlandığı dergi gönderilir.
15. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmayacaktır.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

Yazım Kuralları

1. Makaleler “Office Word” programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır.
2. Makalelerin uzunluğu dergi formatında 25 sayfayı geçmemelidir.
3. Sayfa düzeni; Sol: 2,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 2,5 cm ve Alt: 2,5 cm olmalıdır.
4. Makaleler 10 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
5. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
6. Makalenin ilk sayfasında 11 punto olarak Türkçe ve İngilizce başlık, 9 punto olarak 150 kelimeyi geçmeyecek Türkçe ve İngilizce özet ile en az 3 - en fazla ise 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır. Dergimiz 2014 yılından itibaren JEL (Journal of Economic Literature) kodu uygulamasına geçmiş bulunduğundan gönderilecek makalelerde yazarların en fazla 4 tane olmak üzere JEL kodlarını da belirtmesi gerekmektedir.
7. Yazarın unvanı ile ad ve soyadı, 10 punto olarak makale başlığının sağ altında belirtilmelidir. Aynı sayfanın dipnotlar için ayrılan kesim çizgisinin altında ise 8 punto olarak yazarın görev yeri ve e-mail adresi gösterilmelidir.
8. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Başlıklar en çok 4 düzeye kadar bölümlendirilmelidir. Ana başlıklarından önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır. Alt başlıkların ise hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır.
9. Makale içindeki tüm tablo, şekil ve grafikler metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde sayfaya ortali olarak gösterilmelidir. Her tablo, şekil veya grafiğe bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil veya grafiğin üstünde, sayfaya ortali, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 10 punto olarak yer almalıdır. Tablo, şekil ve grafik içindeki metin 8-10 punto aralığında olmalıdır. Tablo, şekil veya grafikler kolaylıkla okunacak biçimde olmalı ve yukarıda verilen sayfa yapısına (sayfa marjlarını aşmayacak şekilde) uygun olmalıdır.

10. Atıflar metin içerisinde bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde ve 8 punto olarak ifade edilmelidir. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır. Örnek;
- **Tek yazarlı yayınlarda atıf:** (Okcu, 2009:68).
  - **İki yazarlı yayınlarda atıf:** (Gökdere ve Negiz, 2006:28).
  - **Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf:** (Dulupçu vd., 2007:14).
  - **Birden fazla kaynağa atıf:** (Schumpeter, 1934:66; Wood, 2005:36)
  - **Kaynağın tamamı için atıf:** (Drucker, 1995)
  - **Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf:** (DPT, 2003:45).
11. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır. Örnek;
- **Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf:** (Ener, 2002)
  - **Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf:** (Rekabet Kurumu, 2008).
12. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir. Örnek;
- Eryılmaz (1998a), Eryılmaz (1998b).
13. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri “en yeni tarihli” olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.
- **Kitaplar**
EROL, E. (2008). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım, İstanbul.
ACAR, D. ve TETİK, N. (2008). Genel Muhasebe, Detay Yayıncılık, Ankara.
DEMİR, Y., ÖZDEMİR, O. ve EREN, İ. (2008). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Finansal Yönetim Uygulamaları, Asil Yayın, Ankara.
  - **Çeviri Kitaplar**
DRUCKER, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev.) ÇORAKÇI, B., İnkilap Kitabevi, İstanbul.

- **Editörlü Kitaplar**

OKÇU, M., AKTEL, M. ve KERMAN, U. (2007). “İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve 'Avrupalılaştırma’”, (Ed.) YILMAZ, A. ve BOZKURT, Y., Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

- **Yazar Adı Olmayan Kitaplar**

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Yayın No: DPT 2671, Ankara.

- **Dergiler**

YAVUZ, A., ALBENİ, M. ve KAYA, D.G. (2009). “Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4): 65-90.

- **Gazeteler**

GÖKÇE, D. (1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet, 15 Mart.

- **Tezler**

ÖZKUL, G. (2008). Girişimcilik Teorileri ve Girişimci Tipleri: Antalya-Burdur-Isparta İllerinde (İBBS Düzey 2 TR61 Bölgesinde) İmalat Sanayi KOBİ'lerindeki Girişimciler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- **İnternet Bazlı Kaynaklar**

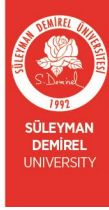
(i) *Eğer kaynağın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde kaynakçada verilmelidir. Ancak, kaynağın yer aldığı internet adresi de tüm uzantılarıyla verilmelidir. Eğer internette indirilen kaynaklar için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi hem kaynakçada hem de metin içinde kullanılmalıdır. Örnek;*

ENER, N. (2002). “Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, 10.05.2005.

(ii) *Eğer kaynak bir yazara ait değil de bir kurum veya kuruluşa ait web sayfasından alınmış ise, kaynakçada kurumun adı, yazının başlığı (varsa) ve tüm uzantılarıyla internet adresi verilmelidir. Örnek;*

REKABET KURUMU (2010). “Rekabet Hukukunun Esasları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icld=53>, 17.03.2010.

14. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

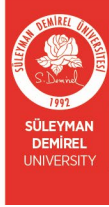

PUBLICATION RULES OF THE JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES OF SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY

For the articles to be sent to Suleyman Demirel University, The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences, the authors are required to adhere to the following principles and rules. The articles which are not prepared in accordance with the principles and rules stated above may not be taken in assessment process, or may be excluded from assessment at any state of this process.

Editorial Principles

1. Suleyman Demirel University, The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences is an international peer reviewed journal and published four times in a year in January, April, July, and October.
2. Scientific and original articles which have directly or indirectly relation with economics, business administration, public administration, public finance, econometrics, labor economics, law and politics can be sent to the Journal.
3. The articles sent to the Journal should not be published in any other source or should not be offered to be published.
4. Articles should be written in Turkish or English.
5. Papers should be prepared in accordance with our rules of spelling, and should be sent via e-mail. Authors should fill the **communication form** which can be obtained from our web site and send it via e-mail and fax. The communication form must be signed by all the authors.
6. To take the papers into the assessment process, 50 USD price should be paid to Türkiye Ziraat Bankası (IBAN: TR420001000132448078966239) account in the name of "İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi" and the receipt should be sent via e-mail.
7. Fees of the articles which are not qualified for publication are not refundable.

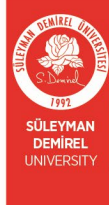
SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

8. Having too many spelling errors and failure to comply with the requirement of a scientific article will be sufficient for reversal.
9. Articles submitted for publication initially evaluated by our Editorial Commission. Then they are sent to at least two referees to be examined in terms of content and form. Referees' identities are not released to the authors and the authors are also not informed who the referees for their papers are.
10. In accordance with the evaluation reports from the referees, a decision will be made to publish the article, a correction from the author, or rejection. In case of correction requested from the author, and correction should be done and sent at the latest within 3 months to the Journal.
11. Rejected articles are not re-sent to the author(s).
12. Opinions in the articles published in the Journal are not the opinions of the Journal. All responsibility belongs to the author.
13. All rights of the articles published in the Journal are reserved and cannot be copied without the name of the Journal.
14. Copyright fee is not paid in cash to the author of the article published in the Journal. The copyright fee is sent to the Journal.
15. The articles which are not meet the publication principles will not be taken into the peer review process.

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

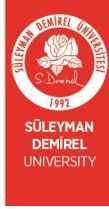

Spelling Rules

1. Papers should be prepared with "Office Word" program and A4 format.
2. The length of the paper should not exceed 25 pages in magazine format.
3. Page layout should be left: 2,5 cm, right: 2,5 cm, up: 2.5 cm, and bottom: 2.5 cm.
4. Articles should be written with font type of "Times New Roman", in 10 font size and with "single" spacing. There should be one space after points and commas.
5. Paragraphs should be without an initial indent, 6 nk spaces should be left between the paragraphs. No extra blank lines between.
6. The title should be written in Turkish and English with 11 font size, Turkish and English abstracts should contain no more than 150 words with 9 font size, and include 3 to 5 key words in Turkish and English. Our journal will start to use JEL (Journal of Economic Literature) code application, the authors who will send the articles need to specify JEL codes no more than 4.
7. The name, surname, and title of the author(s) should be written with 10 font size, under the title and right aligned. The name of institution and e-mail address of the author(s) should be written with font size 8 in the footnote
8. The headings and subheadings should be appeared in 10 font size, bold and left justified and also numbered as 1. 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. The headings should be capitalized and subheadings should appear in lower case (initial word capitalized). The headings should be partitioned no more than 4 levels. There should be one blank line before the subheadings; no blank line should be given after the subheadings. There should be no blank line before and after the subheadings.
9. All table and figure, and graphic in the paper should be cited in numerical order and center aligned. Each table, figures, and graphics should be given a title. Table title should be placed above the table, figure, and graphic, with 10 pt, centered aligned, and only initial letters capitalized. Table, figure and graphic text should be no smaller than 8 pt and no larger than 10 pt. All tables, figures, and graphics should be clear and can be easily readable and also compatible with the page layout.

10. References should be made with conjunction method inside the text. Explanation notes should be under the page as footnote with 8 pt. References inside the text should be like surname of the author(s), year of the source, and page number. If there isn't the name of the author then institution name should be given instead of author's name. Example:
- *Works by a single author:* (Okcu, 2009:68)
  - *Works by two authors:* (Gökdere and Negiz, 2006:28)
  - *Works by multiple authors:* (Dulupçu et al., 2007:14)
  - *Citing more than one sources:* (Schumpeter, 1934:66; Wood, 2005:36)
  - *Citing whole source:* (Drucker, 1995)
  - *Citing publications without the name of the author:* (DPT, 2003:45)
11. If the reference is taken from a web site and the author is known, reference should be made like periodic publications. If the date of the downloaded source is not given, access date should be used. If the date of the downloaded source is not given, date of access should be used. Also if no publisher name is available, use the name of website and data of access. Example;
- *If the author's name and publication year is known:* (Ener, 2002)
  - *If the author's name and publication year is not known:* (Rekabet Kurumu, 2008)
12. If you are citing more than one work by the same author in the same year, put the letters a, b, c next to the year. Example;
- Eryılmaz (1998a), Eryılmaz (1998b).
13. All sources used in the text should be ordered alphabetically by author last name. Order the works from the same author by publication date. All the sources that are cited in the text must appear in the reference page. The reference page should be prepared according to example shown below:
- **Books**
EROL, E. (2008). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım, İstanbul.
ACAR, D. and TETİK, N. (2008). Genel Muhasebe, Detay Yayıncılık, Ankara.
DEMİR, Y., ÖZDEMİR, O. and EREN, İ. (2008). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Finansal Yönetim Uygulamaları, Asil Yayın, Ankara.
  - **Translated Books**
DRUCKER, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev.) ÇORAKÇI, B., İnkilap Kitabevi, İstanbul.

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

- **Edited Books**

OKÇU, M., AKTEL, M. and KERMAN, U. (2007). “İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve 'Avrupalılaştırma’”, (Ed.) YILMAZ, A. and BOZKURT, Y., Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

- **Book with no Author**

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Yayın No: DPT 2671, Ankara.

- **Journals**

YAVUZ, A., ALBENİ, M. and KAYA, D.G. (2009). “Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4): 65-90.

- **Newspapers**

GÖKÇE, D. (1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet, 15 Mart.

- **Theses**

ÖZKUL, G. (2008). Girişimcilik Teorileri ve Girişimci Tipleri: Antalya-Burdur-Isparta İllerinde (İBBS Düzey 2 TR61 Bölgesinde) İmalat Sanayi KOBİ'lerindeki Girişimciler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- **Internet Based Sources**

(iii) If the authors of the sources are known, it should be given like periodic publications. In addition to this, the web address of the source should be given. If the date of the source is not known, then date of access should be given both in the text and the reference page. *Example;*

ENER, N. (2002). “Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, 10.05.2005.

(iv) If the source belongs to an institution instead of an author, there should be the name of the institution, the title of the source and complete web address in the bibliography. *Example:*

REKABET KURUMU (2010). “Rekabet Hukukunun Esasları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>, 17.03.2010.

14. For the cases not mentioned in spelling, scientific publication rules will be taken into consideration.

2001-2020 YILLARI ARASI TÜRKİYE'DE SOSYAL DİYALOG UYGULAMALARI

SOCIAL DIALOGUE PRACTICES IN TURKEY BETWEEN 2001-2020

Kenan ÖREN* Sara Gülşah ÇEVİK**

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, kenanoren@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7937-3915

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, saragulsahc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3209-2654

ÖZ

Çalışmanın amacı, Sosyal Diyalog kavramının tanımını ve Türkiye'deki çıkış noktasını bir bütün halinde incelerken bu çerçevede yapılan faaliyetlerin ve uygulamaların neler olduğunu kronolojik derleme yöntemi ile ele almaktır. Bu kapsamda, Türkiye'nin ve Dünya'nın içinde bulunduğu ve mevcut sosyal diyalog uygulamalarında yapılan düzenlemeler ve yeni oluşumlar gerektiren bazı dönemlerin derlenmiş halinin literatürdeki eksikliği araştırmanın gerekliliğini öne çıkarmaktadır. 2001 yılı, Türkiye'de devlet, işçi ve işveren taraflarını oluşturan ve makalede "Üçlü Diyalog" olarak da adlandırılacak olan kavramın tarihsel gelişiminde sosyoekonomik pek çok iyileştirme ve oluşumla öne çıkan ilk yıllar olması sebebiyle taban yıl olarak ele alınmaktadır. 2001 ve 2020'li yıllar arasında taraflar arasındaki sosyal diyalog gelişimi önceki dönemlerden farklı olarak modernize edilen kurumlar aracılığıyla yürütülürken, bahsi geçen kurumlara diyalogun hangi kısmında yer aldıkları hususunda da yüklenen görev ve sorumluluklar incelenmektedir. Sonuç ve Değerlendirme bölümünde, sosyal diyalog olgusunun kanunlarla oluşturulan kurum ve kuruluşlar aracılığıyla çalışma hayatına ve sosyal hayata tümleşik olmasının, olgunun sürdürülebilirliği açısından oldukça önemli olduğu vurgulanmak istenmektedir. Bahsi geçen yasal düzenlemelerin Türkiye'deki varlığının ve bu varlığın geliştirilerek devam etmesinin diyalogun sistematik bir şekilde yürütülebilmesinde etkili normlardan biri olduğu kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Diyalog, İşçi, İşveren, Devlet

Jel Kodları: J01, J08, J41, J51

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the definition of the concept of Social Dialogue and the point of departure in Turkey as a whole, as well as to consider what activities and practices are carried out within this framework using the chronological compilation method. In this context, the lack of a compiled version of some periods in the literature in which Turkey and the World are located and which require arrangements and new formations made in the current social dialogue practices suggests the need for research. In 2001, the state, the employer and employee sides and article constitute the "Triologue" in the historical development of the concept which will be called the first year because it is featured with many healing and socioeconomic formation is taken as the base year. Between 2001 and 2020 in the previous periods of the development of social dialogue between the parties, unlike when upgraded is carried out through the institutions, the institutions on which they are located uploaded dialogue on the issue of the aforementioned duties and responsibilities are examined. Conclusion and evaluation section, the phenomenon of social dialogue institutions and organizations working life and social life through the laws that created the phenomenon to be integrated into the sustainability of that is quite important to emphasize asked. It is accepted that

the existence of these legal regulations in Turkey and the development and continuation of this entity is one of the effective norms for the systematic conduct of dialogue.

Keywords: *Social Dialogue, Employee, Employer, State.*

Jel Codes: *J01, J08, J41, J51*

1. GİRİŞ

“Üçlü Sosyal Diyalog” olarak da ifade edilen Sosyal Diyalog kavramı, küreselleşme ile birlikte artan bilgi toplumu olmanın beraberinde getirdiği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal Diyalog dar anlamıyla; işçi, işveren ve devlet arasında ekonomik ve sosyal politikalar geliştirerek, bu politikaların uygulanmasını sağlayan yapıdır. Sosyal Diyalog ’un en geniş tanımı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yapılan tanım olarak kabul edilir. Bu tanıma göre Sosyal Diyalog; devlet, işçi temsilcileri ve işveren ya da sadece işveren ve işçi temsilcileri arasında ekonomik ve sosyal politika ile alakalı ortak problemlere ilişkin tartışma, iş birliği ve bilgi paylaşımının geniş ölçekteki süreçlerini ve uygulamalarını yansıtmaktadır. Sosyal diyalog yapısına devlet, işçi ve işveren taraflarından başka çıkar taraflarının da katılması “çok taraflı sosyal diyalog” olarak adlandırılmaktadır. (Öztürk, 2014: 2). Türkiye’de de geçmişten günümüze uygulanmış ve halen varlığını sürdürmekte olan sosyal diyalog uygulamaları bulunmaktadır. Kanunlar ile düzenlenerek hayata geçirilen bu uygulamaların diyalog taraflarının hak ve kayıplarını koruyucu etkisi, kavramın tanımı ile birlikte bütünsel olarak incelenmektedir. Bir olgunun somut normlara dayanan temellerinin olması diğerlerine göre onu daha güvenilir kılmaktadır. Bu itibarla yasal mevzuatta kendine geniş bir uygulama alanı bulan sosyal diyalog, derleme çalışması için hem çalışma hayatı hem de endüstri ilişkileri açısından gerekli bir araştırma konusu olarak kabul edilmiştir.

2. SOSYAL DİYALOG KAVRAMI

Sosyal Diyalog, tarafların ekonomik ve sosyal politikalara ilişkin ortak ilgi ve çıkarları doğrultusunda bir araya gelerek yaptıkları her türlü müzakere, görüş alışverişi veya karşılıklı bilgi aktarımını ifade eden üçlü yapıdır. Bu üçlü yapının sosyal faktörleri işçi, işveren ve hükümettir. Yapı, “Üçlü İş Birliği” olarak da adlandırılmaktadır. (Ekin, 1997: 14). Sosyal diyalogun gerçekleşmesini sağlayacak bazı temel koşullar vardır. Bunlar; “Sosyal diyalog için gerekli bilgilere erişebilen ve bu bilgileri değerlendirme kapasitesi olan güçlü ve bağımsız işveren ve işçi kuruluşlarının varlığı”, “Tarafların sosyal diyaloga yönelik bir kararlılık ve sahiplenme içinde olmaları”, “Sendikalaşma ve toplu sözleşme alanlarındaki temel özgürlüklere saygı”, “Uygun kurumsal yapılaşma yoluyla destek” olmak üzere çeşitli maddeler halinde düzenlenmiştir. (İşte Sağlık, 2008). Geneli itibariyle sosyal diyalog kavramının toplumlarda meydana gelen uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmak ve bunu yaparken de daha ılımlı ve ara bulucu bir uygulama süreci izlenebilmesi için gerekli olduğu belirtilmektedir. (TİSK, 1992: 9-10). Sosyal diyalog taraflarının her birinin makro ve mikro düzeyde haklarını savunacak birer temsilcilerinin olması ve söz konusu çıkarlar doğrultusunda sosyoekonomik politikaların belirlenmesi için gerekli bir mekanizma olarak görülmesi de yine son derece elzem bir ifadedir. (Işığışık, 1999: 17).

2.1. Sosyal Diyalog ve Amaçları

Sosyal diyalog taraflarından olan ve diyalogun sosyal tarafını oluşturan işçi ve işverenlerin aralarındaki başta ekonomik olmak üzere sosyal ve kültürel ilişki uyuşmazlıklarını çözüme kavuşturmak ve taraflar arasındaki bu ilişkileri düzenlerken çalışma ekonomisi ve endüstri

ilişkilerinin daha güvenli ve düzenli bir sistem ile yürütülmesini sağlamak sosyal diyalogun temel amaçlarından biridir. Taraf olan çıkar gruplarının çalışma hayatına yönelik alınan her bir sosyal ve ekonomik karar mekanizmalarına katılımlarının sağlanması da bahsi geçen grup üyelerinin karşılıklı güven içinde bir endüstri ilişkileri yürütmesine de imkân vermektedir. (Işığın, 1999: 18). Bu güveni sağlamak amacıyla, Avrupa ülkelerinde sosyal diyalog taraflarına endüstri ilişkilerinde demokratik bir ortam yaratmak için çalışma dünyasında karşılaşabilecekleri bir sorun karşısında bilgi edinmek hakkı başta olmak üzere, danışma ve istişare hakkı verilmiştir. Tüm bu haklar, tarafların sosyal diyaloga katılımlarını arttırmakta ve taraflar, hak konusunda güçlenirken kendi menfaat ve çıkarları doğrultusunda da yeni haklar talep edebilme özgüveni yakalayabilmektedir. (Yorgun, 1995: 38).

2.2. Sosyal Diyalog ve Kapsamı

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte faaliyet alanı ve kapsamı gittikçe genişleyen sosyal diyalog, 18. ve 19. Yüzyıllardan beri gelişmekte olan bir olgudur. Sosyal diyalogun parçalarından olan ve çalışma dünyasının temel taşı niteliğindeki grev, lokavt ve sendikal faaliyetlerin bilinen en kapsamlı ve bürokratik adımı ise 1899 yılında imzalanan Eylül Antlaşması’dır. Antlaşma ile işçi ve işveren sendikalarının görev ve yetkileri düzenlenirken, taraflara grev ve lokavt ilanından önce uzlaşmaya gidilmesinin önemi geniş kapsamda aktarılmaya çalışılmıştır. Takip eden yüzyıllar içerisinde çeşitli savaşlar ya da ekonomik buhranlar sebebiyle de çalışma ilişkilerini düzenlemeye ve iyileştirmeye giden toplumsal anlaşmaların sayısı artmıştır. Ücret düzenlemeleri, emek piyasalarında esneklik uygulanması ve iş gücü ile istihdam politikalarının mevcut şartlara göre çeşitlendirilmesi gibi başlıklar da sayısı gittikçe artan anlaşmaların konu başlıklarından olmuştur. 1993 tarihinde İtalya’da imzalanan Ulusal Çalışma Anlaşması ve 1996 yılında Almanya’da uygulamaya koyulan İstihdamı ve Ulusal Sanayi Koruma Anlaşması sosyal diyalogun gelişimine katkısı olan önemli toplumsal anlaşmalara örnek verilebilir. (Işığın, 1999: 19).

3. TÜRKİYE’DE ÜÇLÜ SOSYAL DİYALOG GELİŞİMİ

Tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye’yi de derinden sarsan 2001 yılı ekonomik krizi sebebiyle başta işçi ve emekçi kesimi olmak üzere geniş kitleleri kapsayan ve toplumu oluşturan kesimler ile bu kesimlerin temsilcileri, hükümete karşı kaybettikleri güveni tekrar kazanmak amacıyla sosyal diyalog faaliyetlerinin ilk adımlarını atmaya başlamışlardır. Bahsi geçen bu ilk adım, 2001 yılının ve beraberinde getirdiği ekonomik buhranın önüne geçebilmek ve meydana gelen maddi ve manevi hasarı tespit edebilmek amacıyla 31 Mart 2001 tarihinde düzenlenen ve dönemin başbakanının da katıldığı bir genel toplantı olarak kayıtlara geçmiştir. (Görmüş, 2007: 128). Dönüm noktası sayılabilecek 2001 krizi ve geçmişten bu yana değişen ve gelişen sosyoekonomik durumların ışığında, tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye için de sosyal diyalog uygulamasının daha iş birliğine yatkın ve çözüm odaklı uygulanması gerekliliği doğmuştur. (Engin, 2000: 2). 2001 krizi başta olmak üzere çeşitli sebeplerle daha modernize edilmesi ve yenilikler getirilmesi gereken Türkiye’deki sosyal diyalog mekanizmasının önceki dönemlerdeki işleyişine ve temeline de değinmek, tarihsel döngüyü anlamak ve yorumlamak açısından yerinde olacaktır.

3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Pek çok kaynakta Türkiye ile sosyal diyalog arasındaki gelişmelerin Cumhuriyet Dönemi ile birlikte başladığını görülmektedir. Tarihsel olarak incelediğinde Cumhuriyet öncesi dönemde bazı girişimlerde bulunulmuş ve ilk sosyal diyalog uygulaması, II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki tarafından İktisadiyat Meclisi isimli bir “Danışma Meclisi” oluşturulması ile hayata geçirilmek istenmiştir. (Görmüş, 2007: 119). Daha sonra 1917

yılında bu kurum, I. Dünya Savaşı sonrası ekonomi politikalarını belirlemek amacıyla kurulmuştur. (Akın ve Bayraktar: 2).

Ek olarak, Meşrutiyet Dönemi öncesinde de çalışma yaşamını işçi ve işveren kanadında loncaların düzenlediği bilinmektedir. (Berber,2010:16)

3.2. Cumhuriyet Sonrası Dönem

Cumhuriyet sonrasındaki dönemde sosyal diyalogun temelini sağlamlaşmasını sağlayan başlıca unsur 1982 Anayasası olarak gösterilmektedir. Bu anayasada, işçi ve işveren bazında sendikal hak ve özgürlüklere detaylı yer verilmiş ve 274 ve 275 sayılı kanunların, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile değiştirilerek yürürlüğe girmiş olması en önemli sosyal diyalog adımları olarak kabul edilmektedir. (Öztürk,2014: 91).

Cumhuriyet sonrası dönemi kapsayan 1990'lı yıllar ise Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ile sosyal diyalog kavramının Türkiye literatürüne girmesine zemin hazırlamıştır. Bu itibarla, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği Antlaşması imzalanmıştır. Dönemi takiben, 144 Sayılı ILO Sözleşmesi'nin de Türkiye tarafından onaylanması sosyal diyalogun gelişim sürecini daha hızlandırmıştır. (Görmüş, 2007: 134).

3.3. 2001-2020 Yılları Arası Dönem

2020'li yıllara gelindiğinde ise sosyal diyalog kapsamında çeşitli yasa ve kanunlar ile kurularak faaliyetlerine devam eden yaklaşık 30 adet organizmanın varlığı bulunmaktadır. (Koray ve Çelik, 2007: 369). Bunlar;

- Asgari İşçilik Tespit Komisyonu
- Asgari Ücret Tespit Komisyonu
- Çalışma Meclisi
- Devlet Planlama Teşkilatı Özel İhtisas Komisyonları
- Ekonomik ve Sosyal Konsey
- Gemi Adamları İaşe Bedeli Tespit Kurulu
- İl Mesleki Eğitim Kurulları
- İnsan Hakları Danışma Kurulu
- İşçi Ücretlerinden Ceza Olarak Kesilen Paralar Kullanmaya Yetkili Kurul
- İş Gücü Piyasası Bilgi Danışma Kurulu
- Meslek Danışma Komisyonu
- Meslek Standartları Komisyonu
- Mesleki Eğitim Kurulu
- Milli Prodüktivite Merkezi Genel Kurulu
- Milli Prodüktivite Merkez Yönetim Kurulu
- Özürlüler Yüksek Kurulu
- Resmî Ara Bulucu Seçici Kurulu
- Sosyal Güvenlik Kurumu Genel Kurulu
- Sosyal Güvenlik Kurumu Yönetim Kurulu
- Sosyal Güvenlik Yüksek Danışma Kurulu
- Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulu

- Tüketici Konseyi
- Türkiye İş Kurumu Genel Kurul
- Türkiye İş Kurumu Yönetim Kurulu
- Türkiye İş Kurumu İl İstihdam Kurulları
- Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi
- Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyi
- Üçlü Danışma Kurulu
- Vergi Konseyi
- Yüksek Hakem Kurulu'dur.

Mevcut organizmalara ek olarak, 2019 yılı itibariyle hayata geçirilmiş bir sosyal diyalog projesi mevcuttur.

Faaliyetlerine devam eden bu üç taraflı sosyal diyalog uygulamalarının yürüttükleri amaç ve görevleri birbirinden farklılık göstermektedir

3.3.1. Ekonomik ve Sosyal Konsey

11 Nisan 2001 tarihinde kabul edilip aynı yıl 4641 Sayılı Kanun ile 21 Nisan'da Resmî Gazete 'de yayınlanarak faaliyetlerine başlayan konseyin amacı, sürekli ve aynı zamanda kalıcı sosyoekonomik politikalar oluşturmada tarafların hemfikir olmasını sağlamaktır. Bu konsey üç ayda bir toplanır. Konseyin gündemini Başkanlık Divanı oluşturur. Divan; Konsey Başkanı, 3 Konsey Başkan Yardımcısı ve Konsey Sekreteriyasından sorumlu Müsteşardan oluşur. (T.C. Resmî Gazete, 2001: md. 1.6.7). Türkiye'nin 2001 yılı ekonomik krizinin olumsuz etkilerinden masada kurtulmak için yeni bir oluşumun içine girmesinin temeli olarak da kabul edilen Konsey, bir diyalog kurma kürsüsü göreviyle oluşmuştur. Günümüzde sadece çalışma dünyasında karşılaşılan tüm sosyoekonomik sorunların çözülmesinde danışma organı olma görevini üstlenmektedir. (Tartan, 2006: 293). Daha sonraları Ekonomik ve Sosyal Konsey ile ilgili TÜSİAD, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanlığı ve TİSK gibi oluşumlar, ülke değerlerinin daha kontrollü ve sağlıklı kullanılarak sektörlere kazandırılması ve bu kazanımlar ile sosyal diyalog taraflarının arasındaki iş birliklerinin devamlı hale getirilmesi açısından oldukça önemli görülür hale gelmiştir. Oluşumların, Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı gibi çeşitli kurumlara sosyoekonomik kararlar alınırken yol gösterici olma gibi bir sıfatı da taşıyabilecek donanıma sahip olması ve sadece işçi ve işveren değil, diğer tüm alanlardaki üretici ve tüketici konumunda olanların da konsey bünyesinde birer temsilci bulundurmasının gerekliliği de ileri sürülen görüşler arasındadır (Görmüş, 2007: 124).

3.3.2. İnsan Hakları Danışma Kurulu

İnsan Hakları Danışma Kurulu, 15 Ağustos 2001 tarihinde 24494 sayılı Resmî Gazete 'de yayınlanarak yürürlüğe giren bir sosyal diyalog oluşumudur. Bünyesinde faaliyet göstermek üzere 23 Kasım 2003 tarihli "İnsan Hakları İl ve İlçe Danışma Masalarının Oluşturulması Yönetmeliği" yayınlanmıştır. Bu yönetmelikle amaçlanan devlet başta olmak üzere diğer uygulayıcı tarafları insan hakları konusunda bilinçlendirmek ve bu konuda yetkili kişi ya da kişilerce verilen görevleri yerine getirmektir. İl ve İlçe Kurullarının görevi, insan haklarını ihlal ettiği iddia edilen durumları incelemek, araştırmak ve önlenmesine yönelik ilgili mercilere haber vererek kitle iletişim araçları vasıtasıyla insan haklarına yönelik ihlallerin ihbarına olanak sağlamaktır. Sivil toplum kuruluşları ile iş birlikleri yapan sosyal diyalog uygulaması, insan hakları konusunda yapılan çalışmalarını destekleme faaliyetlerini yerine getirmektedir. (Başbakanlık, 2003: md. 1,9, 10).

3.3.3. Asgari Ücret Tespit Komisyonu

4857 Sayılı İş Kanunu'nun 39. Maddesi kapsamında 22 Mayıs 2003 tarihinde 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Asgari Ücret Tespit Komisyonu Kurulmuştur. Bu komisyonun amacı, iş akdi ile çalışıp İş Kanunu kapsamında olan ya da olmayan tüm işçilerin ödenmesi zorunlu en az ücret olan asgari ücretini belirlemektir. Tüm işçilerin yanı sıra aynı zamanda tüm işkollarını da kapsayan faaliyetler yürüten Komisyon, asgari ücreti haftalık, aylık, saat başı ya da parça başı olarak bir gün üzerinden hesaplamaktadır. (AÇSHB, 2003: md.2,6). İlgili komisyon, işçi kanadı açısından emek karşılığının yasal bir oluşum ile belirlenmesi sebebiyle oldukça önemli bir sosyal diyalog uygulaması haline gelmektedir.

3.3.4. Türkiye İş Kurumu Yönetim Kurulu

Bir diğer sosyal diyalog uygulaması olan Türkiye İş Kurumu Kanunu, 25 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye İş Kurumu Kanunu'nun amacı, istihdam seviyesini korumak, geliştirmek ve işçinin işyerinde çalışmaktayken bizzat kendi isteği veya kusurunun dışında işini kaybetmesi sonucu oluşabilecek kazanç kaybını tazmin etmek için kurulan İşsizlik Sigortası faaliyetlerini devam ettirmektir. Kurum, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlıdır. Yönetim Kurulu ise bu kurulun bir organıdır ve İl İstihdam Kurulları ile koordineli hareket ederek, İşsizlik Sigortası fonunun kaynaklarını mevcut piyasa koşullarına göre güncelleme görevini yerine getirmektedir. (TBMM,2003:md.1,6).

3.3.5. Türkiye İş Kurumu İl İstihdam Kurulları

Türkiye İş Kurumu İl İstihdam Kurulları, 2003 yılında kurulan ve Türkiye İş Kurumu'na bağlı bir diğer organdır. İllerin istihdam politikalarının oluşturulmasına yardımcı olmak ve il bazında işsizliği önleyici tedbirler olarak istihdamı korucuyu düzenlemeler yapmak kurulun ana görevlerindedir. (TBMM, 2003: md. 13).

3.3.6. Türkiye İş Kurumu Genel Kurul

Türkiye İş Kurumu Genel Kurul'u, 2003 tarihinde faaliyetlerine başlamış bir sosyal diyalog organizması olan Türkiye İş Kurumu'nun diğer önemli organıdır. Genel Kurul'un görevleri, devletin belirlediği sosyal ve ekonomik politikalara paralel olan ulusal istihdam planları oluştururken işsizliğin önlenmesi yönündeki yapılan çalışmaları incelemek ve fikirler sunmaktır. (TBMM, 2003: md. 5).

3.3.7. İşçi Ücretlerinden Ceza Olarak Kesilen Paraları Kullanmaya Yetkili Kurul

5 Mart 2004 tarihinde Resmî Gazete 'de yayınlanan bir yönetmelikle birlikte faaliyetlerine başlayan İşçi Ücretlerinden Ceza Olarak Kesilen Paraları Kullanmaya Yetkili Kurul'un kuruluş ve kurul çalışma esasları aynı yönetmelik ile belirlenmiştir. Ceza olarak işçi ücretlerinden kesilen paraların nerelere ve ne kadar verileceğinin belirlenmesi yetkisine sahip olan kuruluş, işçi kanadını ele alan sosyal diyalog uygulamalarındandır. (Türk Tabipleri Birliği, 2004: md. 2).

3.3.8. Üçlü Danışma Kurulu

4 Nisan 2004 tarihli bir karar ile Çalışma Hayatına İlişkin Üçlü Danışma Kurulu'nun teşekkülleri ile görev ve sorumluluklarına dair usul ve esaslarını düzenleyen bir yönetmelik yayınlanmıştır. Yayınlanan bu yönetmelik ile sosyal diyalog faaliyetlerini yerine getirmeye başlayan Üçlü Danışma Kurulu, ilk toplantısını aynı yıl TİSK, DİSK, Hak-İş ve Türk-İş ile bir araya gelerek gerçekleştirmiştir. Grev, lokavt ve sendika başlıkları, kanunlarıyla birlikte kıdem tazminatı ve kayıt dışı çalışma konuları toplantının ele alınan ilk konularından olmuştur. (Görmüş, 2007: 134). Üçlü Danışma Kurulu'nun görevleri, çalışma hayatıyla ilgili çalışmaları izlemek ve uygulanan politikalara destek vermektir. Sosyal diyalogu oluşturan taraflar olan devlet, işveren, kamu çalışanları ve işçi sendikaları konfederasyonları arasında

uzlaşmayı arttırıcı çalışmalar yapmak hem ulusal hem uluslararası düzeyde faaliyetler yapılmasını bu taraflara önermek ve endüstri ilişkilerini geliştirici düzenlemeler yapmak ise sosyal diyalog rolünü gerçekleştirdiği diğer görevlerindendir. (ÇSGB, 2004: md. 1,5).

3.3.9. Meslek Danışma Komisyonu

26 Ekim 2004 tarihinde İŞKUR tarafından yayınlanan “Meslekî Bilgi, Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri İş Birliği Protokolü” ile Meslek Danışma Komisyonlarına yönelik bilgiler verilmiştir. Meslek Danışma Komisyonlarının yürütülmesinde Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı görev ve sorumluluk almaktadır. Komisyonun amacı, tüm ülke vatandaşlarına kişisel özellikleri ve tercihleri doğrultusunda mesleki bilgi ve danışma hizmeti vermektir. (İŞKUR, 2004: md. 8, 8/1., 8.1.1).

3.3.10. Sosyal Güvenlik Kurumu

Son derece önemli olan bir diğer sosyal diyalog uygulaması, 16 Mayıs 2006 tarihinde 26173 Sayılı Resmî Gazete 'de yayınlanarak kurulan Sosyal Güvenlik Kurumu'dur. Sosyal Güvenlik Kurumu'nun görevleri, sosyal güvenlik alanındaki uluslararası gelişmeleri takip etmek ve kamu organları, Avrupa Birliği ve uluslararası diğer kuruluşlarla iş birlikleri yapmaktır. Sosyal güvenlik hizmeti sunulan gerçek ve gerçek olmayan kişileri, hakları ve yükümlülükleri konusunda bilgilendirirken bu hak ve yükümlülüklerin uygulanmasını kolaylaştırmaya yardımcı olmak ve ulusal kalkınmaya yönelik belirlenmiş politikaları dikkate alarak sosyal güvenlik politikalarının yürütülmesini sağlamak gibi diyalog içerisindeki konumunu vurgulayan önemli görevleri de bulunmaktadır. (T.C. Resmî Gazete, 2006: md. 3).

3.3.11. Sosyal Güvenlik Kurumu Genel Kurulu

Sosyal Güvenlik Kurumunun en önemli organlarından biri Genel Kurul'dur. Sosyal Güvenlik Kurumu'na bağlı bu kurulun görevleri, uygulanan sosyal güvenlik politikaları ile ilgili geri dönüşler vermekle birlikte Sosyal Güvenlik Kurumu'nun hedefleri ile o dönem aldığı sonuçları karşılaştırarak bir sonraki dönem için hazırlık yapmaktır. Orta ve uzun vadede gelir ile gider arasında denge sağlayarak sigorta kolları bazında edinilen nihai sonuçları finanse etmek ise diğer görevleri arasındadır. (T.C. Resmî Gazete, 2006: md. 5).

3.3.12. Sosyal Güvenlik Yüksek Danışma Kurulu

25 Eylül 2008 tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumu'na bağlı bir organ olan Sosyal Güvenlik Yüksek Danışma Kurulu'nun çalışma şekil ve esaslarını düzenleyen bir yönetmelik yayınlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre Sosyal Güvenlik Yüksek Danışma Kurulu'nun sosyal diyalog hiyerarşisi içerisindeki görevi, mevcut sosyal güvenlik politikaları ve uygulamalarına yönelik geri bildirimler vermek olarak belirlenmiştir. (ÇSGB, 2008: md. 5).

3.3.13 Sosyal Güvenlik Kurumu Yönetim Kurulu

Sosyal Güvenlik Kurumu'nun bir diğer önemli organı Yönetim Kurulu'dur. 7 Kasım 2018 tarihinde Resmî Gazete 'de yayınlanan yönetmelik ile Sosyal Güvenlik Kurumu Yönetim Kurulu'nun tüm usul ve esasları düzenlenmiştir. (AÇSHB, 2018). Yönetim Kurulu, en yüksek yetkili karar organıdır. Yönetim Kurulu'nun görevleri, kurumun gelir-gider tablosunun analizlerini yapmak, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından çıkarılacak yönetmelikleri karara bağlamak ve kurum personeline ödenecek ücretleri usulüne göre belirlemektir. (T.C. Resmî Gazete, 2006: md. 6,7).

3.3.14. Mesleki Yeterlilik Kurumu

Mesleki Yeterlilik Kurumu, 7 Ekim 2006 tarihinde 5544 Sayılı “Mesleki Yeterlilik Kurumu Kanunu” ile oluşturulmuş bir diğer 2001 sonrası sosyal diyalog uygulamasıdır. Kurumun

amacı, ulusal ve uluslararası meslek ölçütlerini tespit ederek teknik ve mesleki alanlara yönelik ölçme ve değerlendirme çalışmalarını yürütmektir. Mesleki Yeterlilik Kurumu'nun görevleri, ülke içi mesleki yeterlilik sistemi ile yıl tabanlı planlar hazırlamak ve yeterlilik standartları belirlenecek olan meslekleri tespit etmektir. Kurum, mesleki ve teknik eğitim veren kurumların mesleki standartlara uygun eğitim verebilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı ile beraber koordinasyon çalışmaları yürütürken, çalışma izni isteyen yabancı vatandaşlar için de mesleki yeterliliklerin yer aldığı belgelerin doğruluğunu tespit etmekle yükümlüdür. Ülke içi mesleki yeterlilik standartlarını hem dünyadaki hem de teknolojiye gelişmeleri yakından takip ederek geliştirmek, hayat boyu eğitim faaliyetlerini desteklemek ve bu çalışmalara kişi ve kurumları teşvik edici çalışmalar yapmak gibi sorumlulukları da bulunmaktadır. (T.C. Resmî Gazete, 2006: md. 1,4).

3.3.15. İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulları

21 Ekim 2008 tarihinde “İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulları Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik” 27031 Sayılı Resmî Gazete 'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu sosyal diyalog organizmasının ana görevi, mevcut ilin meslek ve istihdam politikalarını saptayarak il bazında istihdam seviyesini koruyucu ve işsizliği önleyici tedbirleri belirlemektir. Mevcut ilin sektör ve iş kolu bazında ihtiyaç duyduğu iş gücünü belirlerken, mevcut iş gücü piyasasına dair analizler yapacak uzmanlardan oluşan komisyonlar oluşturma görevini de üstlenmektedir. Mesleki ve teknik alanda eğitim seviyesinin yükselmesi için tam gün, tam yıl eğitim uygulamasına geri bildirimler veren Kurul, bahsi geçen ilin iş gücü ihtiyacına göre ildeki tüm mesleki ve teknik eğitim veren okullarda ya da kurumlarda gerekli alan ve dalların belirlenmesini sağlamakta yetkin bir şekilde faaliyet göstermektedir. Çıraklık eğitimi ve mesleki eğitimler haricinde çocuk işçiliğini önlemeye yönelik çalışmalar yapmak ile Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gönderilen çerçeve eğitim programlarını ilin iş gücü ihtiyacına yönelik olarak düzenlemek de diğer önemli görevleri arasındadır. (T.C. Resmî Gazete, 2008: md. 6).

3.3.16. Askeri İşçilik Tespit Komisyonu

Askeri İşçilik Tespit Komisyonu, 27 Eylül 2008 tarihinde 27010 Sayılı Resmî Gazete 'de yayınlanan “Sosyal Güvenlik Kurumu Asgari İşçilik Tespit Komisyonunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” ile yürürlüğe girmiştir. Komisyon'un görevleri, asgari işçilik miktarının belirlenmesi, Sosyal Güvenlik Kurumu'na yeterli işçiliğin bildirip, bildirilmediğinin tespitinin yapılmasında dikkate alınacak asgari işçilik miktarının tespit edilmesi ve bu tespitlere yapılacak olası itirazların incelenmesidir. (T.C. Resmî Gazete, 2008: md. 1).

3.3.17. Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyi

Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyi, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 21. Maddesine dayanarak 5 Şubat 2013 tarihli Resmî Gazete ile yürürlüğe girmiş bir sosyal diyalog uygulamasıdır. Konseyin oluşum amacı, Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği alanında politikaların belirlenmesine katkılarda bulunmaktır. Görevleri ise ulusal alanda belirlenen iş sağlığı ve güvenliği politikalarının kurumlarca uygulanmasını taraflara önermek, iş sağlığı ve güvenliği kapsamında belirlenen öncelik ve ihtiyaçları gözetmektir. Aynı zamanda Konsey, hedef ve planların uygulanması için tavsiyelerde bulunarak tüm çalışanlar ve işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği alanında bilgi sahibi olmaları ve kurum/kuruluş içinde iş sağlığı ve güvenliği değerlerinin oluşması için çalışmalar yapmaktadır. İş sağlığı ve güvenliği konularının geliştirilmesi için proje fikirleri beyan etmek ve ülkede yapılacak iş sağlığı ve güvenliği alanındaki seminer, konferans gibi faaliyetleri yıl bazında organize edip, yine iş sağlığı ve güvenliği alanında sosyal diyalog tarafları ve ilgili Bakanlıklar arasında iletişimi de sağlamaktadır. (T.C. Resmî Gazete, 2013: md. 4,6). Tüm bu hizmet ve eğitim değerlerinin sosyal diyalog taraflarına aktarılmasının esas amacı ise eski yıllarda kurulan ve adı İş Sağlığı

ve Güvenliği Kurulu olan birimde olduğu gibi iş yaşamında son derece önemli olan iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının devlet destekli olarak işçi ve işveren katkıları ile beraber yürütülmesine dayanmaktadır. (Gerek, 1999: 1461).

3.3.18. İş Gücü Piyasası Bilgi Danışma Kurulu

İş gücü Piyasası Bilgi Danışma Kurulu, 7 Haziran 2013 tarihinde 28670 Sayılı Resmî Gazete 'de yayınlanan "Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü İş gücü Piyasası Bilgi Danışma Kurulu Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" ile kurulmuştur. Bu kurulun kuruluş amacı, işgücü piyasası ile ilgili diyalog tarafları olan kurum ve kuruluşlar arasında standart bilgi birliğinin ve diyalogun sağlanmasıdır. İş gücü Piyasası

Bilgi Danışma Kurulu, iş gücü piyasasına dair ulusal ve uluslararası alanlarda oluşan tüm norm ve bilgilerin birliğinin sağlanması için sosyal diyalog taraflarına tavsiyelerde bulunmak ve iş gücü piyasasındaki ihtiyaçlar doğrultusunda alandaki tüm verilerin toplanması ve dağıtılması noktasında veri üreticilerine tavsiyelerde bulunmak göreviyle de öne çıkmaktadır. Kurum ve kuruluşların kendi özellikleri ve amaçlarına göre oluşturacakları iş gücü piyasası verilerini inceleyerek bu kuruluşlara tavsiyelerde bulunmak, ülkenin istihdam ve eğitim alanındaki önceliklerini etkileyecek uzun dönem piyasa gelişmeleri konusunda program ve proje geliştirmeleri için kuruluşlara tavsiyelerde bulunmak diğer sosyal diyalog kimliğini yansıtan görevlerindedir. (T.C. Resmî Gazete, 2013: md. 1,6).

3.3.19. Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulu

Bir diğer sosyal diyalog oluşumu Sosyal Güvenlik Kurumu'na bağlı organlardan biri olan Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulu'dur. Kurul, 2 Temmuz 2013 tarihli ve 28695 Sayılı Resmî Gazete ile "Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulunun Görev, Yetki, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" isimli kararın yayınlanması ile oluşturulmuştur. Kurulun esas görevi, Sağlık Kurulu tarafından verilen kararlara gelen itirazları inceleyerek karara bağlamaktır. Çalışma Gücü ve Meslekte Kazanma Gücü Kaybı Oranı Tespit İşlemleri Yönetmeliği'nde öngörülen hastalıklar dışında oluşan bir hastalığın meslek hastalığı ya da dışında bir şey olup, olmayacağını tespit etme yetkisi de bulunmaktadır. Ek olarak, bir hastalığın meslek hastalığı sayılabilmesi için belirlenen süre olan 3 yıllık çalışma süresinin indirilip, indirilemeyeceğine karar verme yetkisine sahiptir. Yurt dışında tedavisi yapılacak olan meslek hastalığının sevki için gayesine uygun olarak düzenlenmiş gerekli sağlık kurulu raporları ve diğer belgeleri ile birlikte gelen itirazları da karara bağlamaktadır. (SGK, 2013: md. 7).

3.3.20. Tüketici Konseyi

Tüketici Konseyi, 5 Temmuz 2014 tarihinde Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından Tüketici Konseyi Yönetmeliği'nin yayınlanması ile oluşmuş bir sosyal diyalog organizmasıdır. Tüketici Konseyi'nin amacı, tüketicilerin ihtiyaç ve problemlerini belirleyerek haklarını korumak için çalışmalar yapmak ve bu çalışmalarını ilgili mercilere iletmektir. Tüketici Konseyi'nin görevleri, tüketicinin korunmasına yönelik tebliğler, kanun teklifleri ve yönetmelikler ile ilgili geri dönüş vermek ve tavsiyelerde bulunmaktır. Tüketicinin korunmasına yönelik gelişmeleri takip ederek tüketiciye hakları konusunda bilgi edindirmek için yazılı veya görsel çalışmaların hazırlanmasında da tavsiyeler vererek sosyal diyalogun "bilgi alışverişinde bulunma" kısmında etkin görev almaktadır. (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014: md. 4,7).

3.3.21. Gemi Adamları İaşe Bedeli Tespit Kurulu

4 Mart 2016 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın "Gemi Adamları İaşe Bedeli Tespit Kurulu Kararı" tebliği yayınlanmıştır. Bu tebliğe göre 2015 tarihli "Gemi Adamları İaşe Bedeli Tespit Kurulu Kararı" ile gemi adamlarına ödenecek iaşe bedeli

miktarının 2016 itibariyle artan zamlar sonrası yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. (ÇSGB, 2016).

3.3.22. Vergi Konseyi

Mali konular ile ilgilenen bir sosyal diyalog uygulaması olan Vergi Konseyi, 12 Kasım 2019 tarihinde 30946 Sayılı Resmî Gazete’ de yayınlanan “Vergi Konseyi Yönetmeliği” ile oluşturulmuştur. Konseyin kuruluş amacı, vergi politikalarının oluşturulması ve uygulanması sürecinden sonra Bakanlığa geri dönüşler vermektir. Konseyin görevlerinden bazıları, vergi ve diğer mali konularla ilgili bilgileri toplumun çeşitli kesimleri ve vergi politikalarını yürüten ilgili kurumlarla paylaşmaktır. Türk Vergi Sistemi’nin geliştirilmesini desteklerken, ortaya çıkabilecek aksaklıklar söz konusu olduğunda toplumun taleplerini dikkate alarak çözüm önerilerinde bulunmak ile çağdaş ve uluslararası gelişmelere ayak uydurarak vergi sisteminin amaçlarına uygun bir şekilde gelişmesine katkıda bulunmak da bir diğer önemli kuruluş amaçlarındandır. Tüm bu çalışmaların sonuçlarını değerlendirerek kamuoyu ile paylaşmak gibi sosyal diyaloga hizmet eden bir görevi üstlenmektedir. (T.C. Resmî Gazete, 2019:md. 1,6).

3.3.23. Çalışma Hayatında Sosyal Diyalogun Geliştirilmesi Projesi

1 Eylül 2016 ve 31 Ocak 2019 tarihleri arasında toplam 24 ay yürütülen Çalışma Hayatında Sosyal Diyalogun Geliştirilmesi Projesi, ILO tarafından organize edilen ve Ankara Ofisi Çalışma Genel Müdürlüğü’nün koordinatörlüğünü yaptığı bir oluşumdur. Proje, sosyal diyalog uygulamalarının ulusal ve uluslararası olarak tüm alanlarda uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliğinin desteklenmesi amacıyla oluşturulmuştur. Bunun yanında, sosyal diyalog taraflarından olan işçi, işveren ve memur kesiminin sosyal diyalog konusunda bilinçlendirilmesi ve farkındalık kazanmaları hususunda gerekli tüm finansal desteğin proje süresince finanse edilmesi öngörülmüştür. Sosyal Diyalog taraflarının en temel itibariyle işçi, işveren ve devlet olarak bilinmesinin aksine akademisyen, öğretmen, hâkim, savcı, işletmeler, İç İşleri ve Çalışma Sosyal Güvenlik Bakanlığı personelleri ve hatta öğrenciler de projenin ulaşmayı hedeflediği kitle arasındadır. Bahsi geçen tüm kolların örgütlenme özgürlükleri, sendikal faaliyetlere katılım, iş sözleşmesi yapma ve toplu pazarlık hakları konusunda alt yapılarının oluşturulması projenin hedeflediği çıktılar olmuştur. (ILO, 2019).

4. KÜRESELLEŞME VE SOSYAL DİYALOG

2020 yılı geldiğinde bu sürece dek gelişen ve değişen iş dünyasındaki dengeler sebebiyle bundan sonraki süreç için sosyal diyalog uygulamalarına yapılacak yatırımların küreselleşme gibi bir kavramdan uzak olarak yapılmaması gerekmektedir. (TİSK, 1994: 10). Küreselleşme olgusu, “dijitalleşen dünya” kavramını da hayatlarımıza dâhil etmiştir. Tüm bunlar, bilhassa çalışma dünyasındaki ekonomik olguların ülke ve mesafe farklılıkları gibi nicel niteliklerinin yitirilmesine sebep olmaktadır. Süreç, ülke ekonomilerinin uluslararası pazara açılması ve yeni teknolojilerin çağa uygun üretim ve yönetim tekniklerinin geliştirilmesini de zaruri kılmaktadır. (Ekin, 1994: 52). “Sosyal Diyalog” olgusunun varlığını koruyabilmesi de ancak yeniliklere ve gelişmelere ayak uydurabilen ve taraf olacak kişilerin de bu konuda sürekli bir öğrenim süreci içinde olması ile mümkün olabilecektir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma hayatı ve endüstri ilişkilerinin kurulmasında “Üçlü İş birliği” olarak da adlandırılan hükümet, işçi temsilcileri ile işverenin taraflarını oluşturduğu sosyal diyalog kavramının, Türkiye’de de diğer devletlerde olduğu gibi geçmiş yıllardan bu günlere var olduğunu ve sürekli bir gelişim içinde olduğunu görmekteyiz. Bu kavramın Türkiye’deki varlığı,

gelişmekte olan bir ülke olmanın sonucu sayılabileceği gibi hem siyasi ve kültürel hem de toplumsal ve ekonomik yönden de ülke değerlerini daima ileriye taşıyacak bir kavram olabilmektedir. Aynı zamanda sosyal diyalog, Avrupa Birliği'nin üzerine pek çok çalışma yaptığı ve üyelerinden de aynı ilgiyi göstermelerini istediği bir olgudur. Türkiye'de sosyal diyalogun kanuni olarak düzenlenen mevcudiyeti ve gelişiminin pek çok kaynakta Avrupa Birliği ile olan görüşmelerin resmen başlamasına dayandırıldığı ifade edilmektedir. (Görmüş, 2007: 116). Bir ülkenin hemen her alanda gelişebilmesi için gerekli kanatlar olan devlet, işçi ve işverenin yine her alanda desteklenmesi, bu gelişim evresi için önem teşkil etmektedir. Bu alanda yapılacak çok daha fazla faaliyet, emekçi olanların aynı zamanda haklarının korunduğunu bilerek moral ve isteklendirilmesinin gelişimine de yardımcı olacaktır. 2001 sonrası dönemden 2020 yılı itibarıyla günümüze kadar yapılan tüm sosyal diyalog çalışmaları, önümüzdeki yıllarda da hız kesmeden devam etmeli ve bu sürekli üretim ve ekonomik kazanç getireceği gibi toplumsal refahın da sağlanması açısından son derece gerekli görülmektedir. Sosyal Diyalog faaliyetlerini yerine getirecek kurumların neler olduğu ve ne gibi görev ve sorumluluklara haiz olacaklarının yasal dayanaklar ile belirlenmesi, bahsi geçen faaliyetlerin 2020'li yıllardan sonra da gerektiği gibi devam edebileceğine birer kanıt niteliği taşımaktadır. Diyaloğa taraf kişilerin, çalışma hayatında karşılaşabilecekleri hak kaybı, sosyal yardım eksikliği ve ekonomik kayıplar gibi risklere karşın kanunlarla desteklenen ve yetkilerini de yine kanunlara dayandırarak somut olarak uygulayan kurum ve kuruluşlar aracılığıyla savunma mekanizması geliştiriyor olması sağlıklı bir diyalog için oldukça önem arz etmektedir. Müzakere ve görüş alışverişini de kapsayan diyalogun tüm süreçlerinde birbirleri ile iletişim halinde olacak olan taraflar, mevcut yasal düzenlemelerden güç alarak düzenlemelerin gelişimi ve yetkin bir şekilde devam edebilmesi için de öneriler geliştirebilme yetkinliğine sahip öncelikli değerler konumunda olacaktır. Tarafların bu yetkinliğe sahip olabilmeleri ise ilgili kurum ve kuruluşlarca verilecek eğitimler ve direktiflerle ile mümkündür. Bu itibarla, sadece sosyal diyalog faaliyetlerini yürüten kurum ve kuruluşların yasal bir dayanağının olması değil, niteliğinin artması için verilecek ilgili eğitim ve direktif çalışmalarının da yasal bir temele dayandırılması konuya ilişkin getirilebilecek elzem önerilerdendir.

KAYNAKÇA

1. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2003). Asgari Ücret Tespit Komisyonu Kararı, <https://Resmîgazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181227-10.pdf>, 04.04.2020.
2. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2018). Sosyal Güvenlik Kurumu Genel Kurulunun Toplanması, Çalışması, Temsilcilerin Görevlendirilmesi ve Yönetim Kurulunun Seçilmesine İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, <https://resmîgazete.gov.tr/eskiler/2018/11/20181107-1.htm>, 04.05.2020.
3. AKIN, F. ve Bayraktar, S.(2011). Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (29), 116.
4. Başbakanlık. (2003). İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://www.Resmîgazete.gov.tr/eskiler/2003/11/20031123.htm#2>, 04.04.2020.
5. BAYDERE, F. (1966). İş Mevzuatına Tesirleri Bakımından Çalışma Meclisleri, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (17), 212-214.
6. BERBER, E. (2010). İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri, European Journal of Turkish Studies, 16.

7. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2004). Çalışma Hayatına İlişkin Üçlü Danışma Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://Resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/04/20040404.htm>, 07.04.2020.
8. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2008). Sosyal Güvenlik Yüksek Danışma Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://Resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/09/20080925-2.htm>, 04.04.2020.
9. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2016). Gemi Adamları İaşe Bedeli Tespit Kurulu Kararı, <https://Resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160304-5.htm>, 05.04.2020.
10. EKİN, N. (1994). 1995'te Çalışma Yaşamı. İşçi, İşveren, Hükümet İlişkileri ve 1996 Beklentileri. Basisen Dergisi, 52.
11. EKİN, N. (1997). Diyalog Çağı, Mercek Dergisi, (8), 14.
12. ENGIN, Y. (2000). Sosyal Diyalog ve Türkiye Deneyi. Öz İplik-İş ve Tekstil'in Düzenlediği Sosyal Diyalog Semineri Konuşma Metni. EURATEKS, FSE/THC, TEKSİF.
13. GEREK, N. (1999). İş Güvenliği Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Eskişehir.
14. GÖRMÜŞ, A. (2007). Türkiye'de Sosyal Diyalogun Gelişimi, Çalışma ve Toplum Birleşik Metal İş Ekonomi ve Hukuku Dergisi, (14), 116-134.
15. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2014). Tüketici Konseyi Yönetmeliği, <http://www.sdo.org.tr/?pnun=123&pt=T%C3%BCketici%20Konseyi%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi>, 07.04.2020.
16. ILO. (2019). ILO Türkiye Ofisi Programlar ve Projeler Çalışma Hayatında Sosyal Diyalogun Geliştirilmesi Projesi, https://www.ilo.org/ankara/projects/WCMS_537299/lang--tr/index.htm, 09.06.2021.
17. İŞİĞİÇOK, Ö. (1999). Sosyal Diyalog -Temel Nitelikleri Ve Türkiye'de Sosyal Diyaloga İlişkin Genel Bir Değerlendirme. "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 1(1), 17-19.
18. İŞKUR. (2004). Mesleki Bilgi, Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri İş Birliği Protokolü, <https://media.iskur.gov.tr/13531/protokol-meb.pdf>, 09.04.2020.
19. İşte Sağlık. (2008). Sosyal Diyalog, <http://www.istesaglikdergisi.com.tr/index.php/mayis-2008/92-sosyal-diyalog>, 27.03.2020.
20. KORAY, M. ve Çelik, A. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog, Belediye-İş Sendikası Yayınları, Ankara.
21. ÖZTÜRK, Ö. (2014). Ulusal ve Uluslararası Belgeler Çerçevesinde Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Üçlü Sosyal Diyalog, Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
22. Sosyal Güvenlik Kurumu. (2013). Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulunun Görev, Yetki, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://Resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130702-4.htm>, 05.04.2020.
23. TARTAN, H. (2006). Küreselleşme Süreci İçinde Uluslararası Sosyal Diyalog Uygulamaları ve Türkiye, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İzmir.

24. T.C. Resmî Gazete. (2001). Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma ve Yöntemleri Hakkında Kanun, <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4641-20010411.pdf>, 03.04.2020.
25. T.C. Resmî Gazete. (2006). Mesleki Yeterlilik Kurumu Kanunu, <https://Resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061007-1.htm>, 07.04.2020.
26. T.C. Resmî Gazete. (2006). Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu, <https://Resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060520-2.htm>, 09.04.2020.
27. T.C. Resmî Gazete. (2008). İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulları Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.12542&MevzuatIliski=0&sourceXmlSea>, 11.04.2020.
28. T.C. Resmî Gazete. (2008). Sosyal Güvenlik Kurumu Asgari İşçilik Tespit Komisyonunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.12462&MevzuatIliski=0&sourceXmlSea>, 15.04.2020.
29. T.C. Resmî Gazete. (2013). Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü İşgücü Piyasası Bilgi Danışma Kurulu Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.18453&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>, 13.04.2020.
30. T.C. Resmî Gazete. (2013). Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyi Yönetmeliği, <https://dosya.isvesosyalguvenlik.com/mevzuat/m298.pdf>, 05.04.2020.
31. T.C. Resmî Gazete. (2019). Vergi Konseyi Yönetmeliği, <https://Resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/11/20191112.pdf>, 06.04.2020.
32. TBMM. (2003). Türkiye İş Kurumu Kanunu, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4904.html>, 04.04.2020.
33. TİSK. (1992). Dünya'da ve Türkiye'de Sosyal Diyalog, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyon Yayınları, Yayın No: 115, İstanbul.
34. TİSK. (1994). Çalışma Hayatında Esneklik, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyon Yayınları, Ankara.
35. Türk Tabipleri Birliği. (2004). İşçi Ücretlerinden Ceza Olarak Kesilen Paraları Kullanmaya Yetkili Kurulun Teşekkülü ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, https://ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=286:-retlerden-ceza-olarak-kesen-paralari-kullanmaya-yetk-kurulun-tekkve-calia-es&catid=2:ymelik&Itemid=33, 02.04.2020.
36. YORGUN, S. (1995). Türkiye'de Sosyal Diyalog ve Çalışma Barışı, Toleyis Eğitim Yayınları, İstanbul.

COVID-19 SALGINININ BIST100 ENDEKSİNDE YER ALAN ŞİRKETLER ÜZERİNE ETKİSİ: VERİ ZARFLAMA ANALİZİ UYGULAMASI⁽¹⁾⁽²⁾

THE IMPACT OF COVID-19 OUTBREAK ON COMPANIES IN BIST100 INDEX: DATA ENVELOPMENT ANALYSIS APPLICATION

Fatma YAYLA*, **Gökhan ÖZER****

* Öğr. Gör., İstanbul Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, fatma.yayla@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7097-4543

** Prof. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ozer@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3255-998X

ÖZ

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören, en yüksek işlem hacmine sahip 100 şirketin (BIST100) etkinlik analizleri yapılarak Covid-19 salgınının bu işletmeler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Covid-19 salgını 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "pandemi" olarak nitelendirilmiştir. Ülkemizde de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren hızla yayılmıştır. Salgın küresel bir sağlık krizi olmasının yanı sıra sosyal ve ekonomik krizin de zeminini hazırlamıştır. Bu açıdan, salgının etkisini araştırmak önemli hale gelmiştir.

İlk altı aylık dönemde gerek salgının seyri gerekse alınan ekonomik önlemlerin zamanlaması dikkate alındığında, şirketler üzerinde gerçekleşen etkinin son derece önemli olduğu izlenmektedir. Bu etkinin boyutunun belirlenebilmesi için BIST100 endeksinde yer alan işletmelerin 2018, 2019, 2020 yıllarına ait ilk altı aylık dönemlerinin mali tablolarından faydalanarak, Veri Zarflama Analizi (VZA) tekniği kullanılarak etkinlik analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda 2020/2.dönem ile 2018/2.dönem kıyaslandığında işletmelerin %70'inin, 2020/2.dönem ile 2019/2.dönem dikkate alındığında ise, işletmelerin %64'ünün etkinlik oranlarında düşüş olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Bist100, Veri Zarflama Analizi (VZA)

Jel Kodları: C61, E22, E70.

ABSTRACT

In this study, the effect of the Covid-19 epidemic on these businesses was investigated by conducting efficiency analyzes of 100 companies (BIST100) that are traded on Borsa Istanbul and have the highest transaction volume. The Covid-19 outbreak was described as a "pandemic" by the World Health Organization (WHO) on March 11, 2020. It has spread rapidly in our country since 11 March 2020, when the first case was seen. In addition to being a global health crisis, the epidemic has also prepared the ground for a social and economic crisis. In this respect, it has become important to investigate the impact of the epidemic.

Considering the course of the epidemic and the timing of the economic measures taken in the first six months, it is observed that the effect on companies is extremely important. In order to determine the extent of this impact, efficiency analysis was performed using the Data Envelopment Analysis (DEA) technique, using the financial statements of the first six-month periods of 2018, 2019, 2020 of the enterprises included in the BIST100 index. As a result of the analysis, it was determined that 70% of

(1) Bu çalışmada Prof. Dr. Gökhan Özer danışmanlığında yürütülen Fatma Yayla'nın yüksek lisans tez çalışmasında kullandığı verilerden yararlanılmıştır.

(2) Bu çalışmanın aynı isimli özeti 17-20 Haziran tarihleri arasında IGSCONG'21 Uluslararası Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nde sunulmuştur.

the enterprises compared to the 2020 / 2nd period and 2018 / 2nd period, and 64% of the enterprises decreased in the efficiency rates when the 2020 / 2nd period and 2019 / 2nd period were taken into consideration.

Keywords: Covid-19, Bist100, Data Envelopment Analysis (DAE)

Jel Codes: C61, E22, E70.

1. GİRİŞ

DSÖ tarafından pandemi olarak nitelendirilen Covid-19 salgını ülkemizde ilk olarak 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir. DSÖ'nün verilerine göre 2020 yılı sonunda küresel olarak 79 milyonun üzerinde vakaya ulaşılmış ve 1,7 milyondan fazla ölüm gerçekleşmiştir ("Weekly epidemiological update - 29 December 2020," 2020).

Virüsün yayılımını önlemek için pek çok tedbir alınmıştır. Uluslararası seyahat kısıtlamaları, karantina uygulamaları, sosyal yaşamın ve insan hareketliliğinin engellenmesi vb. tedbirler insan hayatının her alanını etkilemiştir. Bu süreçte ülkemizdeki işletmelerin bazıları kısa süreli çalışmaya geçmişlerdir. Bazıları ise çalışmalarına ara vermek zorunda kalmışlardır (Yıldırım, 2020). Salgının önlenmesi amacı ile alınan sıkı tedbirler özellikle ekonomik açıdan ikinci üç aylık dönemi etkilemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 2020 yılı büyüme oranlarının 1.dönemde 4,5, 2.dönemde -9,9, 3.dönemde 6,7 olduğu görülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, b.t.).

Bu çalışmada salgının tespit edilmesi ve ekonomik etkilerinin yoğunluğu dikkate alınarak 2020 senesinin ikinci dönem mali verileri kullanılmıştır. Farklı uygulamalar olmasına rağmen literatürde kriz dönemlerinde kriz öncesi iki dönem ve kriz sonrası incelendiği görülmektedir (Kaya ve Gülhan, 2010; Karadeniz, 2019). Bu bakımdan pandemi öncesi iki dönem olan 2018 ve 2019 seneleri ikinci dönem mali verileri analize dâhil edilmiştir. Bist100 değişik sektörlerde yer alan piyasa ve işlem hacmi açısından en yüksek hisse senedine sahip şirketleri barındırmaktadır. Borsanın genel performansını göstermektedir. Çalışmamızda değişik sektörlerde yer alan yeterli şirket sayısı ve ekonomik açıdan önemi göz önüne alındığından dolayı örneklem olarak BIST100 endeksinde yer alan firmalardan faydalanılmıştır.

Sektörel bazda pandemi etkilerini belirlemek amacı ile şirketlerin ölçüğe göre sabit getiri temelli, girdi odaklı VZA yöntemi kullanılarak göreceli etkinlik değişimleri ölçülmüştür. Toplam on üç sektör incelenmiş, ana metal sanayi sektörü şirketlerinin tümünün göreceli etkinlik oranlarında pandemi döneminde düşüş olduğu tespit edilmiştir. Diğer sektörlerde yer alan firmaların göreceli etkinlik oranlarında da azalma söz konusu olmuştur. PGSUS ve THYAO firmalarının etkinlik oranlarındaki düşüş, pandemi neticesinde alınan tedbirlerden seyahat kısıtlamasını akla getirmektedir. Bazı şirketlerin etkinlik oranlarında ise yükselme tespit edilmiştir. TTKOM ve TCELL bu firmalardandır ve bu durumu sosyal izolasyon döneminde haberleşme ihtiyacının artması ile değerlendirmek mümkündür. Analiz sonuçlarının salgın döneminde kişisel ihtiyaçlarımız ile bağlantılı olduğu, bu dönemde değişen önceliklerimizin ve tüketimlerimizin şirketlerin etkinlik oranlarını değiştirdiği görülmektedir. Farklı dönemler ve koşullarda değişen bu tarz davranışların şirket etkinliklerine yansımalarının tespiti işletmeler açısından önemlidir. Bu bakımdan çalışmanın literatüre ve ilgililere katkı sağlaması hedeflenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Borsa İstanbul eski haliyle İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)'nda işlem gören şirketlerin etkinlik analizinde VZA yöntemi geniş ölçüde kullanılmıştır. Farklı sektörlerde değişiklik girdi ve çıktı değerleri kullanılarak pek çok çalışmaya konu olmuştur.

BIST Teknoloji şirketlerine yönelik yapılan çalışmalarda; Toplam Teknik Etkinlik (CCR), Saf Teknik Etkinlik (BCC), Ölçek Etkinliği, Ölçeğe Göre Getiri değerleri saptanarak firmalar analiz edilmiştir (Soylu, 2020; Çıtak ve İltaş, 2017).

BIST Bilişim endeksinde yer alan firmalarda yapılan etkinlik analizinin sonucunda brüt satışlar açısından sektör ortalamasına göre küçük sayılabilecek bazı firmaların düşünülünün aksine etkinliğinin yüksek olduğu saptanmıştır (Özdağoğlu, 2015). Ekonomik kalkınmada bilişim sektörünün etkinliği üzerine yapılan 2014 – 2016 senelerini kapsayan çalışma sonucunda genel olarak etkinlik artışı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gedik, 2020).

BIST KOBİ Piyasasında yer alan gıda işletmeleri üzerine yapılan çalışmada BCC modeli kullanılmış ve analize konu olan 10 firmadan 5 tanesinin etkin olduğu saptanmıştır. Etkin olmayan şirketlerinde etkin sınıra yakın olduğu belirlenmiştir (Günay, 2015). 2008 yılı finansal küresel kriz sonrasında BIST Gıda, İçki ve Tütün sektöründe faaliyette bulunan şirketlerin beş yıllık etkinlik analizi yapılmış, analizde CCR modeli kullanılmış ve alınan tedbirler sonucunda 2009 yılının en etkin yıl olduğu tespit edilmiştir (Kaya ve Coşkun, 2016). BIST Gıda, İçecek endeksinde yapılan diğer çalışmalarda; VZA çıktı odaklı CCR modeli ve Veri Madenciliği teknikleri (Bardi, 2020), VZA girdi odaklı CCR ve BCC modelleri (Özçelik ve Avcı Öztürk, 2019), VZA girdi yönelimli CCR ve Malmquist Endeksi kullanılmıştır (Dizkırıcı, 2014).

İMKB 100 endeksinde işlem gören metal ana sanayiindeki 13 firmaya yapılan etkinlik analizinde VZA çıktı yönlü CCR kullanılmış, firmaların 2003-2007 dönemleri incelenmiştir (Ertuğrul ve Tuş Işık, 2008). BIST Demir, Çelik Metal Ana Sanayii sektöründe faaliyette bulunan firmaların etkinlik analizinde VZA Süper Etkinlik ve Topsis yöntemleri (Bakırcı vd., 2014), VZA girdi yönlü CCR ve BCC teknikleri kullanılmıştır (Şengül, 2020).

BIST Sınai Endeksi şirketlerinin VZA girdi odaklı BCC yönetimi ile etkinlik ölçümü (Köse ve Çekici, 2016), BIST 100'de işlem gören imalat işletmelerinin VZA girdiye yönelik CCR ve BCC modelleri kullanılarak etkinlik değerlerinin tespiti (Yaşar ve Yavuz, 2017), BIST imalat sanayinde yer alan Taş, Toprak Endeksindeki çimento işletmelerinin Entropi, OCRA, VZA çıktı yönelimli CCR modeli ile finansal performans ölçümü (Çanakçıoğlu ve Küçükönder, 2020), sayılabilecek pek çok çalışmadan birkaçıdır.

Son zamanlarda yayınlanan makalelere bakıldığında; COVID-19 pozitif vaka sayısı ile borsa işlem hacmi ilişki analizi (Contuk, 2021), Bist İmalat Sektörü hisse senetlerinin salgın döneminde fiyat değişimlerinin incelenmesi (Bayraktar, 2020), BIST30'da yer alan hisse senetlerinin performansının pandemi dönemi açısından değerlendirilmesi (Sönmezler ve Düzgün, 2021), COVID-19 salgınına finansal rapor açıklamalarında yer verilip verilmediği (Cavlak, 2020), BIST sektör endeksleri ile COVID-19 salgınına yakalanan kişi sayısı ve vefat eden kişi sayısı arasındaki ilişkinin araştırılması (Özdemir, 2020), BIST Gıda, İçecek endeksinde yer alan şirketlerin COVID-19 sürecinde finansal performanslarının değerlendirilmesi (Kehribar v.d., 2020) çalışmaları pandemi döneminde BIST üzerine yapılan çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. YÖNTEM

Veri Zarflama Analizi, birden çok girdiyi birden çok çıktıya dönüştüren Karar Verme Birimleri (KVB) olarak adlandırılan bazı benzer varlıkların göreceli etkinlik değerlerini

hesaplamak için kullanılan doğrusal programlama temelli bir yöntemdir (Cooper vd., 2004:1). Genel olarak Karar Verme Birimleri; girdileri çıktılara dönüştüren, etkinlikleri değerlendirilecek ünite olarak kabul edilir. Yönetimsel uygulamalarda KVB'leri bankaları, mağazaları, ticari şirketleri, hastaneleri, okulları, kütüphaneleri vb. içerebileceği gibi mühendislik uygulamalarında uçaklar, jet motorları gibi bileşenleri de içerebilir (Cooper vd., 2004:2).

Veri Zarflama Analizinde temelde CCR ve BCC olmak üzere iki yöntem mevcuttur. CCR ölçeğe göre sabit getiri temeline dayanırken, BCC ölçeğe göre değişken getiri temeline dayanmaktadır. Bu yöntemler girdi odaklı ve çıktı odaklı hesaplanabilmektedir. Doğrusal programlamada her asıl (primal) problemin bir simetriği yani dual problemi mevcuttur. Primal problemler dual modele çevrilerek çözülebileceği gibi primal çözümde mümkündür (Patr, 2007:175). Çalışmada, kullanılan girdi odaklı CCR yöntemi primal ve dual modele göre aşağıdaki gibi formüle edilmiştir (Zhu, 2001:445; Sarı, 2015:24; Talluri, 2000:8).

Primal Model;

Min θ

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} - \theta x_{i0} \leq 0$$

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} - \theta x_{r0} \geq 0, \quad \lambda_j \geq 0$$

Dual Model;

$$Max \sum_{r=1}^s u_r y_{r0},$$

$$\sum_{i=1}^m v_i x_{i0} = 1,$$

$$\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} \leq \sum_{i=1}^m v_i x_{ij}$$

$$j = 1, 2, \dots, n$$

$$v_i, u_r \geq 0$$

Formülde;

s: çıktı sayısı

m: girdi sayısı

n: karar verme birimi sayısı

x_{ij} : j. karar verme biriminin kullandığı i. girdi miktarı

y_{rj} : j. karar verme birimi tarafından üretilen r. çıktı miktarı

x_{i0} : sıfırıncı karar verme biriminin kullandığı i. girdi miktarı

y_{r0} : sıfırıncı karar verme birimi tarafından üretilen r. çıktı miktarı

u_r : sıfırıncı karar verme birimi tarafından r. çıktıya verilen ağırlık

v_i : sıfırncı karar verme birimi tarafından r. girdiye verilen ağırlık olarak tanımlanmıştır.

3. UYGULAMA

Çalışmada Karar Verme Birimi (KVB) olarak BIST 100 işletmeleri sektör bazında ele alınmıştır. İnsan sağlığı ve sosyal hizmetler, sigorta şirketleri, tekstil giyim eşyası ve deri, inşaat ve bayındırlık işleri, girişim sermayesi yatırım ortaklıkları, finansal kiralama ve faktoring şirketleri, aracı kurumlar KVB sayısının (m+s+1) olma koşulunu sağlamadıkları için kapsam dışı bırakılmışlardır (Bousofiâne vd., 1991:2; Soylu, 2020:277).

Literatürde çok farklı girdi ve çıktı değişkenleri kullanıldığı tespit edilmiştir. Tüm sektörler için uygulanabilir ve temel nitelikte olması bakımından girdi değişkenleri olarak ödenmiş sermaye, brüt çalışma sermayesi, faaliyet giderleri; çıktı değerleri olarak dönem net kârı, faaliyet kârı, net kâr marjı verileri kullanılmıştır. Veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun web sitesinden işletmelerin 2018, 2019, 2020 ilk altı aylık mali tablolarından elde edilmiştir. Salgının zamanlaması ve ekonomik etkileri göz önüne alınarak altı aylık dönem finansal tablolarından faydalanılmıştır.

Veri Zarflama Analizi koşulları arasında girdi ve çıktı değişkenleri verilerinin pozitif olması gerektiği vurgulanmaktadır (Park ve Park, 2009:570). Çalışmada işletmelerin bazı dönemler zarar etmesinden kaynaklanan negatif değerler mevcuttur. Negatif olan bu verilerin elemine edilmesi için D_Min_Max normalizasyonu yöntemi kullanılmıştır (Doğan vd., 2007:4121; Yavuz ve Deveci, 2012:177).

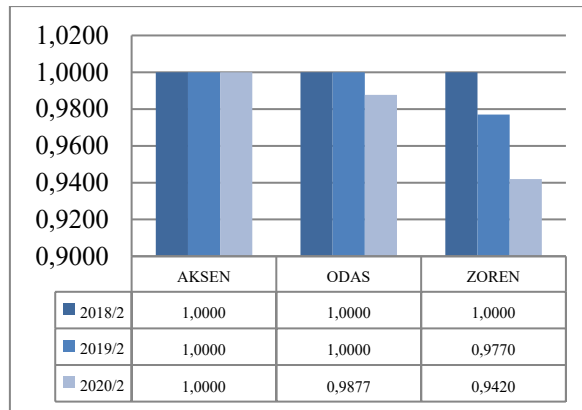
$$X_i : 0,8(X-X_{\min})/(X_{\max}-X_{\min})+0,1$$

Burada; X_i normalize edilmiş x değerini, $X_{\min}$ ve $X_{\max}$ veri seti içindeki minimum ve maksimum değerleri göstermektedir.

4. BULGULAR

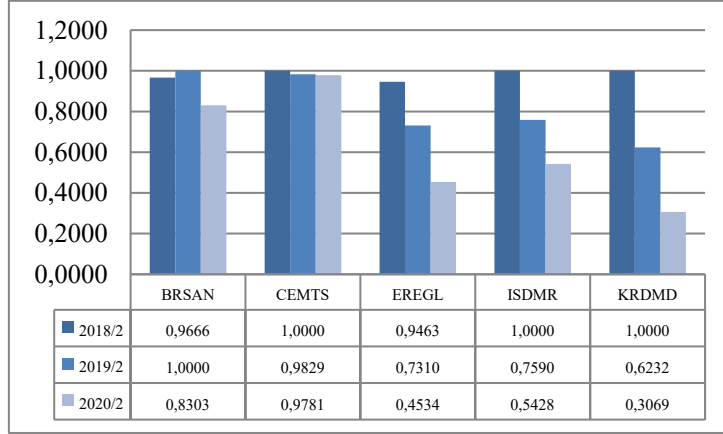
Çalışmada toplam 13 sektörde 87 işletme sektör bazında girdi odaklı VZA yöntemine göre analiz edilmiştir. Girdi ve çıktı verileri kamuyu aydınlatma platformu web sitesinden işletmelerin mali tablolarından elde edilmiştir. Negatif olan verilerin elemine edilmesi için D_Min_Max normalizasyon yöntemi kullanılmıştır. Normalizasyon sonucu elde edilen değerler analizde kullanılmıştır.

Şekil 1: Elektrik Gaz Su / Elektrik Gaz Buhar Sektörü Analiz Sonuçları

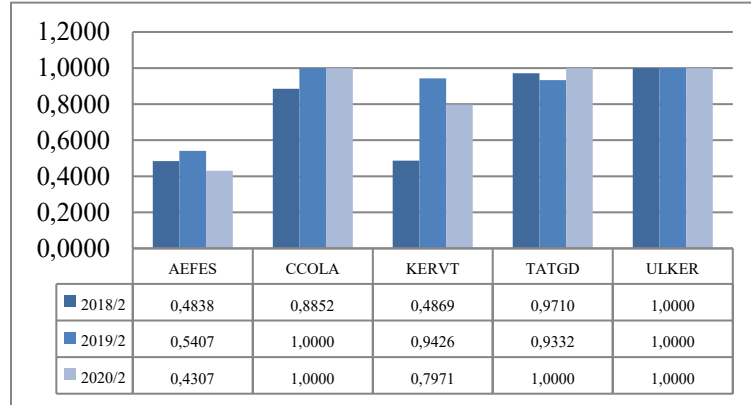
Elektrik Gaz Su / Elektrik Gaz ve Buhar sektörü VZA sonuçlarını göre 2018 yılı her üç şirketin etkin olduğu dönemdir. AKSEN her üç dönemde %100 etkinliğini korumuştur. 2019 yılında ZOREN'in etkinlik değerinde düşüş tespit edilmiştir. 2020 senesinde ise ODAS ve ZOREN'in etkinlik değerleri 2018 ve 2019 senelerine göre düşüş göstermiştir.

Şekil 2: İmalat / Ana Metal Sanayi Sektörü Analiz Sonuçları

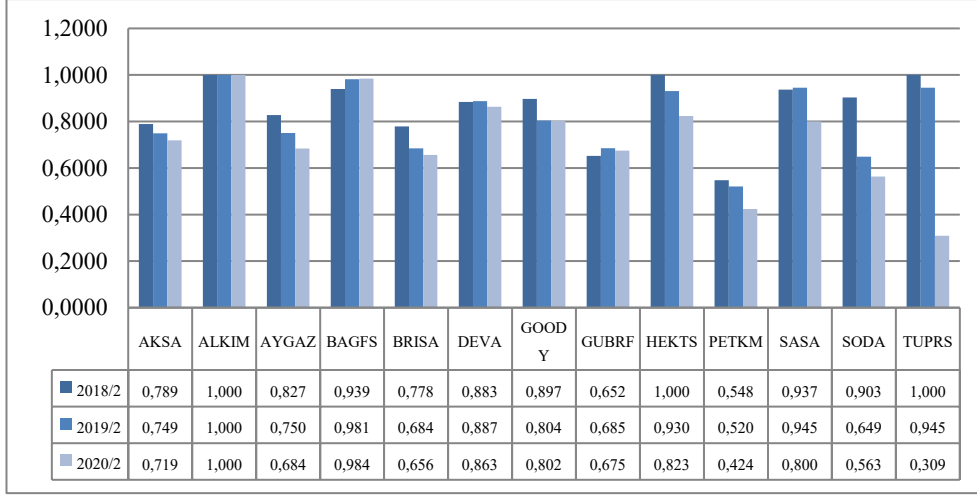
İmalat / Ana Metal Sanayi sektörü 2018 yılı ikinci döneminde etkin işletmeler CEMTS, ISDMR, KRDMMD olmuştur. 2019 yılı ikinci döneminde ise BRSAN'nın göreceli etkinlik değeri yüksektir. 2020 ikinci dönemi söz konusu beş işletme içinde etkinlik oranlarının düşüş yaşandığı dönemdir.

Şekil 3: İmalat / Gıda, İçecek ve Tütün Sektörü Analiz Sonuçları

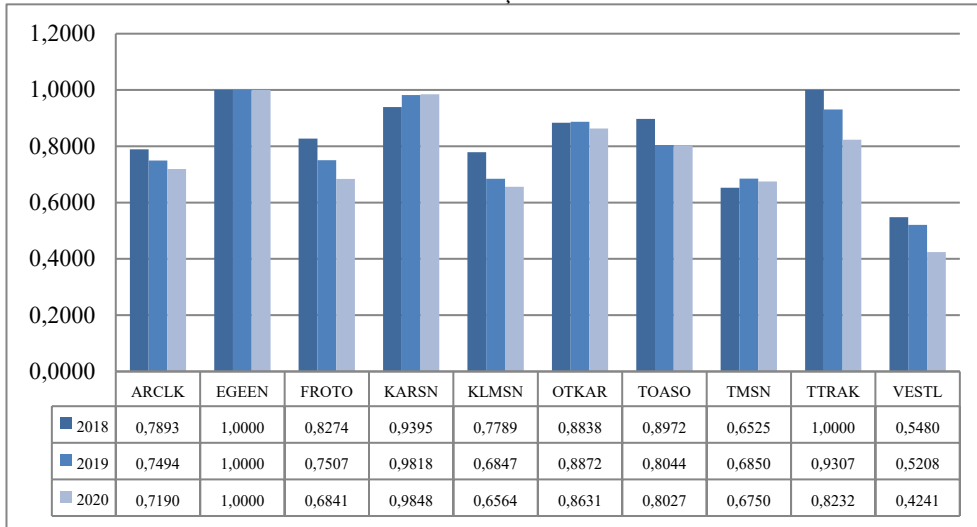
İmalat / Gıda, İçecek ve Tütün sektöründe her üç dönem için göreceli etkin işletme ULKER'dir. COLLA 2019 ve 2020 yılı ikinci döneminde etkin firmadır. TATGD 2020 yılı ikinci döneminde bir önceki döneme göre yükseliş göstererek etkin firma haline gelmiştir. KERVT 2020 yılı ikinci döneminde bir önceki döneme göre düşüş yaşamış olsa da 2018/02 verilerine göre daha yüksektir. AEFES'in 2020/02 döneminde 2018/02 ve 2019/02 dönemine göre etkinlik değeri düşmüştür.

Şekil 4: İmalat / Kimya, İlaç, Petrol, Lastik ve Plastik Ürünler Sektörü Analiz Sonuçları

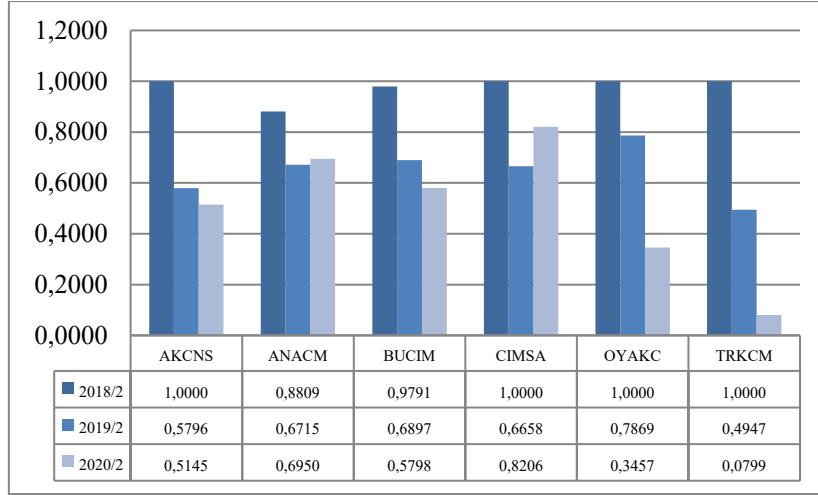
Sektördeki 2018/2. dönem etkin firmaları ALKIM, HEKTS, TUPRS'dır. ALKIM her üç dönemin göreceli etkin firmasıdır. 2020/2.dönemde bir önceki döneme göre toplam 11 firmanın etkinlik değerlerinde düşüş olmuştur. Özellikle TUPRS'ın etkinlik değerinde agresif bir düşüş saptanmıştır.

Şekil 5: İmalat / Metal Eşya, Makine, Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım Araçları Sektörü Analiz Sonuçları

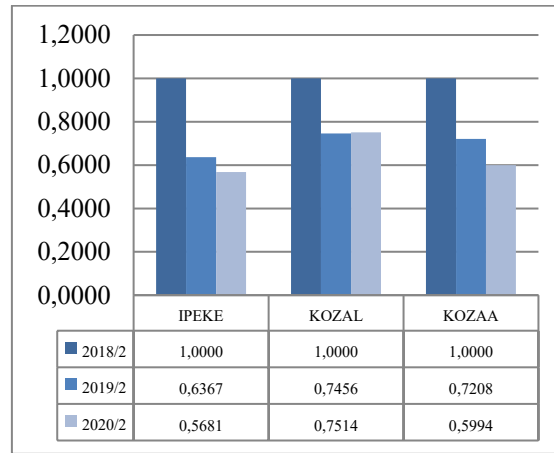
Analiz sonucunda EGEEN her üç dönem için etkin firma olarak saptanmıştır. KARSN'nin etkinlik değerlerinde yükseliş seyri görülmektedir fakat diğer firmaların etkinlik değerlerinde düşüş söz konusudur. 2020/2.dönemde sekiz firmanın etkinlik değerinde bir önceki döneme göre düşüş yaşanmıştır.

Şekil 6: Taş, Toprağa Dayalı İmalat Sektörü Analiz Sonuçları

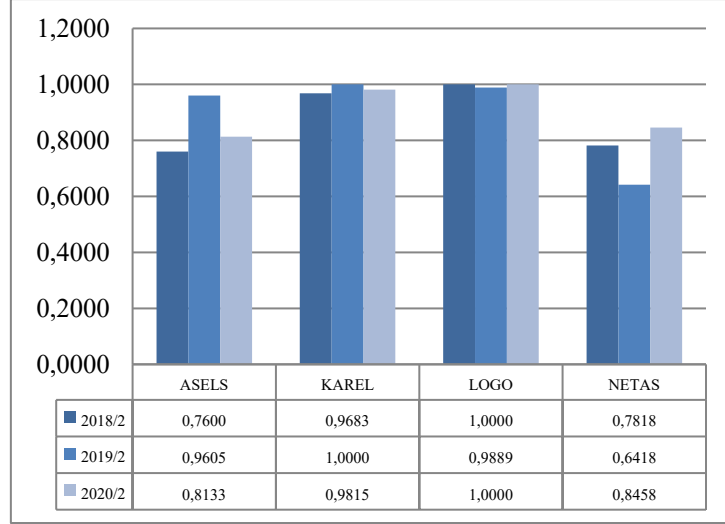
2018/2.dönemi Taş, Toprağa Dayalı İmalat sektöründe bütün firmalar için en yüksek etkinlik değerlerinin tespit edildiği dönemdir. Bu dönemden sonra düşüş trendine giren etkinlik değerlerinde 2020/2.dönemde CIMS A VE ANACM için yükseliş görünse de diğer dört firmada düşüş devam etmiştir.

Şekil 7: Madencilik ve Taş Ocakçılığı Sektörü Analiz Sonuçları

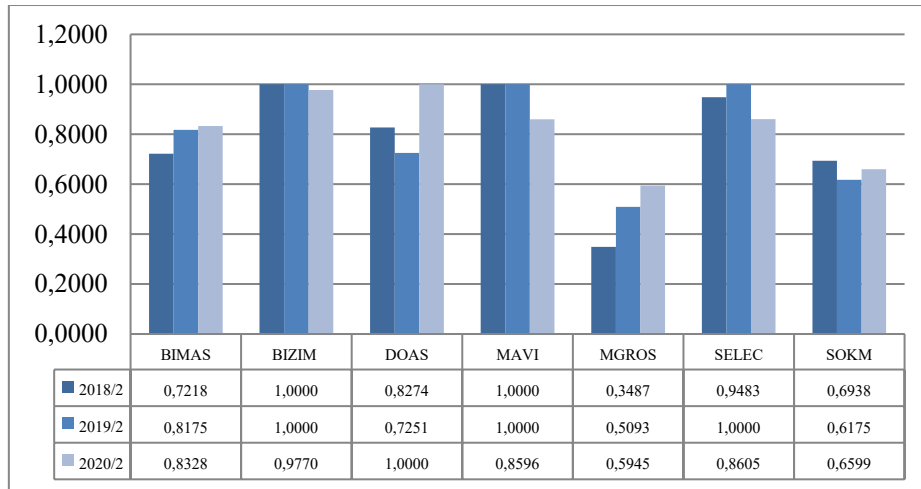
Sektörde bulunan üç firma için de 2018/2.dönem en yüksek etkinliklerin tespit edildiği dönemdir. 2019/2.dönemde yaşanan etkinlik değerlerindeki düşüş trendi 2020/2.dönemde KOZAL dışında devam etmiştir.

Şekil 8: Teknoloji / Bilişim, Savunma Sektörü Analiz Sonuçları

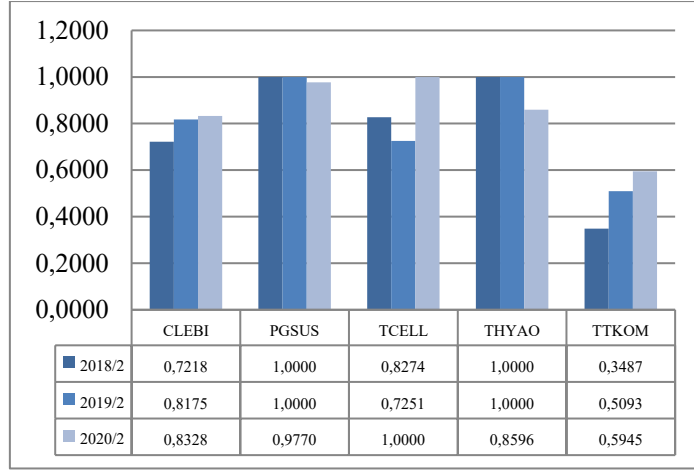
LOGO, 2018/2 ve 2020/2.dönemlerinde sektörün en etkin firması olurken, 2019/2.dönem en etkin firması KAREL'dir. 2020/2.dönemde ASELS ve KAREL'in etkinlik değerlerinde düşüş, LOGO ve NETAS'ta ise yükseliş olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 9: Toptan ve Perakende Ticaret, Lokantalar ve Oteller Sektörü Analiz Sonuçları

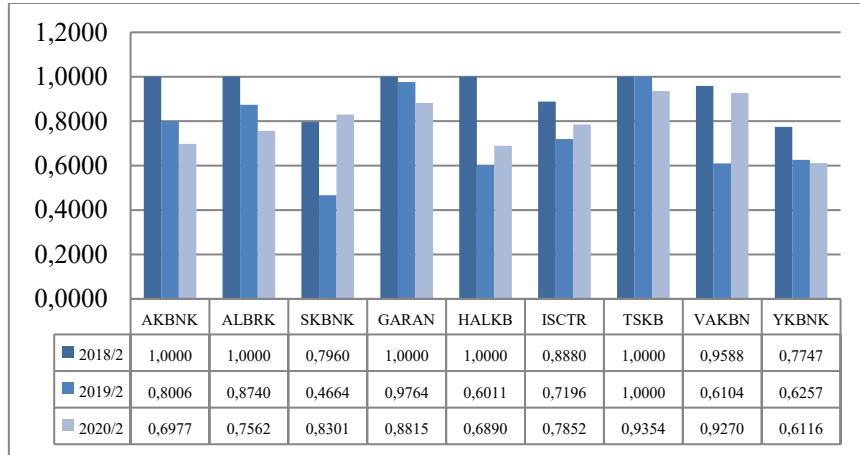
Sektördeki 2018/2.dönem etkinlik değerleri yüksek firmalar BIZIM ve MAVI'dir. 2019/2.dönemde BIZIM ve MAVI etkin firma olma statülerini korurken SELEC de bu dönemde etkin firma olmuştur. 2020/2.dönem etkin firması DOAS'tır. Bu dönemde BIZIM, MAVI ve SELEC'in etkinlik değerlerinde düşüş olmuştur.

Şekil 10: Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme Sektörü Analiz Sonuçları

PGSUS ve THYAO 2018/2. ve 2019/2.dönemlerinde sektörün en etkin firmaları olmasına rağmen 2020/2.dönemde etkinlik oranları düşmüştür. CLEBI, TCELL ve TTKOM'un etkinlik oranlarında ise yükseliş söz konusudur.

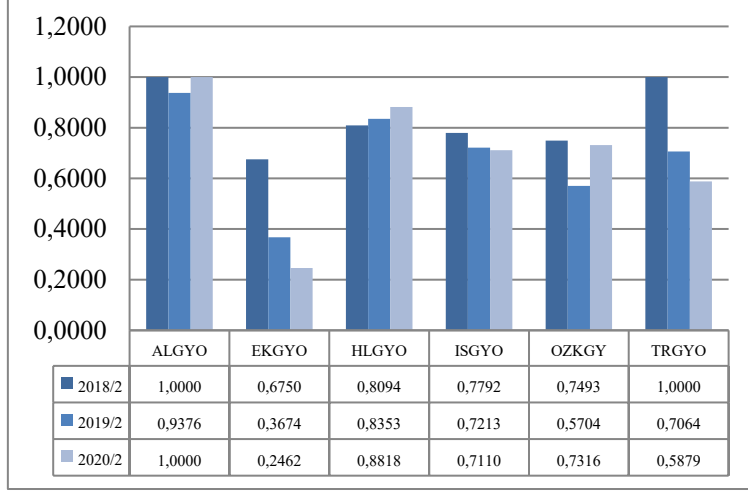
Şekil 11: Mali Kuruluşlar / Bankalar Sektörü Analiz Sonuçları

2018/2.dönem en etkin bankaları AKBNK, ALBRK, GARAN, HALKB, TSKB' dir. 2019/2.dönem TSKB tekrar en etkin banka olurken 2020/2.dönem etkinlik değeri düşmüştür. 2020/2.dönemde bir önceki döneme göre beş bankanın etkinlik değerinde düşüş görülmüştür. 2020/2.dönem 2018/2.dönem kıyaslandığında toplam sekiz bankanın etkinlik değerinde azalma tespit edilmiştir.

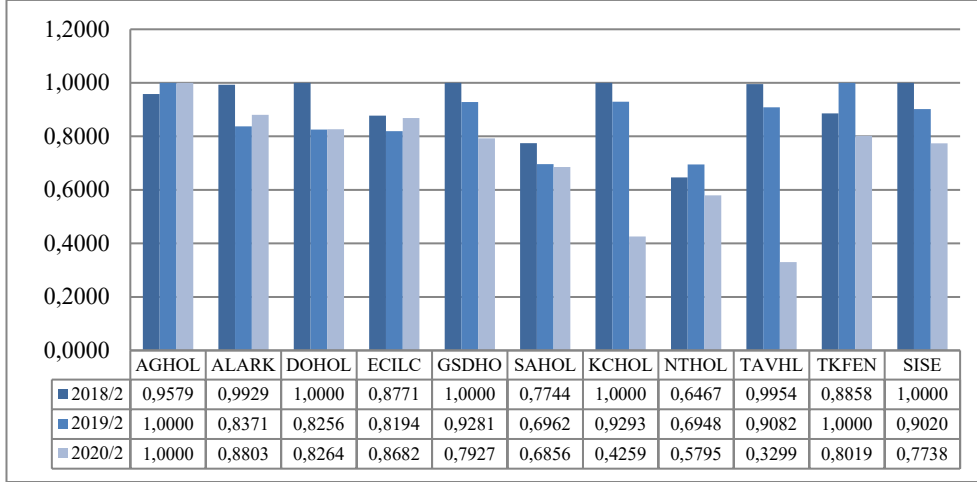

Şekil 12: Mali Kuruluşlar / Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Sektörü Analiz Sonuçları

2018/2.dönemde ALGYO ve TRGYO sektördeki en etkin firma olmuşlardır. ALGYO'nun etkinlik değerinin 2019/2.dönemde düşmesine rağmen 2020/2.dönemde tekrar en etkin firma olmuştur. HLGYO etkinlik değerinin yükseliş trendine karşılık EKGYO düşüş trendi yaşamıştır.

Şekil 13: Mali Kuruluşlar / Holdingler ve Yatırım Şirketleri Sektörü Analiz Sonuçları

DOHOL, GSDHO, KCHOL, SISE 2018/2.dönemin, AGHOL, TKFEN 2019/2.dönemin, AGHOL 2020/2.dönemin sektördeki etkin firmalarıdır. 2020/2.dönemde bir önceki döneme göre yedi firmanın etkinlik değerlerinde azalma olurken, 2018/2.dönem ile kıyaslandığında on firmanın etkinlik değerlerinde düşüş olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada BIST100 endeksinde işlem gören işletmelerin 2018, 2019 ve 2020/2.dönem göreceli etkinlik değerleri ölçeğe göre sabit getiri yaklaşımına dayanan girdi odaklı VZA yöntemine göre tespit edilmiştir. 2020 yılı Covid-19 salgını gölgesinde geçmiştir. Salgının

önlenmesi amacı ile alınan tedbirler bütün hayatımızı etkisi altına almıştır. Bu süreç yaşam tarzımızı, alışkanlıklarımızı, tüketim eğilimlerimizi, önceliklerimizi, gereksinimlerimizi değiştirmiştir. Bu dönemde önceliğimiz sağlık ve salgından korunmak olmuştur. Bu sürecin işletmeler üzerindeki etkisini tespit etmek için yaptığımız çalışmada bazı sektörlerin ve firmaların etkinlik oranlarında belirgin farklılıklar tespit edilmiştir. 2020/02.döneminde bir önceki döneme göre 87 işletmeden 56'sının etkinlik oranlarında azalma tespit edilmiştir. 2020/2.dönem 2018/2.dönem ile kıyaslandığında 61 işletmenin yani işletmelerin %70'inin etkinlik oranlarında düşüş olduğu görülmektedir. Elektrik Gaz Buhar sektöründe yer alan işletmelerin %67'sinin, Ana Metal Sanayi sektöründe yer alan işletmelerin %100 'ünün, Gıda, İçecek ve Tütün sektöründe yer alan işletmelerin %20'sinin, Kimya, İlaç, Petrol, Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe yer alan işletmelerin %77'sinin, Metal Eşya, Makine, Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım Araçları sektöründe yer alan işletmelerin %70'inin, Toprağa Dayalı İmalat sektöründe yer alan işletmelerin %100'ünün, Madencilik ve Taş Ocakçılığı sektöründe yer alan işletmelerin %100'ünün, Toptan ve Perakende Ticaret, Lokantalar ve Oteller sektöründe yer alan işletmelerin %57'sinin, Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme sektöründe yer alan işletmelerin %40'ının, Bankalar sektöründe yer alan işletmelerin %89'unun, Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları sektöründe yer alan işletmelerin %67'sinin, Holdingler ve Yatırım Şirketleri sektöründe yer alan işletmelerin %91'inin göreceli etkinlik oranlarında düşüş olduğu tespit edilmiştir. Sektör bazında pandeminin etkisinin tespit edilmesi alınacak ekonomik tedbirler açısından önemlidir. Sektörlerin pandemi koşullarından etkilenme seviyesine bağlı olarak alınacak önlemlere karar verilebilir. Ayrıca göreceli etkinlik değerinde azalma yaşayan işletmeler sektörde etkin firmaların girdi kullanma ve çıktı üretme davranışlarını rol alabilirler.

Analiz sonucunda 2020/02.dönem 2018/02.dönem ile kıyaslandığında Ana Metal Sanayi sektöründe, Toprağa Dayalı İmalat sektöründe, Madencilik ve Taş Ocakçılığı sektöründe yer alan işletmelerin tümünün göreceli etkinlik oranlarında düşüş saptanmıştır. Alınan sıkı önlemler bu sektörlerde bulunan işletmelerin hepsini etkilemiştir. Ulaşım firmaları olan PGSUS VE THYAO da alınan önlemlerden (seyahat kısıtlaması) etkilenen işletmelerdendir. Ayrıca etkinlik oranında agresif azalma tespit edilen firmalar; OYAKC, TUPRS, KRDM, KCHOL ve TAVHL'dir. BIMAS ve MGROS'un etkinlik oranlarında tespit edilen yükseliş, dayanıksız tüketim mallarının bu dönemde daha fazla rağbet gördüğünü desteklemektedir. Aynı şekilde TTKOM ve TCELL firmalarının etkinlik oranlarındaki yükseliş, sosyal hayatın izole edilmesinin iletişim ihtiyacını beraberinde getirmesi düşüncesi doğrultusundadır.

Literatüre bakıldığında pandemi koşullarının BIST üzerinde olumsuz etkileri tespit edilmiştir. Gerek endeks fiyat çalışmalarında gerekse hisse hacim çalışmalarında ortaya çıkan bulgular çalışmayı destekler niteliktedir (Temur, 2021).

Analiz sonucunda şirketlerin etkinlik oranlarının farklı dönemlerdeki kişisel ihtiyaçlar ve davranışlar ile bağlantılı olduğu, bu dönemlerde değişen önceliklerin ve tüketimlerin bu oranları da değiştirdiği görülmektedir. Pandemi gibi kritik dönemler ve koşullarda değişen davranış tarzlarının şirket etkinliklerine yansımalarının tespiti, işletmeler açısından önemlidir. Bu bakımdan çalışmanın literatüre ve taraflara katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar kullanılan girdi ve çıktı veri seti ile sınırlıdır. Farklı girdi ve çıktı veri setlerinin kullanılması sonuçları değiştirebilir. Ayrıca ölçüğe göre sabit getiri temeline dayalı girdi odaklı VZA yerine başka bir analiz tekniği kullanılması sonuçları farklılaştırabilir.

KAYNAKÇA

1. BAKIRCI, F., Eslamian Shiraz, S. ve Sattary, A. (2014). “BIST da Demir, Çelik Metal Ana Sanayii Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performans Analizi: VZA Süper Etkinlik ve TOPSIS Uygulaması” Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review), 14(1):9–19. <https://doi.org/10.21121/eab.20141418063>
2. BARDI, Ş. (2020). “Veri Zarflama ve Veri Madenciliği ile Bist Gıda İçecek Endeksi Kapsamındaki Firmaların Etkinlik Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11(Ek):185-189.
3. BAYRAKTAR, A. (2020). “COVID 19 Pandemisinin Finansal Etkileri: BİST İmalat Sektörü Uygulaması”, Turkish Studies, 15(8):3415-3427.
4. BOUSSOÏANE, A., Dyson, R. G., & Thanassoulis, E. (1991). “Applied data envelopment analysis”, European Journal of Operational Research, 52(1): 1–15.
5. ÇANAKÇIOĞLU, M. ve Küçükönder, H. (2020). “Borsa İstanbul’daki Çimento İşletmelerinin Etkinlik ve Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Analizi”, Muhasebe ve Denetime BAKIŞ, 61: 165–192.
6. CAVLAK, H. (2020). “Covid-19 Pandemisinin Finansal Raporlama Üzerindeki Olası Etkileri: BİST 100 Endeksi’ndeki İşletmelerin Ara Dönem Finansal Raporlarının İncelenmesi” Gaziantep University Journal of Social Sciences, 2020 (Special Issue):143-168.
7. ÇITAK, L. ve İltaş, Y. (2017). “Ar-Ge Yatırımlarının Finansal Performans Üzerindeki Etkisi Ve Bist Teknoloji Endeksi Firmalarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 76:239–254.
8. CONTUK, F.Y. (2021). “Covid -19’un Borsa İstanbul Üzerindeki Etkisi: Bir ARDL Sınır Testi Modeli”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 89: 101–112.
9. COOPER, W., Seiford, L., & Zhu, J. (2004). Handbook on Data Envelopment Analysis, Kluwer Academic Publishers, Boston.
10. DİZKIRICI, A. S. (2014). “Borsa İstanbul Gıda, İçecek Endeksine Kote İşletmelerin Finansal Performanslarının Veri Zarflama Analizi ile Ölçümü ve Malmquist Endeksine Göre Karşılaştırılması”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 63:151–170.
11. DOĞAN, E., Işık, S. ve Sandalcı, M. (2007). “Günlük Buharlaşmanın Yapay Sinir Ağları Kullanarak Tahmin Edilmesi”, İMO Teknik Dergi, 4119–4131.
12. ERTUĞRUL, İ. ve Tuş Işık, A. (2008). “İşletmelerin VZA ile Mali Tablolarına Dayalı Etkinlik Ölçümü: Metal Ana Sanayiinde Bir Uygulama”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 10(1): 201–217.
13. GEDİK, A. (2020). “Ekonomik Kalkınmada Bilişim Sektörünün Etkinliği Üzerine Bir Uygulama”, Sosyal Çalışmalar Üzerine Akademik Perspektif Dergisi, 1: 67–83.
14. GÜNAY, B. (2015). “BİST’de İşlem Gören Kobi Gıda İşletmelerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Etkinliklerinin Ölçülmesi”, Akademik Bakış Dergisi, 47: 16–34.
15. KARADENİZ, E. (2019). “Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizinin Borsa İstanbul Turizm İşletmelerinin Finansal Performansına Etkilerinin Analizi”, Turizm Akademik Dergisi, 6(1):61-75.

16. KAYA, A. ve Coşkun, A. (2016). “VZA ile İşletmelerde Etkinliğin Ölçülmesi : Bist Gıda, İçki ve Tütün Sektöründe Bir Uygulama”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1): 231–242.
17. KAYA, A. ve Gülhan, Ü. (2010). “Küresel Finansal Krizin İşletmelerin Etkinlik Ve Performans Düzeylerine Etkileri: 2008 Finansal Kriz Örneği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 11:61-89.
18. KEHRİBAR, Ö., Karademir, F. ve Evci, S.(2021). “İşletmelerin COVID-19 pandemisi sürecindeki finansal performanslarının Entropi ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi: BIST gıda, içecek endeksi örneği”, *bmij* (2021) 9 (1):200-214
19. KÖSE, A. ve Çekici, D. (2016). “BİST Sınai Endeksi 'nde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performans Analizi”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 145–182.
20. ÖZÇELİK, F. ve Avcı Öztürk B. (2019). “Girdi Olarak Maliyetlere Yönelik Veri Zarflama Analizi Modelleri İle Göreli Etkinlik Analizi”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (2): 1011-1028.
21. ÖZDAĞOĞLU, A. (2015). “Bilişim Sektöründeki Şirketlerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi*, 22(2): 331–340.
22. ÖZDEMİR, L. (2020). “Covid-19 Pandemisinin Bist Sektör Endeksleri Üzerine Asimetrik Etkisi”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3):546-556.
23. PARK, K. S., & Park, K. (2009). “Measurement of multiperiod aggregative efficiency”, *European Journal of Operational Research*, 193(2):567–580.
24. PATIR, S. (2007). “Doğrusal Programlamada Primal ve Dual İlişkisinin İrdelenmesi ve Bir Örnek Uygulaması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(21):172–191.
25. SARI, Z. (2015). Veri Zarflama Analizi ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
26. ŞENGÜL, Ü. (2020). “BIST 100 de Yer Alan Ana Metal Sanayi Firmalarının Veri Zarflama Analizi İle Performans Ölçümü”, *Journal of Life Economics*, 7(2): 161–176.
27. SOYLU, N. (2020). “Entelektüel Sermaye Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi: BİST Teknoloji Şirketlerine Yönelik Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 673738(85):269–286.
28. SÖNMEZLER, G. ve Gündüz, İ.O. (2021). “Covid-19 Pandemi Sürecinin BİST-30 Hisse Senetlerine Etkilerinin Karışıklık Matrisi ile Analizi”, *Maliye ve Finans Yazıları*, 115:51-70.
29. TALLURI, S. (2000). “Data Envelopment Analysis: Models and Extensions”, *Decision Line*, May, 8–11.
30. TEMUR, A.S. (2021). “Covid-19 Finansal Kriz Mi? Borsa İstanbul (Bist) Üzerindeki Etkilerinin Geçmiş Finansal Krizlerle Karşılaştırılması”, *International Conference on Economics Turkish Economic Association*
31. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (b.t.). GSYH Büyüme Oranları (Bir önceki yılın aynı dönemine göre % değişim). <https://www.sbb.gov.tr/buyume/> Erişim tarihi (01.02.2021)

32. Weekly epidemiological update - 29 December 2020. (2020, December 29). Retrieved February 1, 2021, from <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-epidemiological-update---29-december-2020>
33. YAŞAR, F. ve Yavuz, S. (2017). “İmalat İşletmelerinde Etkinlik Ölçümü : BIST 100 Örneği”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7:193–220.
34. YAVUZ, S. ve Deveci, M. (2012). “İstatiksel Normalizasyon Tekniklerinin Yapay Sinir Ağın Performansına Etkisi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 40:167–187.
35. YILDIRIM, Ö. (2020, Mart 17). Tez-Koop-İş'ten koronavirüse karşı AVM'ler için önlem çağrısı. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tez-koop-isten-koronaviruse-karsi-avmler-icin-onlem-cagrısı/1769103>
36. ZHU, J. (2001). “Super-efficiency and DEA sensitivity analysis”, European Journal of Operational Research, 129(2):443–455.

FINANS EĞİTİMİNİN FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ YÜKSEKOKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

THE EFFECT OF FINANCE EDUCATION ON THE LEVEL OF FINANCIAL LITERACY: A RESEARCH ON HIGH SCHOOL STUDENTS OF TOKAT GAZİOSMANPAŞA UNIVERSITY

Nevzat TETİK*, Muhammet Sait İŞILDAK **

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ntetik44@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3152-8217

** Dr. Öğr. Üyesi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zile Meslek Yüksekokulu, muhammetsait.isildak@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5715-7090

ÖZ

Bu çalışmada, finansal okuryazarlığın temel bileşenlerinden olan finansal bilginin bireylere finans eğitimi çerçevesinde verilmesi ve finansal okuryazarlık düzeyine etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın kapsamını Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde öğrenim gören yaklaşık 390 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin internet bankacılığı kullanımı %69, kredi kartı kullanımı %43 ve gelecek için yatırım planları %61 düzeyindedir. Öğrencilerin finans eğitimi sorularına verdikleri doğru cevaplar üzerinden finansal okuryazarlık ortalaması %36'dır. En başarılı bölüm Turizm İşletmeciliği (%46,4) ve en başarılı sınıf 4. sınıf (%47,9) olmuştur. Finans eğitiminde cinsiyette farklılık oluşturmazken bölüm ve sınıflarda farklılık oluşturmıştır. Sonuç olarak, finans eğitiminin finansal okuryazarlık üzerinde artırıcı etki yaptığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Finansal okuryazarlık, finans eğitimi, Tokat Gaziosmanpaşa üniversitesi öğrencileri, parametrik analiz.*

Jel Kodları: *G53, I22, I23.*

ABSTRACT

In this study, it is aimed to give financial information, which is one of the basic components of financial literacy, to individuals within the framework of financial education and to investigate its effect on the level of financial literacy. The scope of the research consists of approximately 390 students studying at Tokat Gaziosmanpaşa University. Internet banking usage of students is 69%, credit card usage is 43% and investment plans for the future are 61%. The average of financial literacy is 36% based on the correct answers given by the students to the financial education questions. The most successful department was Tourism Management (46.4%) and the most successful was the 4th grade (47.9%). While there was no gender difference in financial education, it did make a difference in departments and classes. As a result, it can be said that financial education has an increasing effect on financial literacy.

Keywords: *Financial literacy, financial education, Tokat Gaziosmanpaşa university students, parametric analysis.*

Jel Codes: *G53, I22, I23.*

1. GİRİŞ

Finansal okuryazarlık kısaca paranın sağlıklı yönetimi olarak ifade edilebilir. Daha geniş bir ifadeyle, hayatta muhtemel meydana gelebilecek olayları ve ekonomik gelişmeleri dikkate alarak, bireyin temel finansal teori ve uygulamaları rasyonel olarak algılama ve yorumlama, doğru kısa vadeli kararlar alabilme ve uzun vadeli finansal planlama yapabilme yoluyla finansal pozisyonunu optimal şekilde yönetebilme becerisidir (Remund, 2010: 279). Günümüzde finansal ürünlerdeki çeşitlilik, finansal krizlerdeki artış ve yolsuzluklarla birlikte ülkelerin azalan tasarruf oranları ve orta yaş üstünün daha az tasarruf eğilimi gibi birçok olumsuz gelişim bireyleri, finansal sistemi ve ülke ekonomisini derinden etkilemektedir. Söz konusu olgular, son yıllarda gittikçe artan nitelikte ve farklı açılardan finansal okuryazarlık alanındaki çalışmaları tetikleyerek hızlandırmıştır.

Finansal okuryazarlık temelde finansal bilgi, finansal davranış ve finansal tutumlar olmak üzere üç temel bileşenden oluşmaktadır. Finansal Bilgi, finansal olaylarla yakından ilgili her türlü haberleri ve gelişmeleri takip etme, farklı finansal ürün ve hizmet çeşitlerini kıyaslayarak yerinde ve zamanında rasyonel finansal karar verebilme yetisidir. Finansal kavram ve konularla ilgili asgari bir bilgi birikimine, eğitime sahip olmak ve finansal bağlamda matematiksel becerilerini uygulama yetkinliği; bireylerin finansal sorunlarını çözüme kavuşturmak ve finansal refaha etki edebilecek haber ve gelişmelere hâkim olarak bağımsız hareket edebilmelerini sağlamaktadır. Literatür çerçevesinde elde edilen bulgulara göre yeterli düzeyde finansal bilginin, menkul kıymet borsalarında yapılan işlemlerde ve emeklilik planlaması gibi finansal karar süreçlerinde başarılı ve olumlu sonuçlarla ilişkilendirirken, finansal bilginin aşırı borç birikimi gibi olumsuzlukları minimize ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan, finansal okuryazarlığın öncelikli ayağı ve aynı zaman da finansal eğitimde izlenen sürecin de ilk aşamasını teşkil eden finansal bilgi tek başına yeterli değildir. Sağlıklı bir yatırım veya sağlıklı bütçe yönetimi yapmak isterken teorik seviyede bilgi birikimine sahip olmak her zaman ve koşulda isabetli kararlar alınacağı güvencesini oluşturmaz. Diğer bir ifadeyle, bireyin finansal olayları algılama biçimi ve verdiği tepkiyi ifade eden finansal tutum bileşeni ile birlikte bireyin finansal kararları alırken izlediği eylem reflekslerini özetleyen finansal davranış bileşeni de finansal bilgi becerisi ile birlikte uyumlu hareket etmesi kuşkusuz zorunludur (OECD, 2017: 15).

Bu çalışmada, finansal okuryazarlığın temel bileşenlerinden olan finansal bilgi unsurunun bireylere finansal eğitim çerçevesinde verilmesinin finansal okuryazarlık düzeyine etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, öncelikle finansal eğitim çerçevesinde bireylere doğru ve sağlıklı yöntemlerle finansal bilgi aktarımının bilinçli finansal okuryazarlık becerisi kazandırılmasında ne kadar önemli olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ampirik kısmını oluşturan bölüm, literatür taramasıyla ulaşılan bulguların irdelenmesiyle birlikte şekillenmektedir. Uygulama evrenini daha önce finansal okuryazarlık uygulaması yapılmamış olan Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesine bağlı Zile Dinçerler Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu ile Zile Meslek Yüksekokulu'nda okuyan yaklaşık 1.500 öğrenci oluşturmaktadır. Bu evrenden rasgele örneklem yöntemiyle seçilen 450 öğrencinin finansal okuryazarlık düzeyini belirlemek için yüz yüze anket çalışması yapılmıştır.

2. FİNANSAL EĞİTİMİN FİNANSAL OKURYAZARLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE ÖNEMİ

Finansal eğitimin kavramsal çerçevesi ve işlevselliği hakkında her kesimin kabul ettiği bir anlayış ve uygulama yoktur. Ülkeler sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerine bağlı olarak finansal eğitim kavramı ve süreçleri üzerinde farklı yaklaşımlar takip etmektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse finansal eğitim, bireylere finansal piyasalar, finansal kurumlar

ve yatırım araçları ile ilgili bilgileri sağlarken, aynı zamanda bu bilgileri kavrama, değerlendirme ve kullanma yeteneğinin geliştirilmesini de kapsayan bir süreçtir (Özçam, 2006: 2). Başka bir ifade ile finansal eğitim, bireysel veya gruplar halinde atölye çalışmaları, seminerler, eğitimler, danışmanlık ve planlama faaliyetleriyle gerçekleştirilen finansal bilginin bireylere aktarılmasına aracı olan bir kavramdır (Friedline ve West, 2016: 650).

Bilinçli finansal okuryazarlığın kazanılmasında finansal eğitimin gerekliliği hakkında oldukça az sayıda farklı görüş bulunsa da genel kabul olarak finansal eğitimin bireyin finansal bilgi birikimini artırarak daha sağlıklı finansal kararlar almasına katkı sağladığı görüşü hâkimdir. Farklı görüşte olan çalışmalar da finansal eğitimin kuşkusuz bireyin davranış ve tercihleri üzerinde etkisi olduğunu, ancak bireyin geçmiş finansal ve yatırım tecrübelerinden kaynaklanan tutum ve davranışların çok daha büyük baskın etkileri olduğunu savunmuşlardır (Altıntaş, 2008: 171-172).

Doğru finansal kararların alınmasında, bireyin öncelikle sahip olduğu temel finansa yönelik bilgi altyapısının kapsamı ve derinliği optimal düzeyde olması gereklidir. Dolayısıyla finans eğitimi ve finansal okuryazarlık olguları iç içe girmiş kavramlardır. Disiplinli bir eğitim sürecini kapsayan finans eğitiminin, uzun soluklu ve revize edilerek güncellenmeye ihtiyaç duyan finansal okuryazarlıkla sonuçlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, finans eğitimi ile finansal okuryazarlık arasındaki bağlantı bu zorunlu ilişkiler sarmalı ve ihtiyacından doğmaktadır. Finans literatüründe, finansal okuryazarlık ve finansal bilgi temelini oluşturması açısından önemli bir bileşen olan finans eğitimi birbirinden ayrı ancak birbirleriyle ilişkili iki kavram olarak kabul edilmektedir (OECD, 2017: 15).

Özellikle gelişmiş ülkelerde genç kuşaklar içerisinde kabul edilen üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlıklarına daha fazla önem verildiği gözlenmektedir. Çünkü üniversite öğrencileri toplumun genç nüfusunu oluşturan, tüketim eğilimi yüksek olan ve yakın zaman dilimlerinde iş hayatına atılacak bireyler olarak ülke ekonomisi üzerinde önemli yaptırım ve etkileri olacaktır. Üniversite yıllarında yeterli finans eğitimi ve tecrübeden yoksun olarak mezun olan öğrencilerin sonraki yaşamlarında hatalı kararlar alma olasılıklarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Üniversite, çoğu öğrenci için ailelerin gözetim ve denetimi olmaksızın bütçelerini yönetme konusunda ilk kez karar alma durumunda oldukları bir kurumdur. Genç bireylerin yükseköğretim dönemlerinde elde ettikleri kazanımların ve donanımların hem üniversite yıllarında hem de sonrasında alacakları finansal kararlarında önemli bir etkisi olacağı kuşkusuzdur. Yapılan bazı çalışmalar da söz konusu öngörülerini destekler niteliktedir. Örneğin Lusardi, Michaud ve Mitchell (2013) tarafından yapılan araştırma sonuçları, iş hayatlarının ve kariyerlerinin ilk aşamalarında finans eğitimi alan bireylerin hayatlarının geri kalanında daha fazla finansal kazançlar elde ettiklerini ve finansal refaha ulaştıklarını göstermektedir (Barış, 2016:18). Öte yandan, finans eğitimi her zaman ve her şart da verilmesi mümkün olabilse de dünyadaki uygulamalarına bakıldığında finans eğitiminin daha sistematik bir program kapsamında ağırlıklı olarak yükseköğretimde verildiği gözlenmektedir. Bu açıardan bakıldığında, farklı bölümlerde eğitim gören üniversite öğrencilerine bilinçli finansal okuryazarlık becerisi kazandırılmasında günün şartlarına paralel etkin ve tutarlı finans eğitimi verilmesinin ne kadar önemli olduğu fazlasıyla anlaşılmaktadır.

Finans eğitimi programlarının finansal okuryazarlığa pozitif katkıda bulunabilmesi için dikkat edilmesi gereken başlıca faktörler maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir (Jazayeri, 2012):

1. Verimli olacak tarzda eğitim programları hazırlanmalı,
2. Finansal kavramlar ve araçlar etkin eğitim programlarıyla anlaşılır şekilde basite indirgenmeli,

3. Finansal okuryazar adaylarının cinsiyet, yaş ve meslek özelliklerine uygun farklılaştırılmış programlar düzenlenmeli,
4. Bireylerin kültür farklılıkları ve eğitim düzeyleri dikkate alınmalı,
5. Kadınların finans eğitimi programlarına katılmalarını engelleyen unsurlar varsa bunlar dikkate alınarak farklı yöntemler kullanılarak eğitim programları hazırlanmalı,
6. Bireylere finans eğitimi programlarının kendilerine sağlayacağı faydalar ve katkılar tatminkâr seviyede açıklanmalı,
7. Finansal eğiticiler, finans eğitimine katılacak bireylerin demografik farklılıkları ve bilgi düzeyleri dikkate alınarak günün şartlarına uygun bilgi ve teknolojilerle eğitilmelidir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Son yıllarda gerek yurtiçi gerekse yurtdışı finansal okuryazarlık ana temalı birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar literatür çerçevesinde incelendiğinde ağırlıklı olarak üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesine yönelik olduğu gözlenmektedir. Bu yapılan çalışmalarda, finans eğitiminin finansal okuryazarlık üzerindeki olası pozitif etkisi, genelde ulaşılan genel bulgulardan yapılan çıkarımlardan elde edilmektedir.

Temizel ve Bayram (2011), Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin finansal bilgi ve finansal okuryazarlık düzeylerine ilişkin belirlenen bazı kavramların bilinirliği ve davranışlarının neler olduğunu saptamaya yönelik 433 öğrenciye anket uygulamışlardır. Elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin ekonomik ve finansal gelişmeleri takip ettikleri kaynakların başında televizyon ve internetin geldiği, finansal bilgilerin öğrenilmesinde ise temel kaynağın aile olduğuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda, finansal okuryazarlık düzeyinin sağlıklı olarak yükseltilmesini sağlayacak finansal bilgi temelli içeriklerinin eğitim müfredatlarında yer almasının gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Er ve diğerleri tarafından (2014) Ocak-Mayıs döneminde geniş kapsamlı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma Eskişehir, Bursa ve İstanbul'da bulunan beş devlet üniversitesinde öğrenim gören 824 öğrenciyi kapsamaktadır. Araştırmanın amacı, lisans eğitim programlarının finansal okuryazarlık düzeyine etkisidir. Çalışmada üniversite öğrencilerinin %31,7'sinin yüksek, %30,1'inin orta, %16'sının ise düşük finansal okuryazarlığa sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Üniversite öğrencilerinin eğitim alanları (sayısal: mühendislik fakültesi ve sözel: iktisadi ve idari bilimler fakültesi) ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Eğitim alanına bağlı olarak, üniversite öğrencilerinin finansal ürünleri bilme durumunun da farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun, öğrencilerin aldıkları finans ve ekonomi derslerinin sayısı ve çeşitliliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Saraç tarafından (2014) yılında Dumlupınar Üniversitesi öğrencilerinden oluşan 797 kişilik bir örneklem kümesi kullanılmıştır. Öğrencilerin finansal kararları nasıl aldıkları araştırılarak finansal okuryazarlık düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Ayrıca finansal okuryazarlık düzeyinin toplum genelinde nasıl artırılabilirliği incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin finansal okuryazarlıklarının düşük olduğu ve daha önce yapılan çalışmaların çoğuna paralel olarak, öğrencilerin bu durumun farkında olmadıkları ortaya çıkmıştır. Finans temelli dersi alan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyi ise olası beklentilere paralel olarak hiç almayanlara göre daha yüksek çıkmıştır.

Şantaş ve Demirgil (2015) tarafından 704 kişilik örneklem kümesi üzerinde bir devlet üniversitesindeki İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin ekonomi okuryazarlık

düzeyini belirlemek amacıyla çalışma yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomi ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığının 4.sınıflarda, beş ve üzerinde ekonomi dersi alanlarda ve erkeklerde daha fazla olduğu saptanmıştır. Ayrıca, katılımcıların ekonomi okuryazarlığı alt gruplarına ilişkin ortalamalarının yaş, cinsiyet, eğitim görülen sınıf gibi çeşitli özelliklerine göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin ekonomi okuryazarlığı alt grup puan ortalamalarının (ekonomik bilgi: 3,49, ekonomik akılcılık: 4,07, toplumsal ekonomik yansımalar: 4,13 ve bireysel ekonomi planlama: 4,07) orta ve yükseğe yakın seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Kılıç, Ata ve Seyrek (2015) tarafından, lisans öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Gaziantep Üniversitesi'nde 2015 yılında 12 farklı fakülteden 40'ar öğrenci olmak üzere toplam 480 öğrenciye yönelik anket uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin (%48) düşük olduğunu göstermiştir. Öğrencilerin finansal okuryazarlık dereceleri ile ilgili en başarılı oldukları alan bireysel bankacılık alanı, en başarısız oldukları alan ise yatırım alanıdır. Öğrencilerin demografik özelliklerine göre finansal okuryazarlık düzeyleri arasında bir farklılık olduğu ve erkek öğrencilerin daha yüksek düzeyde finansal okuryazarlığa sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç literatürdeki birçok çalışma ile de paralellik göstermektedir. Fakültele göre finansal okuryazarlık düzeyleri arasında da farklılık gözlemlenmiştir. En yüksek finansal okuryazarlık düzeyine sahip olan fakülte, finansal eğitimin diğer fakültele göre ağırlıklı olan İİBF dir. En düşük finansal okuryazarlık düzeyine sahip olan fakülte ise Mimarlık Fakültesidir. Bu bulgu, İİBF öğrencilerinin finans konusunda almış oldukları derslerin finansal okuryazarlık düzeyine pozitif etkisinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Barmaki tarafından, (2015) yılında Hacettepe Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini belirlemek, finansal davranış ve finansal tutumları arasındaki korelasyonu ortaya koymak üzere çeşitli fakültelede okuyan 500 öğrenci üzerinde anket uygulaması yapılmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin finansal okuryazarlığa ilişkin soruların %53,62'sine doğru cevap vererek finansal okuryazarlık düzeylerinin orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Öğrencilerin finansal okuryazarlıkla ilgili en fazla bilgiye sahip oldukları alanın temel para bilgisi, en az bilgiye sahip oldukları alanın ise tasarruf ve yatırım alanı olduğu görülmüştür. Öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesi ile yalnızca öğrenim gördükleri fakülte ve ana alan değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Şamiloğlu, Kahraman ve Bağcı (2016) tarafından, Erciyes Üniversitesi'nde eğitim müfredatlarında ağırlıklı olarak finans dersleri alan 100 işletme bölümü öğrencisi ile 100 diğer bölüm öğrencilerinden alınan örnekleme finansal okuryazarlık seviyelerini karşılaştırma çalışması yapılmıştır. Bulgulara göre, işletme bölümü öğrencilerinin diğer bölüm öğrencilerinden; erkeklerin ise kadınlardan daha başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Başarır ve Sarıhan (2017) tarafından, Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi İİBF ve Uygulamalı Bilimler Fakültesi öğrencilerine yönelik 407 örneklem alınarak yapılan ampirik çalışmada, öğrencilerin finansal okuryazarlık başarı seviyesi %58 bulunmuştur. Öğrencilerin en başarılı oldukları alan bireysel bankacılık olurken, en başarısız oldukları disiplin ise matematik olduğu saptanmıştır. Erkeklerin kadınlara kıyasla daha başarılı olduğu görülürken, öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümleri ile finansal okuryazarlıkları arasında anlamlı bir farklılaşma gözlenirken öğrenim türü açısından anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır.

Çinko, Avcı, Ergün ve Tekçe (2017) tarafından, Marmara Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin finansal bilgi, davranış ve tutum bileşkelerindeki düzeyi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, ekonomi ve finans temelli dersler bulunan bölüm öğrencilerinin daha başarılı olduğu görülmüştür. Diğer bir bulguya göre, finansal bilgi

düzeyinin belirlenmesine yönelik sorulan sorulara öğrenciler %56 oranında doğru yanıt vermişlerdir.

Karakoç ve Yeşildağ (2019) Ege Bölgesi'nde yer alan üniversitelerin uygulamalı bilimler yüksekokullarında öğrenim gören 697 öğrenci üzerinde bir finansal okuryazarlık düzeyi tespiti yapmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, finansal okuryazarlık genel başarı seviyesi %60 olmuştur. Öğrencilerin en başarılı olduğu konu bireysel bankacılık olurken, matematik ve faiz hesaplamaları konusunda nispeten daha düşük düzeyde kalmıştır. Finansal eğitim süresi ile finansal okuryazarlık bilgi seviyesinin birbirine paralel olarak dördüncü sınıf öğrencilerinin daha başarılı olduğu gözlenmiştir.

Karavardar ve Şeyranlioğlu (2020) “Finans Eğitiminin Finansal Okuryazarlık Üzerindeki Etkisi: Giresun Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma” başlıklı çalışmalarında lisans seviyesindeki 407 üniversite öğrencisinin almakta oldukları finansal eğitim ile ilgili olarak elde etmiş oldukları finansal okuryazarlık düzeylerinin anket yoluyla tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, finansal eğitim almakta olan üniversite öğrencilerinin temel seviyede ekonomi ve finans, bireysel bankacılık, emeklilik ve sigortacılık, finansal tablolar bilgisi, yatırım konusundaki farkındalıkları, basit seviyede vergi ve mevzuat bilgileri ve son olarak finansal matematik bilgileri konusunda göstermiş oldukları benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin verdikleri doğru cevaplar üzerinden oluşturulan finansal okuryazarlık genel başarı seviyeleri %61,26'dır. Öğrencilerin eğitimini aldıkları bölümleri ile finansal okuryazarlık başarı performansları arasında Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans, Emeklilik ve Sigortacılık, Yatırım alanında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Aynı şekilde anket soru grupları bazında öğrencilerin öğrenim türlerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Öğrencilerin sınıfları ile finansal okuryazarlık başarı düzeyleri arasında ise sadece Finansal Tablolar alanında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Volpe, Chen ve Pavlicko (1996), 454 üniversite öğrencisinin yatırıma ilişkin finansal okuryazarlık düzeyinin ölçümünü amaçlayan çalışmada öğrencilerin finansal yatırım bilgilerinin düşük düzeyde olduğu bulunmuştur. Ayrıca, finansal okuryazarlık seviyesi açısından erkeklerin kadınlara göre, işletme programlarının işletme dışı programlara göre daha başarılı olduğu bulgular arasındadır.

Chen ve Volpe (1998), 924 üniversite öğrencisini kapsayan finansal okuryazarlık çalışmasında öğrencilerin %53'ü anket sorularına doğru cevap vermiştir. Ayrıca kadın öğrencilerin, alt sınıflarda ve işletme dışı bölümlerde öğrenim görenlerin, iş tecrübeleri olmayan ya da az olanların ve 30 yaş altındaki öğrencilerin düşük düzeyde finansal okuryazar oldukları tespit edilmiştir.

Aggarwal ve Gupta (2014) çalışmalarında, demografik etkenlerin genel finansal farkındalığa etkisini ve ticari bir alanda öğrenim görmeyen diğer ticari olmayan alanlara kıyasla finansal farkındalığı teşvik edip etmediğini araştırılmıştır. 148 öğrencinin katılım gösterdiği çalışma sonucunda, ticari bir disiplinde öğrenim görmeyen finansal okuryazarlığı düzeyini pozitif etkilediği bulunmuştur. Erkeklerin kadınlara kıyasla daha yüksek seviyede finansal farkındalığa sahip oldukları gözlenmiştir. Bulgular çerçevesinde yapılan önerilerde, etkin, işbirlikçi ve ulusal finansal eğitim çerçevesi geliştirmek için ebeveynler, eğitimciler, finansal kurumlar ve politika yapıcılar arasında daha fazla diyalogun geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Kozina ve Ponikvar (2015) çalışmalarında, Ljubljana Üniversitesi'nde eğitim gören birinci sınıf öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada örnekleme giren öğrenciler İktisat ve Eğitim fakültelerinden seçilmiştir. Söz konusu araştırma, öğrencilerin finansal durumlarını ve genel finansal okuryazarlıklarını nasıl yönettikleri hakkında bir fikir verebilmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, eğitim müfredatlarında ekonomi-finance

dersleri bulunan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ekonomik veya finansal alanlarda derslere katılımın finansal okuryazarlık seviyesini yükseltmekte ve kazanılan finansal bilgiyi pratiğe aktarmada etkili olduğu tespit edilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN AMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM VE HİPOTEZLERİ

4.1.4. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, finans eğitiminin finansal okuryazarlık düzeyine etkisini araştırmaktır. Başka bir ifadeyle, finansal okuryazarlığın temel bileşenlerinden olan finans eğitimi alan öğrenciler üzerindeki yansımaları ölçmek ve temel ekonomi, finansal bilgi, bireysel bankacılık, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik bilgileri konularında göstermiş oldukları benzerlikler ve farklılıkları ortaya koymaktır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zile Dinçerler Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu ile Zile Meslek Yüksekokulu'nda okuyan yaklaşık 1.500 öğrenci oluşturmaktadır. 2019 yılında bu evrenden rasgele örneklem yöntemiyle seçilen 450 öğrenciye finansal okuryazarlık düzeyini belirlemek için yüz yüze anket çalışması yapılmıştır. Hatalı ve eksik bilgi girişi olan anketler veriye dâhil edilmemiştir. Veriye dâhil edilen toplam anket sayısı 390 adettir.

Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004)'in çalışmalarında yer alan örneklem büyüklükleri tablosuna göre, evren büyüklüğünün 2.500 birim kabul edildiğinde %5 örneklem hatası ve güven düzeyinde örneklem sayısının 333 olması yeterlidir. Bu çalışmada kullanılan 390 adet veri, %95 güven düzeyinde kabul edilebilir boyuttadır.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, veri toplama tekniği olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu, Tetik (2018) tarafından uygulanmış "Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Seviyelerini Belirleme Anketi" kullanılarak oluşturulmuştur. Yüz yüze görüşme yöntemi uygulanarak yapılan ankette demografik bilgi sorularının yanında finansal okuryazarlık düzeyini belirlemeye yönelik (1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Herhangi bir fikrim yok, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum) beşli likert tipi 40 ifade bulunmaktadır. Finansal okuryazarlık düzeyini ölçmede kullanılan bu 40 ifade finans eğitimi altı ana grup altına toplanarak incelenmiştir. Bunlar, temel ekonomi (TE), finans bilgisi (FB), bireysel bankacılık (BB), yatırım bilgisi (YB), kamu maliyesi (KM) ve finansal matematik (FM) gruplarından oluşmaktadır. Temel ekonomi grubu altında altı adet ifade olup menkul kıymet ve enflasyon bilgisini ölçmektedir. Finans bilgisi grubu altında yedi adet ifade olup yabancı para, menkul kıymet, enflasyon ve faiz oranı bilgilerini ölçmektedir. Bireysel bankacılık grubu altında yedi adet ifade olup bireyin gelir-gider, menkul kıymet, bankacılık işlemlerine ait eylemlerini ölçmektedir. Yatırım bilgisi grubu altında altı adet ifade olup faiz ve menkul kıymet yatırımları hakkındaki bilgilerini ölçmektedir. Kamu maliyesi grubu altında altı adet ifade olup kamunun menkul kıymet yatırımları ve vergi hakkındaki bilgilerini ölçmektedir. Finansal matematik grubu altında sekiz adet ifade olup faiz, risk ödeme araçları ve işlemleri hakkındaki bilgilerini ölçmektedir.

Anket verilerinin analizinde SPSS 26 programı ve Microsoft Excel programı kullanılmıştır. Ankette yer alan ifadelerle verilen yanıtların tutarlı ölçümü için Cronbach's alpha güvenilirlik katsayısı kullanılmaktadır. Parametrik analiz yapılabilmesi için verilerin 50'nin üstünde olması, normal dağılması ön şartlarını sağlaması gerekir. Parametrik analiz ön şartlarının sağlanması durumunda, bağımsız grupların arasında istatistiksel olarak farklılık olup

olmadığının belirlenmesinde kullanılan frekans analizi, T-testi Ki-kare analizi ve Anova analizi uygulanmış, SPSS 26 ve Microsoft Excel programı kullanılmıştır.

4.4. Araştırmanın Hipotezleri

Finansal okuryazarlık başarı seviyelerini ölçmede kullanılan temel ekonomi, finans bilgisi, bireysel bankacılık, yatırım bilgi, kamu maliyesi ve finansal matematik gruplarına ait ortalamalar alınarak demografik özellikler ile arasındaki ilişkiler aşağıdaki hipotezler test edilerek incelenmiştir.

H1: Finans eğitimi ile finansal okuryazarlık başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H2: Cinsiyet ile finansal okuryazarlık başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H3: Bölümler ile finansal okuryazarlık başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H4: Sınıflar ile finansal okuryazarlık başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

5. BULGULAR

Çalışmanın doğru sonuçlar üretmesi için güvenilirlik analizi ve normallik analizi yapılması gerekmektedir. Güvenirlik analizi ve normallik analizi yapıldıktan sonra demografik analizler ve hipotez analizleri yapılmıştır. Ayrıca, çalışmada ortalama başarı yüzdeleri kullanılarak analiz yapılmıştır.

5.1. Güvenirlik Analizi

Çalışmada ilk olarak anketin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's alpha güvenilirlik katsayısı 0,60 ile 0,80 arasında olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu gösterir (Kalaycı, 2010, s. 405). Yapılan analizde Cronbach's alpha güvenilirlik katsayısı 0,774 çıkmıştır. Dolayısıyla, 0,77 güvenilirlik ölçüsü, güvenilirlik sınırları içerisinde.

5.2. Normallik Analizi

Çalışmada verilerin kullanılabilmesi için normal dağılım gösterip göstermediğinin analiz edilmesi gerekir. Bu çalışmada normalliğin ölçülmesinde, Skewness-Kurtosis değerleri kullanılmıştır. Skewness-Kurtosis değerlerinin Hair vd. (2013) göre, -1.0 +1.0, Tabachnick ve Fidell (2013) göre, -1,5- +1,5 ve George ve Mallery (2010) göre -2.0 +2.0 değerleri arasında ise serilerin normal dağılım göstermektedir. Çalışmada kullanılan grup verilerinin betimleyici değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Grup Verilerinin Betimleyici Değerleri.

Finans eğitimi soru grupları	N	Mean	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis
TE	390	3,2761	0,53136	-0,359	0,975
BB	390	3,3205	0,63616	-0,106	0,138
FB	390	3,3242	0,57939	-0,100	0,004
YB	390	3,2286	0,57108	-0,196	0,613
KM	390	3,1244	0,54764	0,068	0,703
FM	390	2,9311	0,51894	0,254	0,422

Tablo 1'de görüleceği üzere Skewness-Kurtosis değerleri, -1.0 +1.0 sınırları içerisinde. Dolayısıyla verilerin normal dağıldığı kabul edilerek hipotezler test edilebilir.

5.3. Demografik Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin demografik yapısını içeren bilgiler tablo haline getirilerek tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Öğrencilerin Demografik Yapısı.

			Frekans	Yüzde	
Cinsiyet durumu		Kadın	208	%53	
		Erkek	182	%47	
Sınıfı		1.Sınıf	162	%42	
		2.Sınıf	136	%35	
		3.Sınıf	13	%3	
		4.Sınıf	63	%16	
Bölümü	Ön Lisans	Bankacılık	34	%9	
		Bilgisayar	34	%9	
		Gıda	35	%9	
		Lojistik	30	%8	
		Maliye	34	%9	
		Mimari Restorasyon	35	%9	
		Tapu ve Kadastro	34	%9	
		Yerel Yönetimler	34	%9	
		Lisans	Gastronomi	41	%11
			Turizm İşletmeciliği	79	%20
	Finansal bilgi ve gelişmeleri hangi sıklıkla takip edersiniz?		Her gün	31	%8
			Haftada birkaç	122	%31
			Ayda birkaç	102	%26
			Yılda bir	36	%9
		Takip etmem	99	%25	
Gelişmeleri hangi kaynaklardan takip edersiniz?		Dergi	5	%1	
		İnternet	199	%51	
		Telefon	105	%27	
		TV	45	%12	
		Aile	19	%5	
		Diğer	17	%4	
Şimdiye kadarki üniversite eğitimi boyunca finans dersi aldınız mı?		Evet	166	%43	
		Hayır	224	%57	
Ders aldıysanız faydası oldu mu?		Çok faydalı	14	%4	
		Faydalı	94	%24	
		Orta derecede	237	%61	
		Faydalı olmadı	17	%4	
		Hiç faydalı olmadı	28	%7	
Okul dışında seminer toplantı ve konferansa katıldınız mı?		Evet	43	%11	
		Hayır	347	%89	

Araştırmaya katılan öğrenci sayısı 390 adettir. Bunlardan 208 âdeti kadın ve 182 âdeti erkektir. Cinsiyet açısından ankete katılımın hemen hemen eşit olduğu söylenebilir.

Ankete katılanların %69'u ön lisans %31'i lisans öğrencisi olup %47'sini erkek, %53'ünü kadın oluşturmuştur.

Ankete katılanların %42'si 1. sınıf, %35'i 2. sınıf, %3'ü 3. Sınıf ve %16'sı 4. sınıf öğrencilerden oluşmaktadır.

Ankete katılanların %9'u Bankacılık ve Sigortacılık programında, %9'u Bilgisayar Programcılığı programında, %9'u Gıda Teknolojisi programında, %8'i Lojistik programında, %9'u Maliye programında, %9'u Mimari Restorasyon programında, %9'u Tapu ve Kadastro programında, %9'u Yerel Yönetimler programında, %11'i Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde ve %20'si Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik bölümündeki öğrencilerden oluşmaktadır.

Ankete katılan öğrenciler “Finansal bilgi ve gelişmeleri hangi sıklıkla takip edersiniz?” sorusuna %8 her gün, %31 haftada birkaç kez, %26 ayda birkaç kez, %9 yılda bir ve %25 takip etmem cevaplarını vermişlerdir.

Ankete katılan öğrenciler “Gelişmeleri hangi kaynaklardan takip edersiniz?” sorusuna %1 dergiden, %51 internetten, %27 telefondan, %12 televizyondan, %5 aileden ve %4 diğer cevaplarını vermişlerdir.

Ankete katılan öğrencilerden “Lisansta finans dersi aldınız mı?” sorusuna %43 evet ve %57 hayır cevaplarını vermişlerdir.

Ankete katılan öğrencilerden “Ders aldığınız faydası oldu mu?” sorusuna %4 çok faydalı oldu, %24 faydalı oldu, %61 orta derece faydalı oldu, %4 faydalı olmadı ve %7 hiç faydalı olmadı cevaplarını vermişlerdir.

Ankete katılan öğrenciler “Okul ve konferansa katıldınız mı?” sorusuna %11 evet ve %89 hayır cevaplarını vermişlerdir.

5.4. Finans Eğitimi ile Finansal Okuryazarlık İlişkisi

Finansal okuryazarlığa katkısı olup olmadığını ölçmek için öğrencilerin finans eğitimi ile cinsiyet, bölüm ve sınıflar arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına yönelik H_1 hipotezi analiz edilmiştir. Öğrencilerin cinsiyet, bölüm ve sınıflar ile internet bankacılığı kullanımı, gelecek için yatırım planları ve kredi kartı kullanımının karşılaştırmaları tablo 3'te özetlenmiştir.

H_1 : Finans eğitimi ile finansal okuryazarlık başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 3: İnternet Bankacılığı Kullanımı, Gelecek için Yatırım Planları ve Kredi Kartı Kullanımının Cinsiyet, Bölüm ve Sınıflara Göre Dağılımı.

Cinsiyet	İnternet bankacılığı		Kredi kartı kullanım		Gelecek için yatırım	
	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet
Kadın	62	146	124	84	69	139
Erkek	61	121	99	83	82	100
Toplam	123	267	223	167	151	239
Bölüm						
Bankacılık	5	9	9	5	88	6
Bilgisayar	10	9	12	7	10	9

	İnternet bankacılığı	Kredi kartı kullanım	Gelecek için yatırım			
Gastronomi	10	31	24	17	14	27
Gıda	10	17	17	10	9	18
Lojistik	26	24	22	28	23	27
Maliye	7	7	7	7	7	7
Mimari Restorasyon	13	42	32	23	14	41
Tapu ve Kadastro	25	52	58	19	29	48
Turizm İşletmeciliği	9	70	30	49	26	53
Yerel Yönetimler	8	6	12	2	11	3
Toplam	123	267	223	167	151	239
Sınıf						
1.Sınıf	55	107	106	56	59	103
2.Sınıf	52	84	80	56	58	78
3.Sınıf	1	12	6	7	1	12
4.Sınıf	8	55	24	39	23	40
Toplam	123	267	223	167	151	239

Tablo 3 incelendiğinde, internet bankacılığı kullanım oranı %68,5 (267), gelecek için yatırım planları oranı %61,3 (239) ve kredi kartı kullanım oranı %42,8 (167) olarak gerçekleşmiştir. Kredi kartı kullanım oranı diğer oranlara göre düşük kalmıştır.

Öğrencilerin cinsiyet, bölüm, sınıf, kredi kartı ve internet bankacılığı kullanımlarına göre verdikleri doğru cevaplar üzerinden başarı puanları yüzde olarak incelenip tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Cinsiyet, Bölüm, Sınıf, Kredi Kartı ve İnternet Bankacılığı Kullanımlarına Göre Finans Eğitimi Sorularına Verilen Cevapların Başarı Yüzdeleri.

		TE	FB	BB	YB	KM	FM	Toplam
Cinsiyet	Kadın	31,7	42,8	51,0	36,1	29,8	17,8	34,9
	Erkek	44,5	50,0	47,8	35,2	24,2	21,4	37,2
Bölüm	Bankacılık	14,3	42,9	35,7	21,4	14,3	7,1	22,6
	Bilgisayar	36,8	21,1	52,6	36,8	10,5	21,1	29,8
	Gastronomi	61,0	46,3	56,1	36,6	4,9	34,1	39,8
	Gıda	18,5	33,3	37,0	29,6	25,9	22,2	27,8
	Lojistik	52,0	48,0	38,0	30,0	32,0	26,0	37,7
	Maliye	42,9	42,9	57,1	28,6	35,7	35,7	40,5
	Mimari Restorasyon	27,3	50,9	56,4	34,5	23,6	14,5	34,5
	Tapu ve Kadastro	22,1	33,8	37,7	26,0	31,2	13,0	27,3
	Turizm İşletmeciliği	45,6	65,8	60,8	51,9	36,7	17,7	46,4
Yerel Yönetimler	57,1	42,9	71,4	50,0	42,9	7,1	45,2	
Sınıf	1.Sınıf	36,4	42,6	48,8	32,1	23,5	20,4	34,0
	2.Sınıf	33,8	40,4	43,4	33,1	27,2	21,3	33,2
	3.Sınıf	53,8	61,5	53,8	30,8	23,1	15,4	39,7
	4.Sınıf	42,9	65,1	66,7	55,6	39,7	17,5	47,9

		TE	FB	BB	YB	KM	FM	Toplam
Kredi kartı kullanımı	Hayır	32,5	22,0	32,5	27,6	23,6	24,4	27,6
	Evet	40,1	57,3	57,3	39,3	28,8	17,2	40,0
İnternet bankacılığı kullanımı	Hayır	33,6	40,8	46,2	27,8	24,2	10,8	31,1
	Evet	43,1	53,3	53,9	46,1	31,1	31,1	43,1
Genel değerlendirme		39,3	45,1	49,6	34,7	26,3	19,1	35,7

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin finans eğitimi sorularına verdikleri doğru cevaplar üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda finansal okuryazarlık ortalaması %35,7 olduğu görülmektedir. Erkeklerin (%37,2) kadınlardan (%34,9) daha fazla finansal okuryazarlık düzeyine sahip oldukları gözlemlenmektedir.

Finansal okuryazarlıkta en başarılı bölüm Turizm İşletmeciliği (46,4) ve en başarılı sınıf 4. sınıf (47,9) olmuştur. Finansal okuryazarlıkta aldıkları finans eğitiminin katkısı olup olmadığını görmek için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zile Dinçerler Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu ile Zile Meslek Yüksekokulu müfredatları üniversitenin resmi sayfasından alınarak (www.gop.edu.tr) incelenmiş ve tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Bölümlerinin Finans Eğitimiyle İlişkili Dersleri

Turizm	Gastronomi	Maliye
-İşletme matematiği	-İşletme matematiği	-Maliye bilimine giriş
-Finansal yönetim	-Yiyecek içecek işletmelerinde e-ticaret	-Ticari matematik
-Satın alma ve maliyet analizi	-Restoran yönetiminde bütçeleme	-Kamu maliyesi
-Finansal kurumlar yönetimi ve bankacılık	-Ürün belirleme ve satın alma	-Türk vergi sistemi-1
-Konaklama muhasebesi uygulamaları	-Yiy. içecek işlet. yatırım projeleri analizi	-Bütçe teorisi ve uygulamaları
-Sermaye piyasası ve borsa		-Mali tablolar analizi
-Turistik yatırım projeleri analizi		-Türk vergi sistemi-2
-Dış ticaret işlemleri ve finans teknikler		-Finansal yönetim
		-Kamu ekonomisi
		-Vergi uygulamaları-1
		-Mali takip
		-Mahalli idareler maliyesi
		-Devlet borçlanması
		-Yatırım analizi ve portföy
		-Vergi uygulamaları-2
		-Güncel mali sorunlar
Bankacılık	Lojistik	Yerel yönetimler
-Bankacılığa giriş	-Finansal yönetim	-Kamu maliyesi
-Ticari matematik	-Mali tablo analizi	-Finansal yönetim
-Para ekonomisi	-E-ticaret	-Mahalli idareler maliyesi
-Finansal yönetim		-Türk vergi sistemi
-Banka muhasebesi		
-Mali tablolar analizi		-Yatırım proje değerlendirmesi
-Dış ticaret ve kambiyo		

Tablo 5 incelendiğinde maliye bölümü en fazla finans eğitimi alan bölümdür. Bilgisayar, Gıda, Mimari Restorasyon ve Tapu ve Kadastro bölümleri ise hiç finans eğitimi görmemektedir. Bankacılık bölümü finans eğitimi almasına rağmen en düşük finansal okuryazarlık seviyesine sahiptir.

Finans eğitimi alan bölümlerin finansal okuryazarlık başarı seviyesinin daha yüksek olduğu literatürle benzerlik göstermektedir. Turizm İşletmeciliği öğrencilerinin ve 4. sınıf öğrencilerinin daha fazla finans eğitimi almış olmaları bu sonuçlarla örtüşmektedir. Ancak finans eğitimi almasına rağmen düşük finansal okuryazarlık seviyene sahip bankacılık bölümünün finansa yönelik derslerin içerik ve kredi saatleri bakımından gözden geçirilmesi uygun olacaktır.

Kredi kartı ve internet bankacılığı kullananların finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması, insanların kullandıkları ürünler için gerek kullanım gerekse güvenlik için daha fazla finansal eğitime merak sunduklarını gösterebilir. Finans eğitimi soru grupları incelendiğinde, en yüksek bireysel bankacılık soru grubu olurken en düşük finansal matematik soru grubu olması, teknolojiye yönelimin bilgidan daha ilgi çekici olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak, finans eğitimi finansal okuryazarlık başarı seviyeleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmuştur. Dolayısıyla, “**H₁**: Finans eğitimi ile finansal okuryazarlık başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur” hipotezi reddedilmiştir.

5.5. Cinsiyet ile Finansal Okuryazarlık İlişkisi

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri ile temel ekonomi, finans bilgisi, bireysel bankacılık, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik grupları başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına yönelik **H₂** hipotezi analiz edilmiştir. Yapılan t-testi analizi ve veri dağılımının homojenliğini ölçen Levene istatistik değerleri tablo 6’da verilmiştir.

H₂: Cinsiyet ile temel ekonomi, finans bilgisi, bireysel bankacılık, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik grupları başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 6: Cinsiyete Göre Gruplar Düzeyinde Farklılık Analizi.

Gruplar	N	Ortalam	Standart	Levene Testi		t-testi		Ki-kare	
				F	p	t	p		
TE	Kadın	208	2,93	1,251	2,071	,151	-2,341	0,020	0,143
	Erkek	182	3,23	1,301					
FB	Kadın	208	3,10	1,476	,303	,582	-1,959	0,051	0,198
	Erkek	182	3,40	1,489					
BB	Kadın	208	3,31	1,395	3,799	,052	0,632	0,528	0,186
	Erkek	182	3,22	1,500					
YB	Kadın	208	3,05	1,327	,075	,785	1,253	0,211	0,113
	Erkek	182	2,88	1,318					
KM	Kadın	208	2,72	1,293	,694	,405	0,435	0,664	0,556
	Erkek	182	2,66	1,254					
FM	Kadın	208	2,17	1,299	,369	,544	-0,722	0,471	0,701
	Erkek	182	2,26	1,307					

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin grup düzeylerine göre yapılan t-testi analizi Levene istatistik değerleri TE=0,151; FB=0,582; BB=0,52; YB=0,75; KM=0,405; FM=0,369;

$p > 0,05$ büyük olduğu için veriler homojen dağılmıştır. Kadın ve erkek ortalamaları bütün düzeylerde birbirine yakın değerlerdedir. Cinsiyetin, temel ekonomi ($t(0,05;390)=0,020$; $p > 0,05$) ve finans bilgisi ($t(0,05;390)=0,051$; $p > 0,05$), grup düzeylerinde farklılık oluşturduğu görülmüştür. Ancak cinsiyetin, bireysel bankacılık ($t(0,05;390)=0,528$; $p > 0,05$), yatırım bilgisi ($t(0,05;390)=0,211$; $p > 0,05$), kamu maliyesi ($t(0,05;390)=0,664$; $p > 0,05$) ve finansal matematik ($t(0,05;390)=0,471$; $p > 0,05$) grupları düzeyinde farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Yapılan ki-kare analizi sonucuna göre de cinsiyetin ilişkisi olmadığı görülmüştür. Buna göre, H_2 hipotezi temel ekonomi grubu soruları hariç kabul edilmektedir. Yani, temel ekonomi, finans bilgisi, bireysel bankacılık, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik gruplarında yer alan sorular cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.

5.6. Bölümler ile Finansal Okuryazarlık İlişkisi

Araştırmaya katılan öğrencilerin bölümler ile temel ekonomi, finans bilgisi, bireysel bankacılık, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik grupları başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına yönelik H_3 hipotezi analiz edilmiştir. Bölüm sayısı ikiden fazla kategorik değişken içerdiği için tek yönlü Anova analizi yapılarak tablo 7’de verilmiştir.

H_3 : Bölümler ile temel ekonomi, finans bilgisi, bireysel bankacılık, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik grupları başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 7: Bölümlere Göre Gruplar Düzeyinde Farklılık Analizi.

	N	Ortalama	Standart sapma	Levene test sig.	Anova sig.
Temel Ekonomi				0,139	0,001
Bankacılık	14	2,71	,914		
Bilgisayar	19	3,11	1,487		
Gastronomi	41	3,51	1,381		
Gıda	27	2,67	1,177		
Lojistik	50	3,48	1,344		
Maliye	14	3,07	1,492		
Mimari Restorasyon	55	2,75	1,308		
Tapu ve Kadastro	77	2,68	1,219		
Turizm İşletmeciliği	79	3,35	1,075		
Yerel Yönetimler	14	3,21	1,122		
Finans Bilgisi				0,227	0,003
Bankacılık	14	3,00	1,617		
Bilgisayar	19	2,58	1,346		
Gastronomi	41	3,22	1,314		
Gıda	27	3,00	1,468		
Lojistik	50	3,42	1,401		
Maliye	14	3,14	1,703		
Mimari Restorasyon	55	3,45	1,585		
Tapu ve Kadastro	77	2,77	1,512		
Turizm İşletmeciliği	79	3,76	1,370		
Yerel Yönetimler	14	3,14	1,406		

	N	Ortalama	Standart sapma	Levene test sig.	Anova sig.
Bireysel Bankacılık				0,047	0,003
Bankacılık	14	3,07	1,492		
Bilgisayar	19	3,21	1,357		
Gastronomi	41	3,37	1,513		
Gıda	27	2,78	1,528		
Lojistik	50	2,74	1,397		
Maliye	14	3,50	1,557		
Mimari Restorasyon	55	3,47	1,574		
Tapu ve Kadastro	77	3,01	1,313		
Turizm İşletmeciliği	79	3,72	1,330		
Yerel Yönetimler	14	3,93	1,072		
Yatırım Bilgisi				0,445	0,076
Bankacılık	14	2,43	1,342		
Bilgisayar	19	2,63	1,606		
Gastronomi	41	2,93	1,253		
Gıda	27	2,89	1,155		
Lojistik	50	2,92	1,353		
Maliye	14	2,86	1,351		
Mimari Restorasyon	55	3,00	1,388		
Tapu ve Kadastro	77	2,75	1,279		
Turizm İşletmeciliği	79	3,42	1,297		
Yerel Yönetimler	14	3,21	1,051		
Kamu Maliyesi				0,022	0,092
Bankacılık	14	2,50	1,225		
Bilgisayar	19	2,26	1,046		
Gastronomi	41	2,24	,994		
Gıda	27	2,74	1,095		
Lojistik	50	2,68	1,347		
Maliye	14	2,57	1,453		
Mimari Restorasyon	55	2,67	1,306		
Tapu ve Kadastro	77	2,69	1,350		
Turizm İşletmeciliği	79	3,03	1,240		
Yerel Yönetimler	14	3,14	1,512		
Finansal Matematik				0,025	0,186
Bankacılık	14	2,14	1,027		
Bilgisayar	19	2,16	1,463		
Gastronomi	41	2,59	1,533		
Gıda	27	2,33	1,240		
Lojistik	50	2,44	1,327		

	N	Ortalama	Standart sapma	Levene test sig.	Anova sig.
Maliye	14	2,79	1,477		
Mimari Restorasyon	55	1,98	1,194		
Tapu ve Kadastro	77	2,05	1,255		
Turizm İşletmeciliği	79	2,15	1,292		
Yerel Yönetimler	14	1,79	0,893		

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin grup düzeylerine göre yapılan Anova analizi Levene istatistik değerleri (TE=0,139; FB=0,227; YB=0,445; $p>0,05$) büyük olduğu için veriler homojen dağılmış; (BB=0,047; KM=0,022; FM=0,025; $p<0,05$) küçük olduğu için veriler homojen dağılmamıştır.

Temel ekonomi, finans bilgisi ve bireysel bankacılık Anova anlamlılık değerleri ($p<0,05$) küçük olduğu için, bu gruptaki sorular ile bölümler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik Anova anlamlılık değerleri ($p>0,05$) büyük olduğu için, bu gruptaki sorular ile bölümler arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Buna göre, H_3 hipotezi, temel ekonomi, finans bilgisi, bireysel bankacılık gruplarındaki sorular için reddedilmekte ve yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik gruplarındaki sorular için kabul edilmektedir.

5.7. Sınıflar ile Finansal Okuryazarlık İlişkisi

Araştırmaya katılan öğrencilerin sınıflar ile temel ekonomi, finans bilgi, bireysel bankacılık, yatırım bilgi, kamu maliyesi ve finansal matematik grupları başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına yönelik H_4 hipotezi analiz edilmiştir. Sınıf sayısı ikiden fazla kategorik değişken içerdiği için tek yönlü Anova analizi yapılarak tablo 8’de verilmiştir.

H₄: Sınıflar ile finansal okuryazarlık başarı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 8: Sınıflara Göre Gruplar Düzeyinde Farklılık Analizi.

	N	Ortalama	Standart Sapma	Levene test sig.	Anova sig.
Temel Ekonomi				0,285	0,210
1.Sınıf	162	3,03	1,287		
2.Sınıf	136	2,93	1,340		
3.Sınıf	13	3,46	1,127		
4.Sınıf	63	3,30	1,087		
Finans Bilgisi				0,381	0,026
1.Sınıf	162	3,07	1,518		
2.Sınıf	136	3,16	1,472		
3.Sınıf	13	4,00	1,080		
4.Sınıf	63	3,67	1,437		
Bireysel Bankacılık				0,029	0,002
1.Sınıf	162	3,21	1,455		
2.Sınıf	136	3,10	1,431		
3.Sınıf	13	3,46	1,664		
4.Sınıf	63	3,89	1,233		

	N	Ortalama	Standart Sapma	Levene test sig.	Anova sig.
Yatırım Bilgisi				0,705	0,075
1.Sınıf	162	2,85	1,301		
2.Sınıf	136	2,93	1,342		
3.Sınıf	13	3,15	1,214		
4.Sınıf	63	3,40	1,351		
Kamu Maliyesi				0,613	0,113
1.Sınıf	162	2,60	1,258		
2.Sınıf	136	2,63	1,298		
3.Sınıf	13	2,62	1,261		
4.Sınıf	63	3,10	1,266		
Finansal Matematik				0,003	0,634
1.Sınıf	162	2,17	1,345		
2.Sınıf	136	2,33	1,306		
3.Sınıf	13	1,85	1,519		
4.Sınıf	63	2,17	1,225		

Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin grup düzeylerine göre yapılan Anova analizi Levene istatistik değerleri (TE=0,286; FB=0,381; YB=0,705; KM=613 $p>0,05$) büyük olduğu için veriler homojen dağılmış ve (BB=0,029; FM=0,003; $p<0,05$) küçük olduğu için veriler homojen dağılmamıştır.

Temel ekonomi, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik Anova anlamlılık değerleri ($p<0,05$) küçük olduğu için, bu gruplardaki sorular ile bölümler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Finans bilgisi ve bireysel bankacılık Anova anlamlılık değerleri ($p>0,05$) büyük olduğu için, bu gruplardaki sorular ile bölümler arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Buna göre, H_4 hipotezi, temel ekonomi, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik gruplarındaki sorular için reddedilmekte ve finans bilgisi ve bireysel gruplarındaki sorular için kabul edilmektedir.

6. SONUÇ

Finans eğitiminin, finansal okuryazarlık bağlamında insanların finansal kararları ve tercihleri üzerinde dolaylı veya direkt nasıl bir etki oluşturduğuna ilişkin çok sayıda araştırma yapılmıştır. Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, finansal okuryazarlığın öncelikli bileşenlerinden olan sağlıklı finansal bilgi temelli finans eğitimi, bireylerin okuryazarlık düzeylerinde ağırlıklı olarak iyileştirici, pozitif etkisi olduğuna dair sonuçlara ulaşılmıştır. Özellikle iş dünyasında mesleki kariyerlerinin henüz çok başında olan ve iş hayatına yeni girecek olan üniversite gençliğinin finansal okuryazarlığın önemini çok iyi kavraması ve finansa yönelik konularda yeterli temel eğitimleri almaları fevkalade önemlidir. Doğru bilginin aldanmanın ve aldatılmanın önünde en önemli engel olduğu düşünüldüğünde, finans eğitimi temeliyle inşa edilen bilinçli finansal okuryazarlık sayesinde bireylerin etkin bütçe yönetimiyle tasarruf ve birikimlerini rasyonel alanlarda değerlendirip finansal refaha kavuşmasının mümkün olabileceğini söylenebilir.

Yapılan ampirik çalışmanın temel amacı, finans eğitiminin üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyi üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri ile birlikte temel ekonomi, finans bilgisi, bireysel bankacılık, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik bilgileri konularında göstermiş oldukları benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın evrenini Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zile Dinçerler Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu ile Zile Meslek Yüksekokulu'nda okuyan yaklaşık 1.500 öğrenci oluşturmuştur. Bu evrenden rasgele örneklem yöntemiyle seçilen 450 öğrenciye finansal okuryazarlık düzeyini belirlemek için yüz yüze anket çalışması yapılmıştır. Hatalı ve eksik bilgi girişi olan anketler veri kapsamına alınmamıştır. Veriye dâhil edilen toplam anket sayısı 390 adettir.

Finansal okuryazarlığa katkı derecelerini ölçmek için öğrencilerin finans eğitimi ile cinsiyet, bölüm ve sınıflar arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı incelenmiştir. Öğrencilerin internet bankacılığı kullanımı %69, kredi kartı kullanım düzeyleri %43 ve gelecek için yatırım planları %61 düzeyindedir. Öğrencilerin finans eğitimi sorularına verdikleri doğru cevaplar üzerinden finansal okuryazarlık ortalaması %36'dır. Finansal okuryazarlık düzeyi erkeklerin (%37) kadınlardan (%35) daha yüksektir. Literatürdeki Aggarwal ve Gupta (2014), Başarır ve Sarihan (2017), Chen ve Volpe (1998), Danes ve Hira (1987), Karakoç ve Yeşildağ (2019), Karavardar ve Şeyranlıoğlu (2020) Kocabıyık ve Teker (2018), Şamiloğlu vd. (2016), Şantaş ve Demirgil, 2015:46 ve Tuna ve Ulu (2016) çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Öğrencilerin aldıkları finans eğitiminin finansal okuryazarlık üzerinde katkısı olup olmadığını görmek için müfredatlar incelenmiştir. Maliye bölümünün en fazla finansa yönelik dersler aldığı ve Bilgisayar, Gıda, Mimari Restorasyon ve Tapu ve Kadastro bölümlerinin ise finans eğitimi kapsamında hiç finans dersi almadığı görülmüştür. Finansal okuryazarlıkta en başarılı bölüm Turizm İşletmeciliği (%46,4) ve en başarılı sınıf 4. sınıf (%47,9) olmuştur. Finans eğitimi alan bölümlerin finansal okuryazarlık başarı seviyesinin daha yüksek olması literatürle örtüşmektedir. Aggarwal ve Gupta (2014), Barmaki, 2015:176; Chen ve Volpe (1998), Cull ve Whitton (2011), Er vd. (2014), Karavardar ve Şeyranlıoğlu (2020), Karakoç ve Yeşildağ, 2019:511; Karavardar ve Şeyranlıoğlu, 2020:89; Kocabıyık ve Teker (2018), Kozina ve Ponikvar (2015) ve Şamiloğlu vd. (2016) çalışmalarında benzer sonuçları bulmuşlardır. Turizm İşletmeciliği öğrencilerinin ve 4. sınıf öğrencilerinin daha fazla finans eğitimi almış olmaları da bu sonuçlarla örtüşmektedir. Finans eğitimi alan Bankacılık bölümünün en düşük finansal okuryazarlık seviyesine sahip olması bu bölümdeki finans temelli ders içeriklerinin teori, uygulama ve ders kredisi boyutlarıyla tekrar revize edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Kredi kartı ve internet bankacılığı kullananların finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması, finans eğitimi daha fazla uygulanması şeklinde yorumlanabilir. Finans eğitimi soru grupları incelendiğinde, en yüksek bireysel bankacılık soru grubu olurken en düşük finansal matematik soru grubu olması, teknolojiye yönelimin bilgidan daha cazibeli olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Finans eğitimi soru gruplarına verilen yanıtlar cinsiyet, bölüm ve sınıflar bazında incelenmiştir. Cinsiyetin, temel ekonomi soru grup düzeylerinde farklılık oluşturduğu ancak finans bilgisi, bireysel bankacılık, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik soru grupları düzeyinde farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Bölümlerin, temel ekonomi, finans bilgisi ve bireysel bankacılık soru gruplarında anlamlı bir farklılık oluşturmuştur. Bölümlerde finans eğitimine katkısı olmuştur. Ancak, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve finansal matematik soru gruplarında anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır. Farklılık oluşturmamasının nedeni, henüz öğrencilik yıllarında oldukları için bu alandaki merak ve uygulamalarının azlığı şeklinde yorumlanabilir. Sınıfların temel ekonomi, yatırım bilgisi, kamu maliyesi ve

finansal matematik soru gruplarında anlamlı bir farklılık oluştururken finans bilgisi ve bireysel bankacılık soru gruplarında anlamlı bir farklılık oluşturmamıştır.

Bundan sonraki yapılacak çalışmaların geniş ölçekte gerçekleştirilerek daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir. Elde edilen bulguların zamanın şartlarına göre güncellenmesiyle, finansal okuryazarlık düzeyini optimal seviyeye çıkaracak finans eğitimi programlarının işlerlik kazandırılmasına rasyonel katkı sunabilir. Diğer taraftan, finansal okuryazarlık ülkenin tüm ekonomik birimlerini yakından ilgilendiren bir beceridir. Dolayısıyla bir ülke politikası olarak toplumun her kesiminin bilinçli finansal okuryazarlık düzeyini yükseltmek amacıyla geniş kapsamlı olarak bireylerin demografik özellikleri dikkate alınarak sistemli ampirik çalışmalar yapılabilir. Söz konusu araştırmaların bulguları çerçevesinde, belirli bir disiplin içinde kamuoyunun karakteristik özellikleri dikkate alınarak finans eğitimi seminerleri ve programları yapılması, uzun vadede arzu edilen daha sağlıklı sonuçların alınmasını kolaylaştıracağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. AGGARWAL, M. and GRUPTA, M. (2014). Awareness of Financial Literacy Among College Students. *Journal of Management Sciences and Technology*, 2(1), 1-13.
2. ALTINTAŞ, K. M. (2008). Bireysel Yatırımcılar Açısından Finansal eğitimin Önemi. *Sigorta Araştırma ve İnceleme Yayınları*. İstanbul.
3. BARIŞ, S. (2016). Finansal Okuryazarlık ve Bütçeleme Davranışı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *TESAM Akademi Dergisi*. 3(2). Sayfa: 18-38.
4. BARMAKİ, N. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Hacettepe Üniversitesi Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Ankara.
5. BAŞARIR, Ç. ve SARIHAN, A. Y. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlıklarının Belirlenmesi: Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(Ek Sayı 1), 143-162.
6. CHEN, H. and VOLPE, R. P. (1998). An Analysis of Personal Financial Literacy Among College Students. *Financial Services Review*, 7(2), 107-128.
7. CULL, M. and WHITTON, D. (2011). University Students' Financial Literacy Levels: Obstacles and Aids. *The Economic and Labour Relations Review*, 22(1), 99-114.
8. ÇİNKO, M., AVCI, E., ERGUN, S. ve TEKÇE, M. (2017). Financial Literature Levels of University Students: An Example of Marmara University. *Marmara Business Review*, 2(1), 25-50.
9. DANES, S. M. and HIRA, T. K. (1987). Money Management Knowledge of College Students. *Journal of Student Financial Aid*, 17(1), 4-16.
10. ER, F., TEMİZEL, F., ÖZDEMİR, A. ve SÖNMEZ, H. (2014). Lisans Eğitim Programlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyine Etkisinin Araştırılması: Türkiye Örneği. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 14(4).
11. FRIEDLINE, T. and WEST, S. (2016). Financial Education is not Enough: Millennials may Need Financial Capability to Demonstrate Healthier Financial Behaviors. *Journal of Family and Economic Issues*, 37(4), 649-671.
12. GEORGE, D. and MALLERY, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 Update (10a Ed.) Boston: Pearson.

13. HAIR, J. F., BLACK, W. C., BABIN, B. J., ANDERSON, R. E. and TATHAM, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*: Pearson Education Limited.
14. JAZAYERI, A. (2012). *From Financial Literacy to Financial Capability: An Important Shift for Poverty Reduction*.
15. KALAYCI, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. 5.bs. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
16. KARAKOÇ, M. and YEŞİLDAĞ, E. (2019). Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Tespit Etmeye Yönelik Bir Alan Araştırması: Ege Bölgesi'nde Bir Uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 12 (3), 511-531.
17. KARAVARDAR, A. ve ŞEYRANLIOĞLU, O. (2021). Finans Eğitiminin Finansal Okuryazarlık Üzerindeki Etkisi: Giresun Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 30(162).
18. KILIÇ, Y., ATA, H. A. ve SEYREK, İ. H. (2015). Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (66), 129-150.
19. KOCABIYIK, T. ve TEKER, T. (2018). Finansal Okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 117-144.
20. KOZINA, F. L. and PONIKVAR, N. (2015). Financial Literacy of First- Year University Students: The Role of Education. *International Journal of Management, Knowledge and Learning*, 4(2), 241-255.
21. LUSARDI, A., MICHAUD, P. C. and MITCHELL, O. S. (2013). Optimal financial knowledge and wealth inequality (No. w18669). National Bureau of Economic Research. doi, 10, w18669.
22. OECD. (2017). *Improving Financial Literacy Analysis of Issues and Policies*. OECD Publishing, Paris.
23. ÖZÇAM, M. (2006). *Yatırımcı Eğitimi: Dünya Uygulamaları ve Türkiye için Öneriler*, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, Ankara.
24. REMUND, D. L. (2010). Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy. *Journal of Consumer Affairs*. 44(2). Page: 276.
25. SARAÇ, E. (2014). *Finansal Okuryazarlık ve Dumlupınar Üniversitesi Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Ölçülmesi Üzerine Bir Araştırma*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya.
26. ŞAMİLOĞLU, F., KAHRAMAN, Y. E. ve BAĞCI, H. (2016). Finansal Okuryazarlık Araştırması: Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 30, 308-318.
27. ŞANTAŞ, F. ve DEMİRGİL, B. (2015). Ekonomi Okuryazarlığı Düzeyinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 46-60.
28. TABACHNICK, B. G. and FIDELL, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics: International Edition*. Pearson 2012.

29. TEMİZEL, F., ve BAYRAM, F. (2011). Finansal Okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi. 12(1). Sayfa:73-86.
30. TETİK N. (2018). Finansal Okuryazarlık Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Akademisyen Kitabevi. Ankara.
31. TUNA, G. ve ULU, M. O. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 30, 128-141.
32. VOLPE, R. P., CHEN, H. and PAVLICKO, J. J. (1996). Personal Investment Literacy Among College Students: A survey. Financial Practice and Education, 6(2), 86-94.
33. YAZICIOĞLU, Y. ve ERDOĞAN, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.
34. www.gop.edu.tr (10. 07. 2021). Erişim adresleri:
35. Zile Dinçerler Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu / Gastronomi ve Mutfak Sanatları. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=24&curSunit=2001491#>.
36. Zile Dinçerler Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu / Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=24&curSunit=24010#>.
37. Zile Meslek Yüksekokulu / Bankacılık ve Sigortacılık. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=12&curSunit=12080#>.
38. Zile Meslek Yüksekokulu / Bilgisayar Programcılığı. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=12&curSunit=12090#>.
39. Zile Meslek Yüksekokulu / Gıda Teknolojisi. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=12&curSunit=12130#>.
40. Zile Meslek Yüksekokulu / Lojistik. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=12&curSunit=12120#>.
41. Zile Meslek Yüksekokulu / Maliye. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=12&curSunit=2001235#>.
42. Zile Meslek Yüksekokulu / Mimari Restorasyon. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=12&curSunit=2001416#>.
43. Zile Meslek Yüksekokulu / Tapu ve Kadastro. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=12&curSunit=2001444#>.
44. Zile Meslek Yüksekokulu / Yerel Yönetimler. <https://obs.gop.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=12&curSunit=12140#>.

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLE YENİLİK YÖNETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ¹

THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE AND INNOVATION MANAGEMENT

Nagehan ÖNER*, Ömer Faruk İŞCAN**

* Dr., Atatürk Üniversitesi, kasilng@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5328-8114

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, oiscan@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7490-4991

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, örgüt kültürü ile yenilik yönetimi arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Nicel yöntemin belirlendiği araştırmada, anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Çalışmanın evrenini, Türkiye’de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde faaliyet göstermekte olan beş ayrı özel ve kamu bankasının yöneticileri oluşturmaktadır. Araştırma toplam 281 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda örgüt kültürünün yenilik yönetimini anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca bürokratik ve destekleyici kültürün ürün yeniliğini; yenilikçi ve destekleyici kültürün süreç yeniliğini; yenilikçi kültürün strateji yeniliğini ve destekleyici kültürün pazar yeniliğini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Başarılı yenilikler yapmak isteyen işletmelerin, milli kültürlerine ve örgüt kültürlerine uygun olarak yenilik yapmaları gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü, Wallach Kültür Boyutları, Yenilik Yönetimi.

Jel Kodları: M10, M14, O3.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the relationship between organizational culture and innovation management. In the research which was made through the quantitative method, data were collected by the survey method. The population of the study consists of the managers of five different private and public banks operating in the Eastern and Southeastern Anatolia Regions of Turkey. The research was carried out with the participation of 281 people in total. As a result of the research, it was determined that organizational culture affects innovation management in a meaningful and positive way. Also, it has been determined that bureaucratic and supportive culture positively affects product innovation; innovative and supportive culture positively affects process innovation; innovative culture positively affects strategy innovation and supportive culture positively affects market innovation. It has been concluded that businesses that want to make successful innovations should innovate in accordance with their national and organizational culture.

Keywords: Organizational Culture, Wallach Cultural Dimensions, Innovation Management.

Jel Codes: M10, M14, O3.

¹ Bu makale, Dr. Nagehan ÖNER’in Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN danışmanlığında yürütülen doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Günümüzde küreselleşmenin hızla yaygınlaşması pek çok alanda olduğu gibi ekonomik alanda da bazı belirsizlikleri, rekabet ortamındaki rakip sayısının nicelik ve niteliğinde önemli değişimleri beraberinde getirmektedir. Değişen koşullara uyum sağlamak ise gelecek hedefleri olan örgütler için bir zorunluluk haline almıştır. Bunun için örgütlerin değişen koşullara göre kendilerini zaman içerisinde değiştirmeleri ve yenilemeleri gerekmektedir. Rakiplerine kıyasla ürün, süreç, pazarlama, strateji, sosyal yapı, istihdam, teknoloji gibi konularda değişikliğe önem veren işletmeler yaptıkları yenilik faaliyetleri sayesinde rakiplerinden farkını ortaya koymakta ve müşteriler tarafından daha fazla tercih edilmektedirler. Örneğin Mercedes, Crysler, Apple, Samsung, Google, Mc Donalds gibi şirketler dünyada en çok tercih edilen markalar arasında en üst sıralarda yer almakta ve insanlara ihtiyaçlarından daha fazlasını sunarak farklı olduklarını göstermektedirler. Faaliyet gösterdikleri ticari alanda rekabette üstünlük sağlayıp, dünyadaki başarılı örgütlerle rekabet eden işletmelerin, yenilikçi, yenilikte öncü olan ve rakiplerin davranışlarına anında etkili hamlelerle yanıt veren başarılı yenilikçi işletmeler olduğu ise açıktır. Yenilik örgütler için verimliliği artırmanın en iyi yollarından birisidir. Dolayısıyla yenilik, işletmeler için çok önemli ve etkili bir rekabet aracıdır.

Değişen şartlar doğrultusunda yenilenmenin, kendi faaliyetlerini devam ettirebilmesi, pazardaki konumunu koruyabilmesi için gerekli olduğunun farkında olan işletmelerde yenilik kavramı bir anlayış, yaklaşım olmakta ve iş yapma şekline yansıyan bir faktör haline almaktadır. Bu noktada çalışmamızın bir diğer konusunu oluşturan, örgütleri diğerlerinden ayıran, çalışanlar arasında paylaşılan ortak anlayış, değer, kural ve iş yapma biçimlerinden oluşan, çalışanları birbirine bağlayarak onları var olma amaçları doğrultusunda yönlendiren ve yol gösteren örgüt kültürü kavramı karşımıza çıkmaktadır. Örgüt kültürü çalışanların birbirleri ile ve örgütle olan bağlarını güçlendiren bir unsur olduğu gibi işletmenin faaliyetlerini gerçekleştirirken izleyeceği yolları, davranışları, yenilik gibi önemli kararları almada yaklaşım biçimlerini belirlemede de en etkili faktörlerin başında gelmektedir.

Bu çalışmada ilk önce aralarında yakın bir ilişki bulunduğu düşünülen örgüt kültürü ile yenilik yönetimi konularına ilişkin kavramsal çerçeveye ve literatürde her iki konuyu ele alan çalışmalara yer verilmiş sonrasında ise her iki kavram arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılarak sonuçlar Türk milli kültürü açısından değerlendirilmiştir.

2. ÖRGÜT KÜLTÜRÜ

Örgüt kültürü, bir kurumun çalışanlarının “burada işleri nasıl yaptığımız” soruna yönelik oluşan ortak anlayışıdır. İnançlar, değerler, normlar ve felsefeler işlerin nasıl işlediğini belirlerken aynı zamanda arzu edilen davranış, konuşma, benlik sunumu ve "zorunluluk" standartlarını tanımlamaktadırlar (Wallach, 1983:29). Bir kuruluşun kültürü genellikle benzersiz bir dil, semboller, kurallar, etnosentrik duygular, baskın liderlik stilleri ve rutinler ile bir kuruluşu benzersiz kılan başarı tanımları ile yansıtılır (Cameron ve Quinn, 2006:17). Dolayısıyla soyut ve birbirini tamamlayıcı çok sayıda faktörden oluşan örgüt kültürü, maddi unsurlar ve hedeflerden ziyade manevi amaçlar ve moral değerlerden oluşması nedeni ile her örgütte farklı bir yapıda ortaya çıkmaktadır (İşcan ve Timuroğlu, 2007:121). Buna göre her örgütün kendi kimliğini yansıtan ve kendini diğer kültürlerden farklı kılan, kendine ait iş yapma şekli yani kültürel özellikleri olduğunu söylemek mümkündür.

Literatürde farklı boyutlarla ele alınan örgüt kültürü bu çalışmada Wallach (1983)'ın yenilikçi, destekleyici ve bürokratik kültür boyutlarıyla ele alınmıştır. Söz konusu boyutlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

-Bürokratik Kültür: Bürokratik kültürler hiyerarşik yapıdadır. Bu kültürlerin hakim olduğu örgütlerde bölümlere ayrılmış, çalışanların sorumluluklarının ve yetkilerinin net bir şekilde belirlenmiş olduğu örgüt yapısı hakimdir. Genellikle kontrol ve güce dayanan bu kültürlerde işler sistematik bir biçimde organize edilmiştir. Bu kültüre sahip işletmeler istikrarlı, dikkatli ve genellikle olgun yapıda olmakla birlikte, iyi eğitilmiş personele sahip olup sistemli bir şekilde, verimli ve prosedürlerle çalışmaktadır. Bu kültürün istikrarlı bir pazarda, büyük bir pazar payına sahip örgütler için uygun olduğu söylenebilir. Güçlü bir bürokratik kültür, yaratıcı veya hırslı insanların çalıştırılması için uygun değildir (Wallach, 1983:32).

-Yenilikçi Kültür: Heyecan verici ve dinamik özelliklere sahip kültürlerdir. Böyle örgütler, girişimci ve hırslı insanların gelişmesine uygun yapıdadır ve meydan okumayı seven, risk alabilen, yaratıcı özelliklere sahip örgütlerdir. Yenilikçi bir örgütte çalışmaya uygun olan bireyler ise zorlu, teşvik edici, yaratıcı, sonuç odaklı ve risk almaya eğilimli, girişimci kişilerdir (Wallach, 1983:33). Ayrıca böyle örgütler genellikle müşteri odaklı, değer dürtülü ve stratejik yönetim anlayışına sahip olup işletme stratejilerini çalışanlar, müşteriler, partnerler, satıcılar, tedarikçiler ve danışmanlar aracılığıyla geliştirmeye çalışmaktadırlar. Daha iyi rekabet edebilmek amacıyla ihtiyaç duydukları şey için kıyaslama yaparak pazar trendlerini yeniden incelemekte ve belirlemektedirler (Stanleigh, 2008. Akt. Akyürek, Toygar ve Şener, 2013:57).

-Destekleyici Kültür: Destekleyici kültürlerde insanlar dost canlısı, adil ve birbirlerine yardımcıdır. Böyle örgüt ortamları geniş bir aile gibi açık ve uyumlu olmakla birlikte güven verici, adil, sosyal, cesaretlendirici, ilişki odaklı ve işbirlikçi özelliklerine sahip olmalarından dolayı destekleyici bir yapıya sahiptir (Wallach, 1983:33). Destekleyici kültürlerde özellikle liderlerin ve çalışanların birbirlerine güvendiği, çift yönlü iletişimin ve olumlu geri bildirim olduğu, çalışanların birbirlerine ve işlerine karşı sorumluluklarını bildikleri, yöneticilerin çalışanlarını geliştirmek için kendilerini sorumlu olarak gördükleri bir örgüt ortamı hakimdir (Leibowitz vd., 1986. Akt. Gün ve Derin, 2007:355-356).

3. YENİLİK YÖNETİMİ

Son zamanların en güncel konularından olan yenilik kavramı, yeni bir ürün veya hizmet, yeni bir üretim süreci teknolojisi, yeni bir yapı veya yönetim sistemi ya da kuruluş üyelerine ait yeni bir plan, program olarak düşünülebilir (Damanpour, 1991:556). Örgütler açısından yenilik, hem yeni ve farklı değer ortaya çıkaran ürün, hizmet, süreç ve pazarlama anlayışına sahip olarak fırsat yaratmak hem de daha iyi ve farklı ürünler üreterek fırsatları açıklamak anlamına gelmektedir (Naktiyok, 2007:214). Yenilik sadece fikir olarak kalmamalı, işletmenin elinde bulunan kaynaklara göre müşteri ihtiyaçları doğrultusunda ya da rekabet yaratmak amacıyla fırsatlar yaratmalı ve aynı zamanda ekonomik ve sosyal anlamda değer ilavesi sağlayan ticari bir sonuca dönüştürülmelidir.

Alanyazında yenilik ilgili farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Örneğin Oslo klavuzunda (2005:47) yenilik türleri ürün, süreç, pazarlama ve örgütsel yenilik olarak ele alınmıştır. Henard ve Szymanski (2001) yeniliği ürün, süreç, pazar ve strateji yeniliği olarak dört boyutta incelemişlerdir (Vila ve Kuster, 2007:20).

Kahn ise yeniliği sonuç, süreç ve zihniyet olarak ele aldığı çalışmasında ürün, süreç, pazarlama, iş modeli, tedarik zinciri ve örgütsel yenilik sınıflandırması yapmıştır (Kahn, 2018:454). Ayrıca Bantel ve Jackson (1989), Daft (1978), Damanpour (1991) ve Evan (1966) yeniliği ürün ve süreç yeniliği, teknolojik yenilik, radikal ve artımlı yenilik olarak incelemişlerdir (Rowley, Baregheh ve Sambrook, 2011:74). Bu çalışmada ise bahsi geçen yenilik türlerinden başlıcaları ele alınmıştır.

-Ürün Yeniliği: Kullanıcının ihtiyacını karşılamak için ticari olarak sunulan yeni bir teknoloji veya teknoloji bileşimidir. Temel fikir, ürünlerin zaman içinde ürün performansına, ardından ürün çeşitliliğine ve daha sonra ürün standardizasyonuna ve maliyetlerine önem vererek öngörülebilir bir şekilde geliştirilmesidir (Utterback ve Abernathy, 1975:642). Ürün yeniliği, işletmenin mevcut ürünlerinde yapacağı önemli değişiklikleri ya da tamamen yeni bir ürünün geliştirilerek pazara sunulmasını kapsamaktadır. Pazar payı artırılarak daha fazla müşteri kitlesine ulaşmak, müşteri memnuniyetini artırmak dolayısıyla işletmenin karlılık oranında olumlu değişiklikler oluşturulması amaçlanır.

-Süreç Yeniliği: Ürün kalitesini artırma, yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş ürünler üretme, üretim veya teslimat maliyetlerini azaltma niteliğinde olan bu yenilik çeşidi mal ve hizmet üretim teknikleri, teçhizatı ve yazılımları kapsamaktadır (Dinler Sakaryalı, 2014:187). Örneğin ulaştırma hizmetlerinde GPS (küresel konumlandırma sistemi) izleme cihazlarının kullanımı, seyahat acentelerinde yeni bir rezervasyon sisteminin uygulanması, danışmanlık firmalarında projelerin yönetimi için yeni tekniklerin geliştirilmesi bu yenilik çeşidine dahildir (Özen ve Bingöl, 2007:402). Süreç yenilikleri, süreç maliyetlerinde ve zamanda önemli azalmalar sağlarken kalite, esneklik ve hizmet seviyesinde de yükselmelere neden olmaktadır. Japonların otomobil, motosiklet, gemi inşaatı, elektronik gibi alanlardaki başarıları üretim becerilerindeki üstünlükten kaynaklanmaktadır. Bu durum süreç yeniliklerindeki devamlılığın bir sonucudur (Davenport, 1993:2).

-Pazarlama Yeniliği: 4P olarak adlandırılan -ürün tasarımı veya ambalajlaması (product), fiyatlandırma (price), ürün konumlandırma (place), ürün tanıtımı (promotion)- pazarlama karması elemanlarında yapılacak olan önemli değişiklikleri kapsamaktadır (Shergill ve Nargundkar, 2005:32). Pazarlama yenilikleri, işletmenin satışlarını artırmak amacıyla müşteri ihtiyaçlarını daha iyi karşılamayı, yeni pazarlara açılmayı veya bir firmanın ürününü piyasaya yeniden yerleştirmeyi hedeflemektedir. Ürünün işlevsel veya kullanıcı özelliklerini değiştirmeden biçim ve görünüşündeki değişiklikleri ifade etmektedir (Oslo Manual, 2005:49-50).

-Strateji Yeniliği: Bir örgütün faaliyet gösterdiği sektördeki boşlukları tespit etmesi ve bu boşlukları doldurmak için yeni bir kitle pazarı oluşturması sonucu gerçekleşen yeniliktir (Markides, 1998:33). Strateji yeniliği radikal ve artımlı strateji yeniliği olarak incelenebilir. Radikal strateji yenilikleri örgüt için gerçek değişikliklerdir ve iş pratiğinde önemli değişiklikler gerektirmektedir. Fazla esneklik ve yüksek bir öğrenme eğrisi gerektirdiğinden risk oranı yüksektir. Artımlı strateji yenilikleri ise aynı stratejiyi koruyarak minimum değişim, bağlılık ve daha az riskle gerçekleştirilebilir (Vila ve Kuster, 2007:21).

-Organizasyonel Yenilik: Yeniliği benimseyen kuruluş için yeni olan, dahili olarak oluşturulan veya satın alınan bir cihaz, sistem, politika, program, süreç, ürün veya hizmetin benimsenmesi olarak tanımlanabilir (Damanpour, 1991:556). Böyle yenilikler aracılığıyla işin kalitesi, verimliliği, bilgi alışverişi artırılabilir ve firmaların yeni bilgi ve teknolojileri öğrenme ve kullanma becerisi geliştirilebilmektedir (Oslo Manual, 2005:11).

4. ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE YENİLİK YÖNETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Literatürde örgüt kültürü ile yenilik arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmalarda, her iki kavram arasında güçlü ve pozitif bir ilişkinin olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Maier (2013)'e göre örgüt kültürü, örgüt üyeleri arasında yenilikçi davranışı uyaran faktörlerden biri olarak görülmekte ve işgörenlerin davranışlarını etkilediğinden, örgüt tarafından yeniliğin temel bir değer olarak kabul edilmesine imkan vermektedir (Ceausu, Murswieck, Kurth ve Ionescu, 2017:2398).

Hurley ve Hult (1998), örgütsel yenilikçiliğin örgüt kültürünün bir özelliği olarak yeni fikirlere açıklık düşüncesi olduğunu, böylece yenilikçiliğin bir örgütün yeniliğe yöneliminin bir göstergesi olduğunu ifade etmişlerdir (Palladan, Abdulkadir ve Chong, 2016:110). Öte yandan güçlü grup kültürleri sergileyen kuruluşlar, insan kaynaklarına, çalışan katılımına ve yetkilendirilmesine, bağlılık ve memnuniyete odaklanırlar. Yenilik kültürü risk almaya, yeniliğe ve yeni ürün geliştirmeye değer vermektedir (Rondeau ve Wagar, 2010:17).

Pheysey (1993), Robbins (1996), Ahmed (1998), Martell (1989) ve Schuster (1986) gibi yazarlar ise yenilik ve yaratıcılığın temel kültürel normlar gibi kabul edilmesi gerektiğine ve örgütsel kültürün yenilik ve yaratıcılık üzerine önemli bir etkisi olduğuna vurgu yapmışlardır (Martins ve Terblanche, 2003:64).

Benzer şekilde Higgins (1995)'in modeli de örgüt kültürünü çalışan yaratıcılığı ve yenilikle ilişkilendirir. Kişisel yaratıcılık ve grup yaratıcılığı doğru süreçle birleştiğinde, örgüt kültürü içinde doğru bir şekilde gerçekleştiğinde yenilik ile sonuçlanabilir. Yazara göre, yaratıcılık yeniliğe giden ilk adım olsa da yeniliğe götürmek için yeterli değildir. Fakat örgütler yaratıcılığı teşvik eden ve onu yeniliğe dönüştüren bir örgüt kültürü aracılığıyla daha yenilikçi hale gelebilirler (Daher, 2016:6).

Görüldüğü gibi örgüt kültürü, örgüt yapısını ve tasarımını etkilemektedir. Çalışanların iş yapma şekillerini düzenleyen değerler topluluğu olarak örgütsel kültür, yenilik konusunda da işletmenin bakış açısına yön verir, çalışanları belirli bir çerçevede bir araya getirir. Yenilikçi örgüt kültürüne sahip olan işletmelerde çalışanların yaratıcılık, dinamiklik, risk alabilme, rekabet edebilme özellikleri ön plandadır. Bu tür çalışanların hakim olduğu örgütlerde, kararlarda değişiklik yapmak daha kolaydır. Esneklik vardır ve dolayısıyla yeniliğe bakış açısının da olumlu olması bu tür kültürleri değiştirmeyi, çağın gereklerine doğru farklılaştırmayı mümkün kılmaktadır.

Literatürde örgüt kültürü ve yenilik arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya çıkaran ampirik çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Covin ve Slevin (1991)'e göre, örgüt kültürü ve yenilik arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar tipik olarak yenilik kültürüne odaklanmış ve bu çalışmalarda örgüt kültürü ve yenilik arasında doğrudan ve pozitif bir ilişki bulunmuştur (Barbosa, 2014:39).

Büschgens, Bausch ve Balkin (2013) örgüt kültürü ve yenilik arasındaki ilişkiyi araştıran 43 ayrı çalışmanın meta-analitik bir incelemesini yaparak örgüt kültürü ve yenilik arasındaki ilişkiyi incelemişler ve örgüt kültürü ile yenilik arasında ciddi bir ilişki olduğunu savunmuşlardır.

Sharifirad ve Ataei (2011) ise, örgüt kültürü ve yenilik kültürü arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere İran'da altı büyük otomobil şirketinde yaptıkları çalışmada, her iki kavramın birbiriyle benzer yapıda olduklarını tespit etmişlerdir.

Naranjo-Valencia, Jimenez-Jimenez ve Sanz-Valle (2016) örgütsel kültürün yenilik üzerindeki etkisini ölçmek üzere 471 İspanyol şirketi üzerinde yaptıkları çalışmalarında, örgüt kültürünün yenilik stratejisinin açık bir belirleyicisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Wang, Guidice, Tansky ve Wang (2010) Çin'de üretim firmaları üzerinde yaptıkları araştırmalarında destekleyici örgüt kültürünün özelliklerinden takım çalışması ile yenilik arasındaki ilişkiyi incelemiş ve takım çalışmasının yeniliği artıracağı sonucuna ulaşmışlardır.

Abdi ve Senin (2014) örgüt kültürünün örgütsel öğrenme yoluyla yenilik üzerine doğrudan ve dolaylı etkisini ölçtükleri araştırmalarında, örgüt kültürünün yenilik üzerinde tam bir aracı değişken olduğunu tespit etmişlerdir.

Wan, Ong ve Lee (2000) Singapur'da yenilikçi kültürün özelliklerinden merkezi olmayan yapı, örgütsel kaynakların varlığı, yeniliğin önemli olduğuna inanma düzeyi, risk alma

istekliliği ve fikir alışverişinde bulunma isteği ile örgütsel yenilik arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında, yenilikçi kültürlerin bu özelliklerinin örgütsel yenilik üzerine olumlu etkisini belirlemişlerdir.

Szczepańska (2015) Polonya’da özel şirketler üzerinde yaptığı çalışmasında örgüt kültürü, stratejik liderlik ve örgütsel yeniliği incelemiş, yenilikçi kültürün ve dönüşümcü kültürün yeniliği desteklediğini, ayrıca güçlü ve vizyon sahibi liderlik, destekleyici kültür ve yenilik arasında yakın bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Ertürk (2012) ve Spreitzer (1995) çalışmalarında yetkilendirmenin yenilikçi davranışlara yol açtığı sonucuna varmış ve çalışanların özerkliğini ve inisiyatifini teşvik ettiğini ve çaba göstermeye daha istekli olduklarını ifade etmişlerdir (Berraies, Chaer ve Yahya, 2014:89).

Dorson (2016) pazar talebinin ve örgüt kültürünün yenilik ve performans ilişkisi üzerindeki arabuluculuk etkisini incelediği çalışmasında, yenilikçi kültürün ürün yeniliği üzerinde doğrudan ve anlamlı etkisini tespit etmiş ve ürün yeniliği ile firma performansı arasındaki pozitif ilişkiyi desteklediği sonucuna ulaşmıştır.

Dess, Ireland, Zahra ve Floyd (2003) girişimci ve yenilikçi kültürlerin en tipik sonuçları arasında, kuruluşun risk alma ve yeni pazarlara girme konusundaki vurgusunu temsil eden satışlardaki büyümenin olduğunu ileri sürmektedirler (Berson, Oreg ve Dvir, 2008:620). Yazarlara göre yenilikçi kültür pazar yeniliğini olumlu ve anlamlı bir biçimde etkilemektedir.

Ayrıca 20 ülkede 800 yöneticinin katılımıyla, “yeniliğin önündeki en önemli engelin ne olduğuna” yönelik yapılan bir araştırmada, ana engellerden biri olarak yeniliği desteklemeyen bir kültürden bahsedildiği tespit edilmiştir (IBM Global Business Services, 2006. Akt. Barbosa, 2014:39).

Yapılan literatür taramasına dayanarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: Örgüt kültürü, yenilik yönetimini etkiler.

H_{1a}: Bürokratik örgüt kültürü, ürün yeniliğini olumsuz yönde etkiler.

H_{1b}: Yenilikçi örgüt kültürü, ürün yeniliğini olumlu yönde etkiler.

H_{1c}: Destekleyici örgüt kültürü, ürün yeniliğini olumlu yönde etkiler.

H_{1d}: Bürokratik örgüt kültürü, süreç yeniliğini olumsuz yönde etkiler.

H_{1e}: Yenilikçi örgüt kültürü, süreç yeniliğini olumlu yönde etkiler.

H_{1f}: Destekleyici örgüt kültürü, süreç yeniliğini olumlu yönde etkiler.

H_{1g}: Bürokratik örgüt kültürü, strateji yeniliğini olumsuz yönde etkiler.

H_{1h}: Yenilikçi örgüt kültürü, strateji yeniliğini olumlu yönde etkiler.

H_{1i}: Destekleyici örgüt kültürü, strateji yeniliğini olumlu yönde etkiler.

H_{1j}: Bürokratik örgüt kültürü, pazar yeniliğini olumsuz yönde etkiler.

H_{1k}: Yenilikçi örgüt kültürü, pazar yeniliğini olumlu yönde etkiler.

H_{1l}: Destekleyici örgüt kültürü, pazar yeniliğini olumlu yönde etkiler.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

5.1. Araştırma Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde faaliyet gösteren bankaların yöneticileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini her iki bölgedeki iki kamu bankası ve üç özel banka olmak üzere toplam beş ayrı bankanın bölge müdürlüğü yöneticileri ve şube yöneticileri oluşturmaktadır. Bu beş bankanın yönetici sayısı Türkiye Bankalar Birliği’nin 31. 12. 2018 tarihli verilerine göre, şube sayıları üzerinden yaklaşık 1315 kişi olarak belirlenmiştir (https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/tumu/2135/sube_2018.zip). Örneklem büyüklüğü ise 297 olarak hesaplanmıştır. Anketler toplam 350 katılımcıya internet bağlantısıyla gönderilmiş, 281 tanesi geri dönmüştür. 2019 yılı Kasım ayında elde edilen verilerin tamamı değerlendirmeye alınmıştır.

Katılımcıların %86,8’inin erkek, %56,6’sının 41-50 yaş aralığında, %84’ünün evli, %79,4’ünün üniversite mezunu, %48’inin 11-20 yıl arası kıdeme sahip ve %75,4’ünün şube müdürü olduğu belirlenmiştir.

Bankacılık sektörü dünyada olduğu gibi ülkemizde de ekonomi, politika, endüstri gibi alanlarda meydana gelen gelişmelerden ve dalgalanmalardan en çok etkilenen sektörlerden birisidir. Dolayısıyla bankaların çevreye uyum sağlamaları, yenilenmeleri, kendilerini değiştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca son zamanlarda bankaların yüksek eğitim almış yönetici ve çalışanlara istihdam sağladığı dikkate alınarak yeterli sayıda ve nitelikli yöneticinin katılımının sağlanacağı düşünülmektedir. Bu sebeplerden ötürü araştırma bankalarda gerçekleştirilmiştir.

5.2. Veri Toplama Araçları

Nicel araştırma ve ölçme yöntemine dayanan bu araştırmada veriler anket tekniğiyle toplanmıştır. İlk bölüm yöneticilerin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, hizmet süreleri ve unvan gibi demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 6 maddeden oluşmaktadır.

Anketin ikinci bölümünde, örgüt kültürünü değerlendirmek amacıyla Wallach (1983) tarafından geliştirilen örgüt kültürü ölçeğinden faydalanılmıştır. Bu ölçek Türkçe’ye Yahyagil (2004) tarafından uyarlanmış (Gün ve Derin, 2017:363) ve aynı zamanda Gün ve Derin (2017)’in eserlerinde de kullanılmıştır. Ölçek bürokratik, yenilikçi ve destekleyici örgüt kültürü olmak üzere 3 alt boyuttan ve 24 ifadeden oluşmaktadır.

Anketin üçüncü bölümünde örgütsel yeniliği ölçmek amacıyla Vila ve Kuster (2007)’in çalışmalarından faydalanılmıştır. Ölçek bu araştırmada, Yıldırım (2015)’in “Örgüt Kültürünün Yeniliğe Etkisinde Personel Güçlendirmenin Biçimlendirici Rolü” isimli doktora tezinden alıntılanmıştır. Ölçek ürün, süreç, strateji ve pazar yeniliği olmak üzere 4 alt boyuttan ve 20 ifadeden oluşmaktadır. Her iki ölçekteki ifadeler 5’li Likert Ölçeği şeklindedir (1-Kesinlikle Katılmıyorum,....., 5-Kesinlikle Katılıyorum).

Ölçeklerin güvenilirlikleri ölçeklerdeki maddelerin içsel tutarlılıklarını ve homojenliğini gösteren cronbach alpha katsayısı ile belirlenmiştir. Toplam puan korelasyonu, kesim noktası olarak alınan 0.30’dan düşük olan YNL2 ve YNL4 maddelerinin analizden çıkarılması sonucu, örgüt kültürü ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,862 ve yenilik yönetimi ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,889 olarak tespit edilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda örgüt kültürü ölçeğinde BRK4, DST1 ve DST2 maddelerinin faktör yüklerinin 0,40’dan düşük olduğu gözlemlenmiş ve bu üç madde faktör analizinden çıkarılmıştır.

Doğrulamalı faktör analizinde ise yenilik yönetimi ölçüm modelinin uyum değerlerinin kabul edilebilir değerler aldığı gözlemlenmiş olmakla birlikte model uyum değerlerinin daha iyi değerlere ulaşması için faktör yükü 0,50'den düşük olan STR2 maddesi modelden çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir. Tekrar edilen analiz sonucunda faktör yükü 0,44 olan URN1 ve faktör yükü 0,72 olan URN2 kodlu maddeler arasında modifikasyon yapıldığında model test ve uyum indeks değerlerinin daha iyi değerler aldığı tespit edilmiştir. Ölçeklere ilişkin doğrulamalı faktör analizi uyum iyiliği indeksleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Ölçeklere İlişkin Doğrulamalı Faktör Analizi Uyum İyiliği İndeksleri

Değişkenler	CMIN/DF	IFI	TLI	CFI	RMSEA	SRMR
OK	2,433	,947	,939	,946	,046	,046
YN	1,553	,966	,960	,966	,044	,045

5.3. Analiz Yöntemleri

Verilerin analiz edilmesi ve yorumlanmasında SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır. Çalışmada ölçeklerin güvenilirlik analizleri, açıklayıcı ve doğrulamalı faktör analizleri, korelasyon analizi yapılmış, hipotezlerin test edilmesi aşamasında yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır.

6. BULGULAR

Araştırmanın değişkenleri ile ilgili ortalama ve standart sapma değerleri ve değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 2'de sunulmuştur.

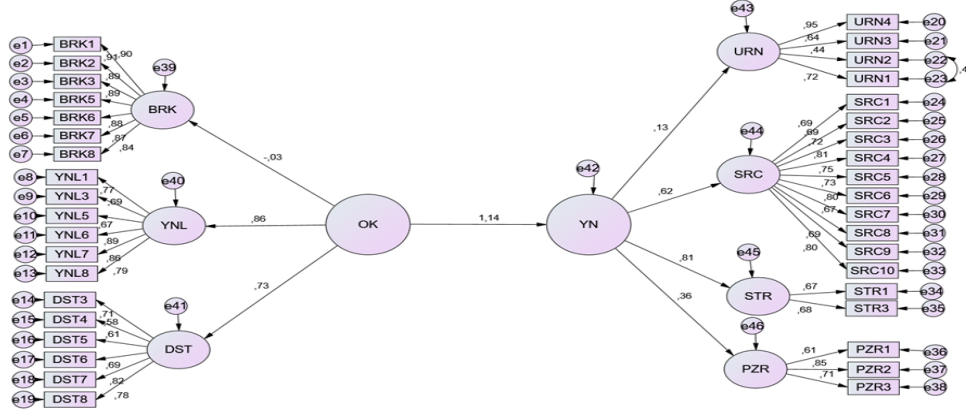
Tablo 2: Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyonlar

Faktör	ORT.	SS.	1	2	3	4	5	6	7	8
BRK	3,67	,94								
YNL	3,85	,77	-,016							
DST	3,55	,77	-,135*	,551**						
URN	3,48	,56	,068	,146**	,159**					
SRC	4,06	,63	,008	,501**	,575**	,272**				
STR	3,60	,54	,011	,717**	,379**	,109*	,381**			
PZR	3,65	,54	,049	,229**	,380**	,123*	,301**	,208**		
OK	3,69	,52	,590**	,705**	,623**	,185**	,500**	,514**	,312**	
YN	3,81	,43	,035	,582**	,604**	,503**	,929**	,533**	,479**	,569**

*p<,05 **p<,01

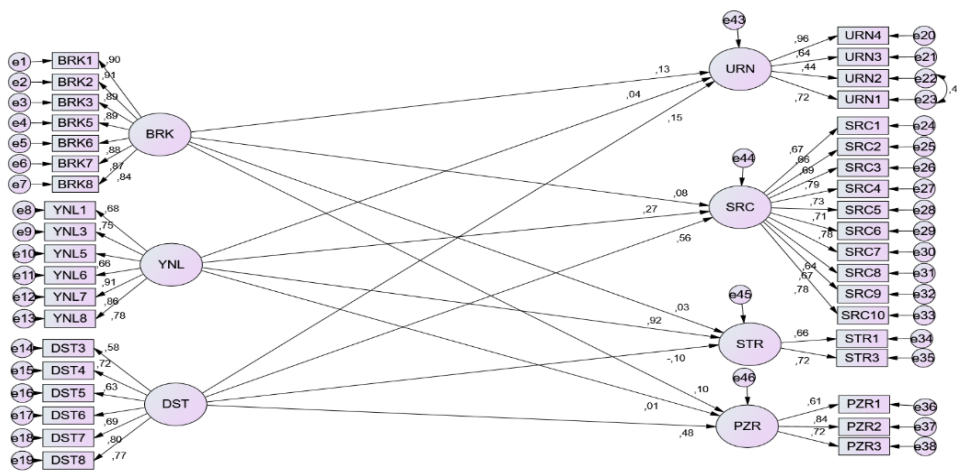
Korelasyon analizi ile örgüt kültürü ve yenilik yönetimi ve alt boyutlar arasındaki ilişkilerin varlığı ve yönü tespit edildikten sonra araştırma hipotezlerinin test edilmesi için AMOS programı yardımıyla yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ölçüm aracının geçerliliğinin test edilmesinde ve değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin sorgulanmasında kullanılan bir yöntemdir. Faktör analizi ve regresyon analizlerinin birleşiminden oluşmakta ve genellikle gözlenen ve örtük değişkenleri içeren modellerin test edilmesinde kullanılmaktadır. Yapısal modelde bu değişkenler arasındaki doğrudan, dolaylı, aracı ve düzenleyici etkiler test edilmeye çalışılır. Yapısal eşitlik modellemesinin temel amacı kuramsal dayanağı olan bir ilişki örüntüsünün yani bir modelin toplanan veri ile uyumunu ölçmektir (Gürbüz, 2019:17). Araştırmanın yapısal modeli Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Araştırmanın Yapısal Modeli

Gerçekleştirilen analiz sonucunda örgüt kültürü ve yenilik yönetimi arasında olumlu yönlü ve anlamlı ($\beta=1,142$ ve $p<,05$) bir ilişki tespit edilmiş ve **H₁ hipotezi desteklenmiştir**. Bu sonuçtan hareketle araştırmaya katılan bankalarda algılanan örgüt kültüründeki artış yenilik yönetimi uygulamalarında olumlu düzeyde bir artışa sebep olabilecektir. Yani araştırmamıza katılan bankaların kurum kültürlerinin genel olarak bankaların yeni ürün ve hizmet üretimini, mevcut ürün ya da hizmetlerde yapılacak olan radikal değişiklikleri, ürün ve hizmetlerin tanıtımı, ambalajlaması, fiyatlandırması, yeni bilgi akış sistemlerinin kullanılması, yeni pazarlar bulma ve nüfuz etme yönünde yapacakları yenilikleri desteklediğini ifade edebiliriz. Ayrıca bu sonuç banka yöneticilerinin çağımızın gereği olarak yeniliğe açık, yenilik uğruna hesaplanmış riskler alabilen yöneticiler olduklarının, yenilikçi ve yeniliği destekleyici birer örgüt yapısı oluşturduklarının göstergesi sayılabilir. H₁ alt hipotezlerinin test edilmesi için yapılan analize yönelik oluşturulan model ise Şekil 2’de gösterilmekte ayrıca yapılan analiz sonuçları Tablo 3’de özetlenmektedir.

Şekil 2: Örgüt Kültürü Alt Boyutları İle Yenilik Yönetimi Alt Boyutları İlişkisi

Tablo 3: H₁ Alt Hipotezlerinin Kestirim Sonuçları

Hipotez	Endojen	Etki	Eksojen	St. β	C.R.	P	
H ₁ (β=1,142, p=0,044*)	H _{1a}	URN	←	BRK	,129	2,041	,041*
	H _{1b}	URN	←	YNL	,041	,639	,523
	H _{1c}	URN	←	DST	,146	2,190	,029*
	H _{1d}	SRC	←	BRK	,084	1,599	,110
	H _{1e}	SRC	←	YNL	,274	4,975	***
	H _{1f}	SRC	←	DST	,564	8,592	***
	H _{1g}	STR	←	BRK	,026	,489	,625
	H _{1h}	STR	←	YNL	,922	13,135	***
	H _{1i}	STR	←	DST	-,097	-1,754	,079
	H _{1j}	PZR	←	BRK	,099	1,603	,109
	H _{1k}	PZR	←	YNL	,013	,209	,835
	H _{1l}	PZR	←	DST	,482	6,827	***

***p<0,001 **p<0,01 *p<0,05

Tablo 3’de verilen analiz sonuçları değerlendirildiğinde bürokratik ve destekleyici örgüt kültürü ürün yeniliğini; yenilikçi ve destekleyici örgüt kültürü süreç yeniliğini; yenilikçi örgüt kültürü strateji yeniliğini; destekleyici örgüt kültürü ise pazar yeniliğini olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bu verilere göre **H_{1a}, H_{1c}, H_{1e}, H_{1f}, H_{1h} ve H_{1l} hipotezleri desteklenmiştir**. Ayrıca yenilikçi örgüt kültürünün ürün yeniliğini; bürokratik örgüt kültürünün süreç yeniliğini; bürokratik ve destekleyici örgüt kültürünün strateji yeniliğini; bürokratik ve yenilikçi örgüt kültürünün ise pazar yeniliğini anlamlı düzeyde etkilemediği belirlenmiştir. Böylece **H_{1b}, H_{1d}, H_{1g}, H_{1i}, H_{1j} ve H_{1k} hipotezleri desteklenmemiştir**.

7. SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Ekonomik karlılığı ve büyümeyi artan oranlarda sürdürmenin temel yollarından birisi, gelişen ve rakip sayısının hızla arttığı, küreselleşmenin hakim olduğu ticari ortamda, rakiplerine oranla farklı olmayı başarabilmek ve bunun devamlılığını sağlayabilmektir. Değişimin ve yenilenmenin gerekli olduğu günümüzde örgütlerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri adına değişime karar vermeleri ve değişimi yönetebilmeleri, rekabet düzeyi yüksek yenilikler üretebilmeleri güçlü, aynı zamanda esnek ve yaratıcılığı destekleyen yenilikçi bir örgüt kültürüne sahip olmalarından geçmektedir. Bu bağlamda örgüt kültürü ve yenilik yönetimi ilişkisini belirleyebilmek adına Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde faaliyet gösteren beş ayrı kamu ve özel bankanın bölge müdürlükleri ve şubelerinde yöneticilik görevini yürüten 281 kişinin katılımıyla bir anket çalışması yapılmıştır.

Elde edilen verilerin analizi neticesinde bankalarda algılanan örgüt kültürünün yenilik yönetimi uygulamalarını anlamlı ve olumlu bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Böylece analiz sonucumuz Covin ve Slevin (1991), Büschgens vd. (2013), Naranjo-Valencia vd. (2016), Wang, Guidice, Tansky ve Wang (2010), Abdi ve Senin (2014), Sharifirad ve Ataei (2011), Wan, Ong ve Lee (2000), Szczepańska (2015)’nin örgüt kültürünün yenilik yönetimi üzerinde güçlü bir etkisinin olduğunu tespit ettikleri çalışmalarının sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca ürün yeniliğine yönelik yapılan araştırmada, bürokratik ve destekleyici kültürün etkisi olumlu ve anlamlı, yenilikçi kültürün etkisi ise anlamsızdır. Bu sonuç Dorson’un (2016) yenilikçi kültürün ürün yeniliğini olumlu etkilediğini belirlediği çalışmasının sonuçlarıyla benzerlik taşımamaktadır. Süreç yeniliği için elde edilen sonuçlara göre, yenilikçi ve destekleyici örgüt kültürünün etkisi anlamlı ve olumlu iken, bürokratik örgüt kültürünün etkisi anlamsızdır. Strateji yeniliği için yapılan analize göre, yenilikçi örgüt kültürünün etkisi olumlu ve anlamlı; bürokratik ve destekleyici örgüt kültürünün etkisi

anlamsızdır. Son olarak pazar yeniliğine yönelik yapılan analiz sonuçları, destekleyici örgüt kültürünün etkisinin pozitif yönlü ve anlamlı, bürokratik kültürün etkisinin anlamsız olduğu yönündedir. Ayrıca yenilikçi kültürün etkisi de anlamsız bulunmuş ve bu sonucun Dess, Ireland, Zahra ve Floyd (2003)'ün yenilikçi kültürün pazar yeniliğini olumlu etkilediğini belirledikleri çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmediği tespit edilmiştir.

Şişman'a göre örgüt ve yönetimle ilgili pek çok kuram, teknik ve yöntemin kültürel farklılıklar dikkate alınmadan bütün toplumlarda uygulanabileceği kabul edilmekte iken bir kültürde etkili olan bir yöntemin diğer kültürlerde aynı etkiyi göstermeyebileceği göz ardı edilmektedir (Şişman, 2014:47). Bu noktada her toplumun kültürel özelliklerinin aynı olmadığını, dolayısıyla herhangi bir toplum için varılan bir yargının başka bir toplum için geçerli olmayabileceğini belirtmekte fayda vardır. Bürokratik örgüt kültürünün ürün yeniliğini olumsuz etkileyeceği düşünülmesine rağmen analizler neticesinde olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Bu sonuç oldukça köklü bir kültüre sahip olan Türk toplumunun kültürel değerleri açısından değerlendirildiğinde, toplumun bürokratik kültür özelliklerinin bankaların örgüt kültürlerine yansımalarının ve banka yöneticilerinin milli kültürlerinden kopmadan, kültürel değerlerin eşliğinde yenilikçi örgüt yapıları oluşturabileceklerinin örneğini temsil etmektedir. Sonuç ülkemiz bankalarında bürokratik kültür özelliklerine sahip olmanın ürün yeniliğine engel teşkil etmediğini göstermektedir. Bu sonuca göre ülkemizde kuralcı, prosedürel, hiyerarşik örgüt yapısı ürün ve hizmetlerde yapılması planlanan radikal yenilikleri desteklemektedir. Bu alanda yapılacak olan akademik araştırmaların artırılması ise sonucun genellenebilmesine yardımcı olabilir. Destekleyici örgüt kültürünün ise strateji yeniliği haricindeki diğer yenilik türlerini olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu sonuç da Türk toplumunun yardımsever, destekleyici, ortaklaşa hareket etmenin ön planda olduğu ayrıca güvene önem veren kültürel özelliklerinin bankaların örgüt kültürlerine yansıdığına bir işaretidir. Bu sonuçtan hareketle ürün, süreç ve pazar yeniliğini gerçekleştirmenin destekleyici kültür özellikleriyle mümkün olabileceği ifade edilebilir. Son olarak yenilikçi örgüt kültürünün süreç ve strateji yeniliği üzerine etkisinin anlamlı oluşu ise Türk toplumunun kültürel değerlerinden ödün vermeyen aynı zamanda yeniliğe açık bir millet oluşunun örgüt kültürünü etkilemesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Yani bankaların milli kültür değerlerine bağlı olarak şekillenen yenilikçi örgüt kültürleri süreç ve stratejilerde yenilik yapmayı destekler niteliktedir.

Yeniliğin göz ardı edilemeyeceği günümüzde örgüt yöneticileri, çevrede oluşabilecek değişimleri önceden tahmin ederek, değişimi öngörerek faaliyetlerini düzenlemeli ve en önemlisi her toplumun farklı kültürel özellikler taşıyabileceğini unutmadan, barındığı toplumun kültürüne aykırı olmayacak şekilde, esnek ve yeniliğe açık bir örgüt kültürü oluşturabilmelidir. Başarılı olmak isteyen işletmeler ürün, süreç, strateji ve pazar yeniliği bileşenlerine ayrıca çalışanların gelişimleri, eğitimleri ve sürekli öğrenmeleri hususlarına önem vermelidir. Tüm bunlara ilaveten yenilik süreci devam ederken gerekli bilgi ve teknoloji eşliğinde işletmenin tüm fonksiyonları arasında koordinasyona, en kıymetli değerlerden olan zamanın etkin kullanımına dikkat edilmelidir. Aksi halde ilave masraflara katlanması gerektiği unutulmamalıdır.

Araştırma literatüre olan katkılarının yanında bazı kısıtları barındırmaktadır. Araştırma sadece bankacılık sektöründe iki bölgede ve 5 banka üzerinde yapılmıştır. Sonuçların genellenebilmesi için örneklem genişletilebilir, farklı bölgelerde ve sektörlerde benzer çalışmalar yapılabilir. Kavramların birbirleriyle olan ilişkilerini açıklayabilmek için akademik çalışmalara daha fazla konu edilebilir. Örneğin bürokratik kültürün ürün yeniliği üzerine etkisinin tahmin edilenin aksine olumlu çıkması durumunun genellenebilmesi için her iki değişkenin ölçüldüğü çalışmaların artırılması tavsiye edilmektedir. Bu çalışmada veriler önceden hazırlanmış bir soru formu ile elde edilmiş olup gelecek araştırmalarda değişkenler nitel olarak ele alınabilir. Ayrıca bu araştırma kesitsel bir çalışma niteliğinde

olduğu için neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmak zordur. Sonraki çalışmalar kavramlar arasında neden-sonuç ilişkilerini açıklayabilmek adına boylamsal nitelikte yapılabilir.

KAYNAKÇA

1. ABDI, K. ve SENIN, A. A. (2014). “Investigation on the Impact of Organizational Culture on Organization Innovation”, *Journal of Management Policies and Practices*, 2(2): 1-10.
2. AKYÜREK, Ç. E., TOYGAR, Ş. A. VE ŞENER, T. (2013). “Örgütsel Kültür ve Alt Kültürün Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 12(2): 55-62.
3. BARBOSA, E. (2014). “Organizational Culture Oriented for Innovation: Influencing Variables”, *The Małopolska School of Economics in Tarnów Research Papers Collection*, 25(2): 37-45.
4. BERRAIES, S., CHAER, M. ve YAHİYA, K. B. (2014). “Employee Empowerment and Its Importance for Trust, Innovation and Organizational Performance”, *Business Management and Strategy*, 5(2): 82-103. <https://doi.org/10.5296/bms.v5i2.6558>
5. BERSON, Y., OREG, S. ve DVIR, T. (2008). “CEO Values, Organizational Culture and Firm Outcomes”, *Journal of Organizational Behaviour*, 29(5): 615-633. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/job.499>
6. BUSCHGENS, T., BAUSCH, A. ve BALKIN, D. B. (2013). “Organizational Culture and Innovation: A Meta-Analytic Review”, *The Journal of Product Innovation Management*. 30(4): 763-781. <https://doi.org/10.1111/jpim.12021>
7. CAMERON, K. S. ve QUINN, R. E. (2006). *Diagnosing and Changing Organizational Culture*, Jossey-Bass Inc, San Francisco.
8. CEAUSU, I., MURSWIECK, R., KURTH, B. ve IONESCU, R. (2017). “The Organizational Culture as a Support of Innovation Processes”, *International Journal of Advanced Engineering and Management Research*, 2(6): 2456-3676.
9. DAHER, N. (2016). “The Relationships Between Organizational Culture and Organizational Innovation”, *International Journal of Business and Public Administration*, 13(2): 1-15.
10. DAMANPOUR, F. (1991). “Organizational Innovation: A Meta-Analysis of Effects of Determinants and Moderators”, *Academy of Management*, 34(3): 555-590.
11. DAVENPORT, T. H. (1993). *Process Innovation: Reengineering Work Through Information Technology*, Harvard Business School Press, Boston.
12. DİNLER SAKARYALI, A. M. (2014). “İnovasyon ve Risk Sermayesi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1): 183-210.
13. DORSON, T. A. (2016). “Moderation-mediation Effect of Market Demand and Organization Culture on Innovation and Performance Relationship”, *Marketing Intelligence and Planning*, 35(2): 222-242. <http://dx.doi.org/10.1108/MIP-04-2016-0066>
14. GÜN, G. ve DERİN, N. (2017). “Örgüt Kültürü Tiplerinin Kariyer Yönetim Uygulamalarına Etkisi: Otel İşletmelerinde Araştırma”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(25): 349-389.

15. GÜRBÜZ, S. (2019). AMOS İle Yapısal Eşitlik Modellemesi, Seçkin Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, Ankara.
16. İŞCAN, Ö. F. ve TİMURÖĞLU, M. K. (2007). “Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1): 119-135.
17. KAHN, K. B. (2018). “Understanding Innovation”, Business Horizons, 61(3): 451-460.
18. MARKIDES, C. (1998). “Strategic Innovation in Established Companies”, Sloan Management Review, 39(3): 31-42.
19. MARTINS, E. C. ve TERBLANCHE, F. (2003). “Building Organisational Culture That Stimulates Creativity on Innovation”, European Journal of Innovation Management, 6(1): 64-74. <https://doi.org/10.1108/14601060310456337>
20. NAKTİYOK, A. (2007). “Yenilik Yönelimi ve Örgütsel Faktörler”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(2): 211-230.
21. NARANJO-VALENCIA, J. C., JIMENEZ-JIMENEZ, D. ve SANZ-VALLE, R. (2016). “Studying the Links Between Organizational Culture, Innovation, and Performance in Spanish Companies”, Revista Latinoamericana de Psicología, 48(1): 30-41. <https://doi.org/10.1016/j.rlp.2015.09.009>
22. OSLO MANUAL (2005). Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data (3rd Edition), OECD, Paris.
23. ÖZEN, Ü. ve BİNGÖL, M. (2007). “İşletmelerde Bilişim Teknolojileri ve Yenilikçilik: Erzurum, Erzincan ve Bayburt'taki KOBİ'lerde Bir Uygulama”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2): 399-417.
24. PALLADAN, A. A., ABDULKADIR, K. B. ve CHONG, Y. W. (2016). “The effect of Strategic Leadership, Organization Innovativeness, Information Technology Capability on Effective Strategy Implementation: A Study of Tertiary Institutions in Nigeria”, IOSR Journal of Business and Management, 18(9): 109-115.
25. RONDEAU, K. V. ve WAGAR, T. H. (2010). “Hospital Chief Executive Officer Perceptions of Organizational Culture and Performance”, Hospital Topics, 76(2): 14-21. <https://doi.org/10.1080/00185869809596494>
26. ROWLEY, J., BAREGHEH, A. ve SAMBROOK, S. (2011). “Towards an Innovation-Type Mapping Tool”, Management Decision, 49(1): 73-86.
27. SHARIFIRAD, M. S. ve ATAEI, V. (2011). “Organizational Culture and Innovation Culture: Exploring the Relationships Between Constructs”, Leadership and Organization Development Journal, 33(5): 494-517. <http://dx.doi.org/10.1108/01437731211241274>
28. SHERGILL, G. S. ve NARGUNDKAR, R. (2005). “Market Orientation, Marketing Innovation as Performance Drivers”, Journal of Global Marketing, 19(1): 27-47. http://doi.org/10.1300/J042v19n01_03
29. SZCZEPAŃSKA, K. (2015). “Leadership and Organizational Culture as the Normative Influence of Top Management on Employee's Behaviour in the Innovation Process”, Procedia Economics and Finance, 34: 396-402. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01646-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01646-9)
30. ŞIŞMAN, M. (2014). Örgütler ve Kültürler, Pegem Akademi, Ankara.

31. UTTERBACK, J. M. ve ABERNATHY, W. J. (1975). “A Dynamic Model of Process and Product Innovation”, *Omega*, 3(6): 639-656. [https://doi.org/10.1016/0305-0483\(75\)90068-7](https://doi.org/10.1016/0305-0483(75)90068-7)
32. VILA, N. ve KUSTER, I. (2007). “The Importance of Innovation in Textile Firms”, *European Journal of Marketing*, 41(1/2): 17-36. <https://doi.org/10.1108/03090560710718094>
33. WALLACH, E. J. (1983). “Individuals and Organisations: The Cultural Match”, *Training and Development Journal*, 37(2): 29-36.
34. WAN, T. W. D., ONG, C. H. ve LEE, W. S. F. (2000, November 12-15). “The Impact of Firm Characteristics on Firm Innovation”, *Proceedings of The 2000 IEEE International Conference on Management of Innovation and Technology, ICMIT 2000, Management in the 21st Century, Singapore*. <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=916728>
35. WANG, S., GUIDICE, R. M., TANSKY, J. W. ve WANG Z. M. (2010). “When R&D Spendings is not Enough: The Critical Role of Culture When You Really Want to Innovate”, *Human Resource Management*, 49(4): 767-784. <https://doi.org/10.1002/hrm.20365>
36. YILDIRIM, F. (2015). *Örgüt Kültürünün Yeniliğe Etkisinde Personel Güçlendirmenin Biçimlendirici Rolü*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum

DÖVİZ KURU BELİRSİZLİĞİNİN ÇELİK SEKTÖRÜ İHRACATI ÜZERİNE OLAN ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

THE EFFECT OF EXCHANGE RATE UNCERTAINTY ON STEEL INDUSTRY EXPORTS: THE CASE OF TURKEY

Bilge DURSUN*, **Süha ÇELİKKAYA****,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, bilge969696@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5471-9104

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, suhacelikkaya@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4104-1680

ÖZ

Ülkeler, geleceğe yönelik kararlar alırken reel döviz kuru ve ihracat ilişkisi hakkında tahminlemelerde bulunurlar. Bu konu literatürde önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu çalışmada Türkiye’de çelik üretim tesislerinin bulunduğu 14 il ve sanayi şehri olan İstanbul’un 2011:01-2020:12 dönemine ait çelik ihracatı, döviz kuru ve enflasyon verileri kullanılmıştır. Çalışmanın amacı belirtilen döneme ait verilere dayanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Garch yöntemi, Granger nedensellik testi, Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Granger nedensellik testi sonucuna göre döviz kuru, çelik ihracatı ve enflasyon arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Johansen eşbütünleşme analizi sonucunda değişkenlerin eşbütünleşik olduğu ve uzun dönemde dengeye geldikleri sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin farklarının alınmasından kaynaklanan değer kayıplarını düzeltmek için hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Hata terimleri eklenerek yapılan analizle kısa dönemdeki dengesizliklerin bir sonraki dönem büyük kısmının düzelmeye göstererek kapandığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru Oynaklığı, Çelik Sektörü, İhracat, Granger Nedensellik Testi.

Jel Kodları: E23, F31.

ABSTRACT

By making predictions about the real exchange rate and export relationship, the country's ability to make future decisions has become an important research topic in the literature. In this study, data on steel exports, exchange rate and inflation for the period 2011:M1-2020:M12 of Istanbul, 14 provinces and industrial cities where steel production facilities are located in Turkey, were used. The aim of the study is to examine the relationship between variables based on the data for the specified period. For this purpose, Garch method, Granger causality test, Johansen cointegration and error correction model were applied. According to the results of the Granger causality test, a bidirectional causal relationship between the exchange rate, steel exports and inflation was determined. As a result of Johansen cointegration analysis, it was concluded that the variables are cointegration and come to equilibrium in the long term. An error correction model has been applied to correct value losses caused by taking differences of variables. Analysis by adding error terms showed that most of the short-term imbalances in the next period closed, showing improvement.

Keywords: Exchange Rate Volatility, Steel Sector, Exports, Granger Causality Test

Jel Codes: E23, F31.

¹ Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı’nda hazırlanan “Döviz Kuru Belirsizliğinin Çelik Sektörü İhracatı Üzerine Olan Etkisi: Türkiye Örneği” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Piyasada aşağı ya da yukarı yönlü hareketler ekonomide oynaklık olarak tanımlanmaktadır. Oynaklığın artması durumunda, finansal piyasalar olumsuz etkilenebilmektedir. Bu nedenle finansal serilerin oynaklığının öngörülebilmesi yatırımcılar ve merkezi otoriteler açısından oldukça önemlidir. Finansal piyasalar içerisinde en yüksek işlem hacmine sahip piyasa döviz piyasasıdır. Bunun yanı sıra enflasyon, yatırım, faiz, dış ticaret ve üretim gibi birçok araç aracılığıyla ülke ekonomisindeki etkisi oldukça büyüktür. Dolayısıyla ülkeler arası yapılan ticarete ve buna bağlı oluşacak olan ödemeler dengesi üzerinde etkin bir role sahip olması döviz kuru oynaklığının öngörülmesini zorunlu kılmaktadır (Özdemir & Emeç, 2014:86)

Bretton Woods sisteminin de çökmesiyle beraber çok sayıda gelişmiş ülke, sabit döviz kuru sistemini terk ederek, dalgalı döviz kuru sistemini kullanmaya başlamıştır. Bu geçiş yeni bir ekonomik yapıyı oluşturmuştur. Oluşan yeni ekonomik yapıda, dalgalı döviz kurları bağlamında kurlarda ani değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Herhangi bir şeyin ani değişimi ya da incelenmekte olan bir değişkenin değişebilirliği volatilité olarak tanımlanmaktadır (Akar, 2006:1). Kurlarda meydana gelen bu ani değişimler volatilitéyi arttırmıştır. Kurlarda oluşan volatilité, risk ve belirsizlik ortamını beraberinde getirirken; bu konu literatürde oldukça önemli bir araştırma konusu konumuna gelmiştir. Literatüre bakıldığında birçok çalışmada döviz kuru volatilitesi ve dış ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir.

Demir-çelik sektörü dünya ticaretinde önemli bir konuma sahiptir. Pek çok stratejik sektör açısından önemli bir tedarikçi niteliği de taşımaktadır. Demir-çelik; otomotiv, beyaz eşya, savunma sanayi, gemi inşası vb. gibi pek çok sektöre girdi sağlamasıyla ön plana çıkmaktadır. Bu sektörler de ülke ekonomileri açısından oldukça önemli bir konuma sahiptirler. Literatürde buna benzer çalışmalar yapılmış olup çelik sektörü ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Ülkenin önemli ihracat kalemlerinden olan çelik sektörü ile ilgili yapılacak olan bu çalışma sonunda elde edilecek olan bulguların literatüre sağlayacağı katkı ve bu bulgulara bakılarak ülkenin politika eksikliklerinin giderilmesi önemli bir husustur.

Çalışmanın kapsamı gereğince çalışmanın ekonometrik analiz kısmında çelik üretim tesisi bulunan iller; Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Hatay, İzmir, Karabük, Kırıkkale, Kocaeli, Osmaniye, Samsun, Sivas, Tekirdağ, Zonguldak ve İstanbul olmak üzere toplam 15 şehrin ihracat verileri kullanılarak döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisi araştırılacaktır.

Bu bağlamda ekonometrik analiz kısmında bağımlı değişken olarak ihracat kullanılmıştır. Analizin bağımsız değişkenleri; döviz kuru ve onu doğrudan etkileyen enflasyon oranı olarak seçilmiştir. Kullanılacak değişkenlerin daha verimli sonuçlar verebilmesi için doğal logaritmaları alınmıştır. Analiz [2011-2020] yılına ait aylık verilerden oluşmaktadır.

2. DÜNYA'DA ÇELİK SEKTÖRÜ

Sanayileşmenin yapı taşlarından olan demir ve çelik sektörü geçmişten itibaren ülke ekonomilerine sağladığı girdiler bakımından büyük öneme sahiptir. Dünya ticaretinde büyük yere sahip olan otomotiv, beyaz eşya, inşaat ve havacılık gibi katma değeri yüksek olan sektörler hammadde açısından demir ve çelik sektörüyle doğrudan ilişkilidir. Bu yüzden demir ve çelik sektöründe yaşanan değişimler ekonomik açıdan önem arz etmektedir.

2020 yılındaki önemli gelişmelere baktığımızda; Çin'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan korona virüs salgını, ticaret politikasına yönelik önemler, ortalama birim fiyatlardaki değişimler ve alternatif pazarların gelişimi gibi faktörler çelik sektörü üzerinde etkili olmuştur. Korona virüs salgını nedeniyle, dünyada sıvı çelik üretimi 2020'nin ilk

yarısında her ay 150 milyon ton seviyesinin altında kalmıştır. Temmuz ayından itibaren artışa geçse de yılsonunu düşüş ile kapatmıştır. Pandeminin çelik üretimine olduğu gibi çelik ticaretine de önemli ölçüde etkileri olmuştur. Dünya da çelik ticaretinde ilk 10’da yer alan ülkelerin bile tamamında düşüş yaşanmıştır. İhracatında oransal açıdan en fazla düşüş görülen ülke Belçika’dır. Tonaj hacmi bakımından en çok düşüş gösteren ülke Almanya ise 3,2 milyon ton azalış göstererek 25,2 milyon ton ihracat yapmıştır. Dünya çelik ticaretinde en büyük paya sahip olan ülke Çin, 2016 yılında ihracatını 123 milyon ton rekor seviyesine çıkarmış fakat daha sonra aşamalı bir şekilde her yıl düşüş göstermiştir. Pandemi nedeniyle Çin’ in 2020 yılına ilişkin ihracat verileri eksik olsa da 2019 yılına göre sert bir düşüş olduğu hesaplanmaktadır. 2020 yılında ihracatı en az düşen ülke 37,4 milyon ton ihracat ve %2,9 düşüşle Rusya olmuştur. Türkiye ise 20,3 milyon ton ihracat ve %3,8 düşüş ile Rusya’nın hemen ardından gelmektedir. 2018 yılında Türkiye dünyanın 6.büyük çelik ihracatçısı derecesini almış ve 2020 yılında da bunu koruyabilmiştir.

Tablo 1: Dünya Ham Çelik Üretimi

ÜLKELER	2017	2018	2019	2020	2019/20	2017/20	2020/2
	MLN TON	MLN TON	MLN TON	MLN TON*	DEĞİŞİM %	YBBO %	PAY %
ÇİN	871	921	1.001	1.053	%5,2	%6,5	%56,5
HİNDİSTAN	101	109	111	100	-%10,6	-%0,6	%5,3
JAPONYA	105	104	99	83	-%16,2	-%7,4	%4,5
RUSYA	71	72	72	73	%2,6	%0,9	%3,9
ABD	82	87	88	73	-%17,2	-%3,8	%3,9
GÜNEY KORE	71	73	71	67	-%6,0	-%1,9	%3,6
TÜRKİYE	38	37	34	36	%6,0	-%1,6	%1,9
ALMANYA	43	42	40	36	-%10,0	-%6,3	%1,9
BREZİLYA	34	35	33	31	-%4,9	-%3,4	%1,7
İRAN	21	25	26	29	%13,4	%11,0	%1,6
DİĞERLERİ	292	309	306	284	-%7,3	-%1,0	%15,2
DÜNYA	1.73	1.814	1.88	1.864	-%0,9	%2,5	100%
DÜNYA(ÇİN HARİÇ)	859	894	879	811	-%7,7	-%1,9	%43,5

Kaynak: WSA (World Steel Association-Dünya Çelik Birliği)

Tablo 2: Dünya Çelik İhracatı

ÜLKELER	2017	2018	2019	2020	2019/20	2017/20	2020/2
	MLN TON	MLN TON	MLN TON	MLN TON*	DEĞİŞİM %	YBBO %	PAY %
ÇİN	90	84	80				%15,5
RUSYA	39	43	38	37	-%2,9	-%1,6	%7,4
JAPONYA	38	36	34	32	-%4,9	-%5,6	%6,5
GÜNEY KORE	33	31	31	30	%5,0	%3,6	%6,0
ALMANYA	31	30	28	25	%11,3	-%6,5	%5,5
TÜRKİYE	18	21	21	20	-%3,8	%4,7	%4,1

ÜLKELER	2017	2018	2019	2020	2019/20	2017/20	20202
	MLN TON	MLN TON	MLN TON	MLN TON*	DEĞİŞİM %	YBBO %	PAY %
UKRAYNA	18	18	18	18	%2,7	%0,1	%3,5
İTALYA	20	20	20	17	-%12,4	-%4,9	%3,8
BELÇİKA	20	20	19	16	-%15,3	-%6,8	%3,6
BREZİLYA	18	16	16	14	-%8,2	-%6,6	%3,0
DİĞERLERİ	212	190	212				%40,9
DÜNYA	536	511	517				100%
DÜNYA (ÇİN HARİÇ)	446	427	437				%84,5

Kaynak: Trademap, EUROSTAT, Çelik İhracatçıları Birliği

3. TÜRKİYE'DE DEMİR-ÇELİK SEKTÖRÜ

Demir-çelik sektörü, Türkiye'nin ihracat hacmini arttırmak ve rekabet gücünü yükseltmek için büyük bir öneme sahiptir. Ülkemizde ilk olarak savunma sanayisi için gerekli olan çelik üretimini karşılamak amacıyla 1928 yılında Kırıkkale'de üretime başlanmıştır. 1939 yılında ise Türkiye'nin ilk entegre demir çelik tesisi Karabük Demir Çelik Fabrikaları (KARDEMİR) açılmıştır. Ardından 1965 yılında Türkiye'nin yassı çelik ihtiyacını karşılamak için ikinci entegre tesis özelliğini taşıyan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları (ERDEMİR) üretime başlamıştır. 1977 yılında ise yarı ürün ve uzun çelik ürün talebinin karşılanması amacıyla yönelik üçüncü entegre tesis olan İskenderun Demir Çelik Fabrikaları (İSDEMİR) açılmıştır. Günümüzde Türkiye'de çelik üretim tesisi bulunan şehirler ve kapasiteleri Şekil 1 'de gösterilmiştir (Ersöz, Ersöz & Erkmen: 2016:2).

Şekil 1: Türkiye Çelik Haritası

Kaynak: Türkiye Çelik Üreticileri Derneği 2020

Yukarıdaki haritaya bakıldığında çelik sektöründe ham çelikten üretim yapmakta olan kuruluşların Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz bölgelerinde (Türkiye Çelik Üreticileri Derneği, 2020 olduğu görülmektedir. 2013 yılından bu yana aktif olan 31 tesis vardır. Bunlardan 10'u Akdeniz, 7'si Ege, 3'ü Karadeniz, 9'u Marmara ve 2'si İç Anadolu bölgesinde olmak üzere yerleşik haldedirler.

2020 yılında ülkemizde çelik ihracatının, bir önceki yıla oranla hem değer hem de miktar bazında düşüş yaşadığı görülmektedir. 2019 yılında elde edilen 13,8 milyar dolar ve 21,2 milyon ton ihracata karşılık; 2020 yılında değerinde %8,6 oranında azalış ile 12,6 milyar dolar ve miktarda %3,8 oranında azalış ile 20,3 milyon ton ihracat gerçekleştiği görülmektedir. Fakat buna rağmen Türkiye, 2020'de dünya çelik ihracatçıları sıralamasında 6.sırada yer alarak 2019'daki yerini korumayı başarmıştır.

4. LİTERATÜR

Döviz kuru volatilitesi ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere literatürde birçok çalışma mevcuttur. Bu bölümde konuyla ilgili yapılan çalışmalara değinilecektir. Bununla birlikte demir çelik sektörüne yönelik çalışmaların ise az sayıda olduğu gözlemlenmektedir.

Terzi ve Zengin (1999), Türkiye için 1989-1996 dönemine ait aylık verileri kullanarak döviz kuru ile sektör bazlı ihracat-ithalat ilişkisini incelemiştir. İncelemeler sonucunda döviz kuru ile ihracat ve ithalat değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Gürbüz ve Çekerol (2002), 1995-2002 dönemi aylık verileri ile dış ticaret haddi, ihracat ve ithalat fiyat endeksi değişkenlerinin reel döviz kuru ile olan ilişkisi tek tek incelenmiştir. Uygulanan eş bütünleşme yöntemi sonucunda söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Karagöz ve Doğan (2005), 1995 Ocak-2004 Haziran ayı dönemini kapsayan toplam 114 aylık ithalat ve ihracat verileri kullanılmıştır. Dış ticaret ve döviz kuru ilişkisi, eş bütünleşme yöntemiyle incelenmiştir. Ortaya çıkması öngörülen ilişkilerin "sahte regresyon" ile sonuçlanmasını önlemek amacıyla her seri için durağanlık analizi yapılmıştır. Seriler 1. düzeyde durağan çıktığı için modelde sahte regresyon sorununun olmadığı sonucuna varılmıştır. Analiz sonucuna göre döviz kuru ve ithalat ve ihracat değişkenleri arasında eş bütünleşmeye dair bir ilişki bulunamamıştır. Ancak 2001 yılı başlarında yapılan devalüasyon için modele bir kukla değişken dahil edilmiş ve anlamsız değişkenler modelden çıkarılmıştır. Modele dâhil edilen 2001 yılı devalüasyonu anlamlı çıkmıştır.

Gül ve Ekinci (2006), 1990:01–2006:08 yılları için reel döviz kuru ve ithalat-ihracat arasında ilişki var olup olmadığını araştırmıştır. Seriler durağan hale getirildikten sonra Johansen eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Testin sonucunda reel döviz kurları ile ithalat-ihracat arasında eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra Granger nedensellik analizi yapılmış ve ithalat-ihracattan reel döviz kurlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.

Köse; Ay ve Topallı (2008), 1995:01-2008:06 dönemi aylık verileri kullanılarak reel döviz kuru oynaklığının ihracat üzerine olan etkisini Johansen eş bütünleşme testi ve hata düzeltme modeli ile incelenmiştir. Çalışma yapılırken; reel döviz kuru logaritmasındaki değişimler kullanılarak GARCH modeli ile elde edilen koşullu varyans ölçütleri kullanılmıştır. Yapılan analizler, döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin ihracatını uzun ve kısa dönemde negatif yönde etkilediğini kanıtlar niteliktedir.

Tarı ve Yıldırım (2009), çeyrek dönemlik verileriyle 1989:01-2007:03 dönemi için Türkiye'de döviz kuru belirsizliği ve ihracat değişkenleri arasındaki ilişki üç aylık veriler yardımıyla incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda döviz kuru belirsizliğinin uzun

dönemde ihracatı negatif etkilediği görülmüştür. Kısa dönem için bakıldığında ise döviz kurunun ihracat üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Karabulut ve Tapşın (2013), 1980-2011 yıllarına ait reel döviz kuru, ithalat ve ihracat verileri kullanılarak bunların arasındaki ilişki araştırılmıştır. Kullanılan verilere Toda ve Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Analiz, değişkenlerin doğal logaritmaları kullanılarak yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular sonucunda, ithalattan ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanırken yine aynı şekilde reel döviz kuru endeksinden ithalata doğru nedensellik ilişkisinin de tek yönlü olduğu tespit edilmiştir.

Karaş ve Karaş (2017), Türkiye'nin 2003:01 ve 2017:06 dönemleri arasındaki reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat rakamları kullanılarak analiz yapılmıştır. Analiz yapılırken Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testlerinden faydalanılmıştır. Reel döviz kuru ve ihracat-ithalat arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmış ve ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. İlişkinin yönü için ise Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Uygulanan nedensellik testinin sonucunda reel efektif döviz kuru ile ithalat değişkenleri arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiş; ihracattan ithalata doğru ise tek yönlü ilişkiye rastlanmıştır.

Uslu (2018), 1989:01-2018:06 dönemi aylık verileri kullanılarak döviz kuru ve faiz oranının dış ticaret üzerine olan etkileri araştırılmıştır. Yapısal kırılmalı zaman serisi analizi kullanılarak yapılan incelemeler sonucunda faiz, döviz kuru ve dış ticaret değişkenleri arasında uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Granger testiyle de seriler arası nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Yapılan incelemelerle faiz değişkeninden döviz kuruna tek yönlü, döviz kurundan ithalat değişkenine tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Faiz ile ithalat ve ithalat ile ihracat değişkenleri arasında ise çift yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.

Yaman (2018), 2005-2015 yıllarını kapsayan ampirik çalışmada reel döviz kuru, ihracat, ithalat ve reel GSYİH değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan çalışmada; Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi, çoklu doğrusal regresyon analizi ve VAR analizi yapılmıştır. Uygulanan Granger nedensellik testinin sonucuna göre, ihracat-ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Model doğrulama testinden çıkan sonuca göre ise döviz kurunda meydana gelen artışın ihracatı artırıp ithalatı azalttığı; GSYİH'de meydana gelen artışın da ithalatı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak dış ticareti etkilemek için yapılan bir kur ayarlamasının etki için yeterli olmayacağı tespit edilmiştir.

Özkul ve Öztürk (2019), Türkiye'de 1997:01-2018:12 dönemlerini kapsayan verileri kullanarak döviz kuru oynaklığı ve reel döviz kuru ile sektör bazlı dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Yapılan çalışmada döviz kuru oynaklığını ölçmek için standart sapma yöntemi kullanılırken; serilerin durağanlık analizi için ADF ve PP birim kök testleri, yapısal kırılmaları tespit etmek için ise Zivot-Andrews ve Le Strazicich birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Değişkenler ve yapısal kırılmaların varlığı arasındaki nedensellik ilişkisini ölçmek için aylık veriler kullanılarak Toda Yamamoto analiziyle inceleme yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, döviz kuru oynaklığı ve tarım-madencilik dış ticareti arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tarım-imalat dış ticareti ve reel döviz kuru arasında da nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.

Şahin ve Durmuş (2019), 2003:01 ve 2018:06 dönemleri için Türkiye'de reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Zivot-Andrews birim kök testi ile değişkenlerin durağanlık analizi yapılmıştır. Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile de değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı araştırılmıştır. Uygulanan Gregory-Hansen eşbütünleşme testine göre; sabitte ve trendeki

kırımlar dikkate alınarak değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER

Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında çelik üretim tesisi bulunan iller; Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Hatay, İzmir, Karabük, Kırıkkale, Kocaeli, Osmaniye, Samsun, Sivas, Tekirdağ, Zonguldak ve İstanbul olmak üzere toplam 15 şehrin ihracat verileri kullanılarak döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisi araştırılacaktır.

Bu bağlamda ekonometrik analiz kısmında bağımlı değişken olarak ihracat kullanılmıştır. Analizin bağımsız değişkenleri; döviz kuru ve onu doğrudan etkileyen enflasyon oranı olarak seçilmiştir. Kullanılacak değişkenlerin daha verimli sonuçlar verebilmesi için doğal logaritmaları alınmıştır. Analiz [2011-2020] yılına ait aylık verilerden oluşmaktadır. İhracatın belirleyicilerinin analizine yönelik oluşturulan ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$IMPORT = \beta_0 + \beta_1 EXCH + \beta_2 INF + u$$

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Veriler ve Kaynakları

Değişkenin adı	Değişkenin Tanımlanması	Elde Edildiği Kaynak	Değişken Türü
EXPORT	İhracat	Türkiye İhracatçılar Meclisi, TİM	Bağımlı
EXCH	Döviz kuru	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, TCMB	Bağımsız
INF	TÜFE Enflasyon Oranı	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, TCMB	Bağımsız

6. YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında çelik üretim tesisi bulunan iller; Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Hatay, İzmir, Karabük, Kırıkkale, Kocaeli, Osmaniye, Samsun, Sivas, Tekirdağ, Zonguldak ve İstanbul olmak üzere toplam 15 şehrin ihracat verileri kullanılarak döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisi araştırılacaktır.

Model değişkenleri üzerinde GARCH analizi yapılarak doların volatilitesi bulunmuştur. Modelden dolar değişkeni çıkarılıp yerine dolar volatilitesi değişkeni dahil edilmiştir.

Tablo 4: GARCH Modeli

Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-istatistiği	Olasılık değeri
C	0.048617	0.039051	1.244967	0.2131
LOGEXCH (-1)	0.980456	0.201368	4.868968	0
LOGEXRCH (-2)	-0.017202	0.227709	-0.075543	0.9398
LOGEXCH (-3)	0.006824	0.036887	0.184994	0.8532
Varyans Denklemi				
C	0.007846	0.005405	1.451516	0.1466
RESID(-1)^2	-0.008503	0.005201	-1.63485	0.1021
GARCH(-1)	0.635522	0.254054	2.501521	0.0124
R-kare	0.909757	Bağımlı Değişken		1.115063
Ayarlanmış R-kare	0.909606	Bağımsız Değişken		0.484786
S.E. regresyon	0.145754	Akaïke bilgi kriteri		-1.1008
Artık Kareler Toplamı	38.09092	Schwarz kriteri		-1.0794
Maksimum Olasılık Değeri	996.0712	Hannan-Quinn kriteri		-1.0929
Durbin-Watson İstatistik değeri	1.906508			

Tablo 5: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi

Gecikme uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-14814.47	NA	3167.564	16.57435	16.58356	16.57775
1	-10657.88	8294.589	30.61078	11.93498	11.97182	11.94859
2	-10106.61	1098.222	16.68962	11.32842	11.39288	11.35222
3	-10065.11	82.52199	16.09392	11.29207	11.38417	11.32608
4	-10041.5	46.87621	15.83306	11.27573	11.39545	11.31994
5	-9969.233	143.2457	14.75127	11.20496	11.35231	11.25937
6	-9917.26	102.8421	14.05898	11.15689	11.33187*	11.2215
7	-9905.459	23.31138	14.01502	11.15376	11.35637	11.22857
8	-9896.976	16.72988	14.02315	11.15434	11.38457	11.23935
9	-9864.791	63.36116	13.66418	11.1284	11.38627	11.22362
10	-9836.131	56.32529	13.36702	11.10641	11.39191	11.21183
11	-9820.874	29.93438	13.27383	11.09941	11.41253	11.21504
12	-9795.882	48.95054*	13.03854*	11.08152*	11.42227	11.20735*

*: uygun gecikme uzunluğu

Yukarıdaki tablolatırılmış VAR analizi sonuçlarına göre modele en uygun gecikme uzunluğu 12'dir.

Granger nedensellik analizi sonucunda 3 ayrı denklem oluşmuştur.

Genel Hipotezler

H0: Nedeni değildir.

H1: Nedenidir.

1. İlk denklemimizde ihracat bağımlı değişkendir.

Tablo 6: İhracat Granger Nedensellik Testi

Bağımlı değişken: LOGEXP (ihracat)			
Bağımsız Değişkenler	Chi-sq	Df	Olasılık Değeri
LOGDOLAR (döviz kuru)	151.1981	12	0.000
LOGINF (enflasyon)	27.65936	12	0.0062
Tümü	230.1865	24	0.000

· H0: Döviz kuru volatilitesi ihracatın nedeni değildir.

· H1: Döviz kuru volatilitesi ihracatın nedenidir.

Döviz kurunun prob. Değeri $0.000 < 0.05$ olduğu için H0 reddedilerek, H1 hipotezi kabul edilmiştir. Yani döviz kuru volatilitesi (LOGDOLAR) ihracatın (LOGEXP) nedenidir, sonucuna ulaşılmıştır.

· H0: Enflasyon ihracatın nedeni değildir.

· H1: Enflasyon ihracatın nedenidir.

Aynı şekilde enflasyon değişkeninin (LOGINF) olasılık Değeri $0.0062 < 0.005$ olduğu için H0 reddedilip, H1 hipotezi kabul edilmiştir. H1 hipotezine göre enflasyonun (LOGINF) ihracatın (LOGEXP) nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tüm denklemin olasılık değerine bakıldığında yine $0.000 < 0.005$ şeklindedir. Yani H_0 reddedilip, H_1 'in kabul edildiği görülmektedir.

2. İkinci denklemde ise döviz kuru volatilitesi bağımlı değişkendir.

Tablo 7: Döviz Kuru Volatilitesi Granger Nedensellik Testi

Bağımlı Değişken: LOGDOLAR (Döviz Kuru Volatilitesi)			
Bağımsız Değişkenler	Chi-sq	df	Olasılık değeri
LOGEXP (İhracat)	75.06268	12	0.00
LOGINF (enflasyon)	1622.399	12	0.00
Tümü	1853.818	24	0.00

· H_0 : İhracat, döviz kuru volatilitesinin nedeni değildir.

· H_1 : İhracat döviz kuru volatilitesinin nedenidir.

İhracatın (LOGEXP) olasılık değerinin $0.00 < 0.05$ olduğu görülmektedir. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilir ve H_1 hipotezi kabul edilir. H_1 hipotezinin kabul edilmesi, ihracatın (LOGEXP) döviz kuru volatilitesinin (LOGDOLAR) nedeni olduğunu göstermektedir.

· H_0 : Enflasyon, döviz kuru volatilitesinin nedeni değildir.

· H_1 : Enflasyon, döviz kuru volatilitesinin nedenidir.

Enflasyon (LOGINF) olasılık değeri $0.00 < 0.05$ 'tir. Buna göre H_0 hipotezi reddedilip, H_1 hipotezi kabul edilir. Yani enflasyon (LOGINF) döviz kuru volatilitesinin (LOGDOLAR) nedenidir.

3. Son denklemde enflasyon bağımlı değişkendir.

Tablo 8: Enflasyon Granger Nedensellik Testi

Bağımlı Değişken: LOGINF (Enflasyon)			
Bağımsız Değişkenler	Chi-sq	Df	Olasılık Değeri
LOGIMP (İhracat)	29.49861	12	0.0033
LOGDOLAR (Döviz Kuru Volatilitesi)	260.4267	12	0.00
Tümü	306.5041	24	0.00

· H_0 : İhracat, enflasyonun nedeni değildir.

· H_1 : İhracat, enflasyonun nedenidir.

İhracat (LOGIMP) değişkeninin olasılık değeri $0.003 < 0.05$ 'dir. Buna göre H_0 hipotezi reddedilir ve H_1 hipotezi kabul görür. Kabul gören H_1 hipotezine göre ihracat (LOGIMP), enflasyonun (LOGINF) nedenidir.

· H_0 : Döviz kuru volatilitesi, enflasyonun nedeni değildir.

· H_1 : Döviz kuru volatilitesi, enflasyonun nedenidir.

Döviz kuru volatilitesi (LOGDOLAR) olasılık değeri tabloya göre 0.00 'dir. $0.00 < 0.05$ olduğuna göre H_0 hipotezi kabul edilmez, bunun yerine H_1 hipotezi kabul edilir. Geçerli

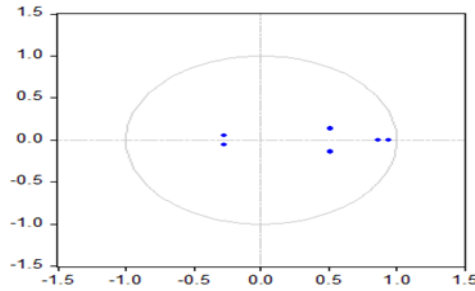
(Çelik İhracatçıları Birliği, tarih yok) sayılan H1 hipotezine göre döviz kuru volatilitesi (LOGDOLAR), enflasyonun (LOGINF) nedeni olarak kabul edilir.

Elde edilen üç denklemin analiz sonuçlarına göre İhracat, döviz kuru ve enflasyon arasında çift yönlü ilişki mevcuttur.

Modelde kullanılan üç değişken için Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi uygulanacak ve durağanlıkları analiz edilecektir.

VAR değişkenleri kullanılarak oluşturulan AR grafiğine göre değişkenlerin hepsi durağandır.

Şekil 2: AR Grafiği

Tablo 9: İhracat ADF Test İstatistikleri

LOGEXP (İhracat)		t-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik Değeri		-5.8338	0.00
Kritik Değerler	1% düzey	-3.43379	
	5% düzey	-2.86295	
	10% düzey	-2.56757	

İhracat değişkeninin durağanlık analizi için birim kök testi uygulanmıştır. Tablodaki verilere göre olasılık değeri $0.00 < 0.05$ olduğu için ihracat değişkeni durağandır. T istatistik değeri ve kritik değerler kıyaslandığında ise:

1. T istatistik değeri $-5.8338 < -3.43379$ %1 kritik değer,
2. T istatistik değeri $-5.8338 < -2.86295$ %5 kritik değer,
3. T istatistik değeri $-5.8338 < -2.56757$ %10 kritik değer olarak ihracat değişkeninin durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10: Döviz Kuru Volatilitesi ADF Test İstatistikleri

LOGDOLAR (Döviz Kuru Volatilitesi)		t-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik Değeri		-20.6735	0.00
Kritik Değerler	1% düzey	-3.43379	
	5% düzey	-2.86295	
	10% düzey	-2.56757	

Döviz kuru volatilitesinin durağanlık analizi tablosuna bakıldığında olasılık değeri kıyaslamasının $0.00 < 0.05$ şeklinde olduğu görülmektedir. Buna göre döviz kuru volatilitesi

değişkeni durağandır. T istatistik değeri ve kritik değerler kıyaslamasına göre bakıldığında ise;

1. T istatistik değeri $-20.6735 < -3.43379$ %1 kritik değer,
2. T istatistik değeri $-20.6735 < -2.86295$ %5 kritik değer,
3. T istatistik değeri $-20.6735 < -2.56757$ %10 kritik değer,

şeklinde olduğu için döviz kuru volatilitesi değişkeni bu kıyaslamaya göre de durağan olarak tespit edilmiştir.

Tablo 11: Enflasyon ADF Test İstatistikleri

LOGINF (Enflasyon)		t- İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik Değeri		-8.98779	0.00
Kritik Değerler	1% düzey	-3.43383	
	5% düzey	-2.86296	
	10% düzey	-2.56757	

Enflasyon değişkeni için yapılan durağanlık analizine göre olasılık değeri 0.00'dır. Bu durumda $0.00 < 0.05$ olduğu için enflasyon değişkeni durağandır. T istatistik değeri ve kritik değerler kıyaslamasına göre bakıldığında ise;

1. T istatistik değeri $-8.98779 < -3.43383$ %1 kritik değer,
2. T istatistik değeri $-8.98779 < -2.86296$ %5 kritik değer,
3. T istatistik değeri $-8.98779 < -2.56757$ %10 kritik değer,

şeklinde olduğu için enflasyon değişkeni bu kıyaslamaya göre de durağan olarak tespit edilmiştir.

Tablo 12: Johansen Eş Bütünleşme (Koentegrasyon) Testi

Veri Eğilimi	-	-	Doğrusal	Doğrusal	İkinci dereceden
Test Türü	Sabit	Sabit Terimli	Sabit Terimli	Sabit Terimli	Sabit Terimli
	Terimsiz	Trendsiz	Trendsiz	Trendli	Trendli
	2	3	3	3	3
	2	3	3	3	3
Sıra ve Modele Göre Bilgi Kriterleri					
Veri Eğilimi	-	-	Doğrusal	Doğrusal	İkinci Dereceden
	Sabit	Sabit Terimli	Sabit Terimli	Sabit Terimli	Sabit Terimli
	Terimsiz	Trendsiz	Trendsiz	Trendli	Trendli
No	Sıra ve Modele Göre Olasılık				
0	6709.325	6709.325	6709.372	6709.372	6709.392
1	6733.145	6767.549	6767.595	6767.599	6767.614
2	6743.09	6785.399	6785.442	6785.494	6785.501
3	6743.096	6791.602	6791.602	6791.776	6791.776
Akaike Modeli Bilgi Kriterleri					
0	-7.400589	-7.400589	-7.397278	-7.397278	-7.39394
1	-7.420566	-7.458014	-7.455824	-7.454707	-7.45248
2	-7.424989	-7.470178*	-7.469105	-7.466921	-7.46581
3	-7.418269	-7.469285	-7.469285	-7.466117	-7.46612
Schwarz Modeli Kriterleri					
0	-7.06844	-7.06844	-7.055902	-7.055902	-7.04334
1	-7.069964	-7.104337*	-7.095996	-7.091803	-7.08343
2	-7.055934	-7.094972	-7.090824	-7.082489	-7.0783
3	-7.030762	-7.072551	-7.072551	-7.060157	-7.06016

Akaike modeline göre koentegrasyon olan -7.470178^* değeri, Schwarz modeline göre ise yine koentegrasyonun var olduğu 7.104337^* değeri seçilmiştir. Koentegrasyonlu bu iki değer kıyaslaması yapıldığında olan Akaike modelindeki değer daha küçük olduğu için bu model için anlamlı ve uygun değer odur. Seçilen koentegrasyonlu değeri içeren model doğrusal, sabit terimli ve trendsizdir.

Seçilen Model İçin Yeniden Koentegrasyon Testi Uygulaması:

Tablo 13: Model Seçimi Sonrası Koentegrasyon Testi

Tarih Aralığı: 2011:01-2020:12				
Gözlem sayısı: 1800				
Diziler: LOGEXP (ihracat) LOGDOLAR (döviz kuru volatilitesi) LOGINF (Enflasyon)				
Gecikme Aralığı: 1-12				
Sınırsız Eşbütünleşme Testi -Deterministik Trend Yok (Sınırlı Sabit)				
H0: Koentegrasyon yoktur.				
H1: Koentegrasyon vardır.				
	Özdeğer	İz istatistik değeri	0.05 düzeyinde kritik değer	Olasılık değeri
1	0.063188	164.5532	35.19275	0.00
2	0.019812	48.10591	20.26184	0.00
3	0.00693	12.40648	9.164546	0.0117

· 1 numaralı satırda yer alan değerlere bakıldığında olasılık değeri 0.00'dır. Buna göre olasılık değeri 0.05'ten küçüktür. Bu durumda H0 reddedilerek H1 kabul edilir. Olasılık değeri $0.00 < 0.05$ olduğu için modelde 1.satıra göre koentegrasyon vardır ve 1 tane koentegrasyon denklemi kurulabilmektedir.

· 2 numaralı satırda yer alan değerler incelendiğinde ise aynı şekilde olasılık değeri (0.00) 0.05'ten küçüktür ve H0 reddedilir. $0.00 < 0.05$ olduğuna göre yine H_a kabul edilerek modelde koentegrasyon vardır. Koentegrasyon denklemi kurulabilmektedir.

· 3 numaralı satırda da olasılık değerinin (0.00) 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. H0 reddedilerek, H_a kabul edilir. Bu satırdaki değerlere göre de koentegrasyon vardır ve koentegrasyon denklemi kurulabilmektedir.

Bu analiz sonuçlarına göre modelde eş bütünleşme olduğu tespit edilmiştir. Yani ihracat, döviz kuru volatilitesi ve enflasyon uzun dönemde dengeye gelmektedir. Ancak değişkenlerin farkları alındığı için değer kayıpları yaşanmaktadır ve bu kayıplar modeli olumsuz etkilemektedir. Bir sonraki adımda modeli bu olumsuz etkilerden arındırmak için hata düzeltme modeli oluşturulacaktır.

Tablo 14: Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model)

Bağımlı Değişken: LOGEXP (ihracat)				
Yöntem: EKK (En Küçük Kareler Yöntemi)				
Tarih Aralığı: 2011:01-2020:12				
Gözlem sayısı:1800				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t -istatistik	Olasılık değeri
LOGINF	-0.31555	0.361353	-0.873249	0.3826
LOGDOLAR	-381.606	51.83096	-7.362514	0.00
C	16.2133	1.088892	14.88973	0.00
R-kare	0.03765	Bağımlı Değişken		7.481664
Düzeltilmiş R-kare	0.036578	Bağımsız Değişken		5.045815
S.E. regresyonu	4.952674	Akaïke Bilgi Kriteri		6.0394
Artık Kareler Toplamı	44004.99	Schwarz Kriteri		6.048572
Maksimum Olasılık Değeri	-5423.4	Hannan-Quinn Kriteri		6.042786
F-istatistik	35.09366	Durbin-Watson		0.263921
Olasılık F İstatistik Değer	0.00			

Tablodaki olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Yani modelde kullanılan değişkenler anlamlıdır. Hata düzeltme modelinde durağan değişkenlerle kurulan modele, hata terimlerinin bir gecikmeli hali eklenerek devam edilir.

Tablo 15: Hata Düzeltme Modeli (Gecikmeli Değer Eklenmiş Hali)

Bağımlı Değişken: LOGEXP (ihracat)				
Yöntem: EKK (En Küçük Kareler Yöntemi)				
Tarih Aralığı: 2011:01-2020:12				
Gözlem sayısı:1800				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
LOGDOLAR	-223.219	25.6894	-8.689146	0.00
LOGINF	-0.89749	0.177607	-5.053252	0.00
Hata Terimleri (-1)	0.872924	0.011641	74.9852	0.00
C	14.20874	0.539065	26.35812	0.00
R-kare	0.76795	Bağımlı Değişken		7.48583
Düzeltilmiş R-kare	0.767561	Bağımsız Değişken		5.044129
S.E. Regresyon	2.431869	Akaïke bilgi Kriteri		4.617422
Artık Kareler Toplamı	10597.86	Schwarz Kriteri		4.629657
Maksimum Olabilirlik	-4142.45	Hannan-Quinn Kriteri		4.621939
F-İstatistik	1976.824	Durbin-Watson		2.46335
Olasılık F İstatistik Değeri	0.00			

Hata terimleri eklenerek yapılan analize göre hata teriminin katsayısı 0.872924 olarak hesaplanmıştır. Bu değere göre; 1 birim sapmanın yaklaşık olarak %87'si bir sonraki dönem düzeltilmektedir. Yani geçen yıl dengedeki bozulmanın %87'si bu dönem düzelmiştir. Kısa dönemde meydana gelen dengesizlikler bu şekilde kapanmıştır.

Tabloda yer alan veriler, modelin ihracattaki değişimi açıklama gücünün oldukça yüksek olduğunu gösteren niteliktedir. Modelin R² değeri 0.76 olarak hesaplanmıştır. R-kare değerinin 1'e yakın olması regresyon model uyumunun iyi olduğunu göstermektedir. Yorum;

Döviz kuru volatilitesi ve enflasyonda yapılan tahminlerle ihracattaki değişimin %76.7'si açıklanabilmektedir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada 2011:01-2020:12 dönemine ait on ikişer aylık veriler kullanılarak çelik üretim tesislerinin bulunduğu 14 il ve buna ek olarak İstanbul ili için ihracat, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişki vektör hata düzeltme modeliyle analiz edilmiştir. Çalışmaya ait toplam gözlem sayısı 1800'dür.

Çalışmada öncelikle döviz kurunun oynaklığının hesaplanması ve bundan yararlanabilmek için döviz kuru değişkenine Garch modeli uygulanmıştır. Yukarıda değinilen bu üç değişkene durağanlık analizi yapılmış ve düzey değerde durağan oldukları tespit edilmiştir. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin tespiti için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger nedensellik analizine göre döviz kuru volatilitesi, ihracat ve enflasyon arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yani döviz kuru ve enflasyonda meydana gelen artış veya azalış çelik sektörü ihracatındaki artış veya azalışın sebebi olarak açıklanabilir.

Değişkenler arası uzun dönemli ilişkinin araştırılması için eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Değişkenler arası eş bütünleşme tespit edilmesi nedeniyle vektör hata düzeltme modeli uygulanmıştır.

Analizde yer alan değişkenler hata düzeltme modeline göre regresyon modeline tabi tutulduğunda belirlilik katsayısını gösteren değeri %76.7 olarak hesaplanmıştır. Bu modele göre döviz kuru ve enflasyonda yapılan tahminlerle çelik ihracatındaki değişimin %76.7'si açıklanabilmektedir.

Serilerin durağanlığını ölçmek için ADF birim kök testi uygulanmış ve serilerin düzey değerde durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Granger nedensellik testi yardımıyla değişkenler arasında nedensellik araştırması yapılmıştır. Yapılan analize göre 2011:01 ve 2020:12 döneminde ihracat, döviz kuru ve enflasyon arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Johansen eş bütünleşme testine göre ihracat, döviz kuru ve enflasyon değişkenlerinin eş bütünleşik olduğu ortaya konmuştur. Eş bütünleşik olması; ihracat, döviz kuru volatilitesi ve enflasyonun uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir. Değişkenlerin farklılıklarının alınmasından kaynaklanan değer kayıplarını giderebilmek için hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Hata terimleri eklenerek yapılan analiz sonucuna göre ise şimdiki dönemde meydana gelen 1 birim sapmanın, bir sonraki dönem %87'si düzelmeye göstererek kısa dönemdeki dengeden sapsmalar bu şekilde kapanmıştır.

Genel regresyon denkleminin son haline göre diğer şartlar sabitken döviz kurunda meydana gelen %1'lik değişimin çelik ihracatını 223,213 birim azalttığı tespit edilmiştir. Yine diğer şartlar sabitken enflasyonda meydana gelen %1'lik değişimin çelik ihracatını 0.89749 birim azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani döviz kuru ve enflasyon çelik ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir.

Döviz kurunun düşmesi sonucunda TL değer kaybedeceği için yurtiçindeki mallar ucuzlar ve ihracat artar. Buna bağlamda döviz kuru ile ihracat arasında ters orantılı bir ilişki mevcuttur.

Döviz kurunda yaşanan hareketlilik, döviz kurunun ileri dönemlerdeki değerini öngörülemez hale getirmektedir. Bu durumun etkisi ülke ekonomisine yansımaktadır. Fakat döviz kuru belirsizliğinin etkileri ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilmektedir. Literatürde ihracat ve döviz kuru arasında nedensellik olduğunu savunan çalışmalarda, bahsedilen nedensellik

ilişkinin ülkeye, sektöre ve ülkenin ekonomisine göre farklılık gösterebileceği gerçeği göz ardı edilmemektedir.

Çelik sektörü açısından ele alındığında ise Türkiye dünya çelik sektörünün önemli oyuncuları arasında yer almaktadır. Döviz kurunda meydana gelen hareketlilikler Türkiye'nin çelik sektörü ihracat performansı üzerinde de etkili olmaktadır. Sektörde Türkiye önde gelen bir üretici olarak gözükmese de üretim için gerekli olan hurda çeliğin büyük kısmını ithal etmektedir. Kurda meydana gelen belirsizliklerin azalması sektörün üretim yapabilmesi açısından gerekli olan hammadde ithalatındaki dalgalanmaların önüne geçecektir. Kurda yaşanacak öngörülebilirlik ihracat da istikrarın sağlanmasına da katkı sunacaktır. Diğer yandan sektörün ihracat performansı açısından yeni üretim tekniklerinin uygulanması ve Ar-Ge çalışmalarının çoğaltılması önem taşımaktadır. Maliyet etkin üretimin gerçekleştirilmesi ve hammadde bağımlılığının azaltılmasına yönelik yapılacak çalışmaların uluslararası rekabet ortamında sektörün elini güçlendireceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. AKAR, C. (2006). Finansal Piyasalarda Volatilité: IMKB Örneği. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Bursa: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
2. BAKANLIğI, T.S (2020) Demir Çelik Sektörü Raporu. Haziran 18, 2021 tarihinde <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/planprogram/Demir%C3%87elikSekt%C3%B6rRaporu2020.pdf> adresinden alındı.
3. ÇELİK İHRACATÇILARI BİRLİğİ (2020) Haziran 18, 2021 tarihinde <https://www.cib.org.tr/tr/default.html> adresinden alındı.
4. ERSÖZ, F., ERSÖZ, T., & ERKMEN, İ.N. (2016) Dünyada ve Türkiye'de Ham Çelik Üretimine Bakış. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi, 32(2), 1-12.
5. GÜL, E. ve EKİNCİ, A. (2006). "Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi 1990-2006". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 165-190.
6. GÜRBÜZ, H. ve ÇEKEROL, K. (2002). "Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Haddi ve Bileşenleri Arasındaki Uzun Dönem İlişki". Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(2), 31-46.
7. INTERNATIONAL TRADE CENTRE. (tarih yok). Haziran 17, 2021 Tarihinde Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri: <https://www.trademap.org/> adresinden alındı.
8. KARABULUT, T. ve TAPŞIN, G. (2013). "Reel Döviz Kuru İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği". Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, 13(26), 189-204.
9. KARAGÖZ, M. ve DOğAN, Ç. (2005). "Reel Efektif Döviz Kuru İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki Türkiye Özelinde Ekonometrik Bir Değerlendirme". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2), 219-228.
10. KARAS, G. ve KARAS, E. (2017). "Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki: Türkiye Özelinde Ekonometrik Bir Değerlendirme". Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (IASOS Özel Sayısı), 27-46.

11. KÖSE, N., AY, A. ve TOPALLI, N. (2008). “Döviz Kuru Oynaklığının İhracat Etkisi: Türkiye Örneği 1995-2008”. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), 25-45.
12. ÖZDEMİR, M., O. ve EMEÇ, H. (2014). “Türkiye’de Döviz Kuru Oynaklığının Otoregresif Koşullu Değişen Varyans Modelleri ile İncelenmesi ‘’ Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 51(596), 85-99.
13. ÖZKUL, G. ve ÖZTÜRK, A. (2019). “Yapısal Kırımlar Eşliğinde Döviz Kuru Oynaklığı ile Türkiye'nin Sektörel Dış Ticareti Arasındaki Etkileşim”. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(4), 1069-1095.
14. ŞAHİN, D. ve DURMUŞ, S. (2019). “Türkiye’de Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi”. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1), 210-223.
15. TARI, R. ve YILDIRIM, D. Ç. (2009). “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama”. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 16(2), 95-105.
16. TERZİ, H. ve ZENGİN, A. (1999). “Kur Politikasının Dış Ticaret Dengesini Sağlamadaki Etkinliği: Türkiye Uygulaması”. Ekonomik Yaklaşım, 10(33), 48-65.
17. TÜRKİYE ÇELİK ÜRETİCİLERİ DERNEĞİ. (2020). Haziran 18, 2021 tarihinde <http://celik.org.tr/harita/> adresinden alındı.
18. USLU, H. (2018). “Türkiye’de Döviz Kuru ve Faiz Oranının Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Yapısal Kırımlı Bir Analiz”. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 3(3), 311-334.
19. WSA (WORLD STEEL ASSOCIATION). Haziran 2021 tarihinde <https://www.worldsteel.org/steel-by-topic/statistics.html> adresinden alındı.
20. YAMAN, H. (2018). “Türkiye’de Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerine Etkileri 2005-2015”. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(1), 45-69.

TURANCI VE SOSYALİST: SULTAN GALİYEV'İN TURAN SOSYALİST DEVLETİ TASARISININ İNCELENMESİ¹

PAN-TURKIST AND THE SOCIALIST: EXAMINATION OF MIRSAID SULTAN GALIEV'S PAN-TURKISM SOCIALIST STATE PROPOSAL

Vehbi Alpay GÜNAL*, Gökhan ÇELEN**

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İİBF, alpaygunal@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-3906-3629

** Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi İİBF, gokhancelen@outlook.com, ORCID: 0000-0002-4853-228X

ÖZ

Mirsaid Sultan Galiev'in siyasi düşüncelerinin şekillenmesinde, Rus Çarlığı'nın Tatarlar'a ve Türkistan'a yönelik politikaları belirleyici olmuştur. Gençlik yıllarında, Rus Çarlığı egemenliğindeki Müslüman-Türk düşünür ve siyasetçilerin başlattığı aydınlanmacı ve yenilikçi Cedit hareketi ile tanışan ve bu hareketin gençlik örgütlenmesi içerisinde yer alan Galiev, Çarlık yönetimine karşı yürüttüğü mücadeleyi kimi zaman din ve millet kavramları, kimi zamansa sınıf mücadelesi ekseninde ortaya koymuştur. Lenin'in bağımsız milletler tezini savunarak Beyaz Ordu'ya karşı Bolşeviklerle birlikte savaşmıştır. Rus devrimi sonrasında Sovyetler Birliği'nde önemli görevler üstlenmiş de Josef Stalin'in liderliği ele geçirmesi ile devletteki görevlerinden tasfiye edilmiştir. Galiev Marksizm'den etkilenmiş ve siyasi düşüncesini bu ideoloji üzerine kurmuştur. Rus devrimi sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte Rus emperyalizmine ve Slav milliyetçiliğine karşı Turan Sosyalist Devleti fikrini geliştirmiştir. Kimi düşünürlerce "üçüncü dünyanın babası" olarak nitelenen Galiev, Türkçülük, İslamcılık ve Sosyalizm kavramlarını kuramında tartışarak sistem önerisini şekillendirmiştir. Bu çalışmanın amacı Mirsaid Sultan Galiev'in düşünce dünyasının şekillendiği ortamı incelemek ve Turan Sosyalist Devleti tasarısını tartışmaya açmaktır. Galiev'in Ceditçilik, Türkçülük ve Marksizm'i sentezleyerek bağımsız Türk devletlerinden oluşan doğu merkezli enternasyonal sosyalizm kurulması yolunda bir öncü olarak Turan Sosyalist Devleti fikrini tasarladığı savunulmaktadır. Bu amaçla düşünürün gazetelerde kaleme aldığı makaleler ve kongrelerde savunduğu fikirler metin analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma yorumcu yöntem üzerinden sürdürülmüş ve tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik Devrimi, Ceditçilik, Mirsaid Sultan Galiev, İslam Sosyalizmi, Turan Sosyalist Devleti.

Jel Kodları: L26, O18, R11, B21.

ABSTRACT

The policies of the Russian Tsarist towards Tatars and Turkestan were decisive in shaping the political thoughts of Mirsaid Sultan Galiev. During his youth, Galiev met the enlightened and innovative Jadidism, which was started by Muslim-Turkish thinkers and politicians under the rule of the Russian Tsarist and took part in the youth organization of this movement. Galiev revealed his struggle against the Tsarist rule in terms of religion and nation, and sometimes in the axis of class struggle. He fought with the Bolsheviks against the White Army, defending Lenin's thesis of independent nations. After the Russian revolution, he was assigned important duties in the Soviet Union. He was dismissed from his duties in the state after Josef Stalin took over the leadership. Galiev was influenced by Marxism and built his political thought on this ideology. With the developments after the Russian revolution, he developed the idea of the Pan-Turkism Socialist State

¹ Bu çalışma, II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresinde tam metin bildiri olarak sunulan metnin yeniden düzenlenerek hazırlanmış halidir.

against Russian imperialism and Slavic nationalism. Described as the "father of the third world" by some thinkers, Galiev shaped his system proposal by discussing the concepts of Pan-Turkism, Islamism and Socialism in his theory. The aim of this study is to examine the developments in which Mirsaid Sultan Galiev's world of ideas was shaped and to open the Pan-Turkism Socialist State project to discussion. It is argued that Galiev, by synthesizing Jadidism, Turkism and Marxism, conceived the idea of the Turanian Socialist State as a pioneer in establishing an east-centered international socialism consisting of independent Turkish states. For this purpose, the articles written by the thinker in the newspapers and the ideas he defended in the congresses were examined by using the text analysis method. The study was continued and completed through the interpretivism method.

Keywords: *Islamic Socialism, Jadidism, Mirsaid Sultan Galiev, Pan-Turkism Socialist State, Russian Revolution*

Jel Codes: *L26, O18, R11, B21.*

1. GİRİŞ

İnsanların eşitliği fikri ve toplum halinde dayanışmacı bir tavırla bir arada yaşamalarına dair istek insanoğlunun antik dönemlerden itibaren gündemini meşgul eden bir düşüncedir. Antik dünyadan başlayarak zaman zaman bazı gruplar bu temellere dayanan hayat tarzını oluşturmak amacıyla bir araya gelmişler ve arzuladıkları yaşam tarzını içerisinde yaşadıkları topluma aktarmaya çalışmışlardır. Erken modern çağlarda özellikle İngiltere’de ve ardından yeni dünyanın keşfi ile Amerika kıtasında belirli gruplar tarafından oluşturulan ya da oluşturulmaya çalışılan komünal gruplar, insanların ortak katkılarıyla üretilen ürünleri yine o gruptaki insanların ihtiyaçlarına göre ancak eşitlik ilkesi prensibiyle paylaşırma yolunu benimseyerek kendi ideal yaşam tarzlarını kurmaya çalışmışlar fakat başarılı olamamışlardır. Kapitalist üretim tarzının İngiltere’de ve ardından Avrupa’da benimsenmesi feodal toplum düzeninin bozulmasına eşlik ederek gelişmiş ve yeni bir toplum yapısının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Batı felsefi düşününü meşgul eden “insan nasıl özgür olur?” sorusuna üretim sistemini ve bu üretim sistemi üzerine kurulan toplum ve devlet yapısını yorumlayarak cevap veren Karl Marks (1818-1883) fikir arkadaşı Friedrich Engels (1820-1895) ile kendilerinden önceki eşitlikçi toplum fikirleri ve denemelerini ütopyik olarak tanımlamışlar ve kendi isimlendirmeleri ile bilimsel sosyalizm kuramını oluşturmuşlardır (Engels, 1974).

Karl Marks ve Friedrich Engels tarihsel süreci inceleyerek giriştikleri bu teoriyle tarihin yasaları olduğunu belirterek, kapitalizm sürecinin geçici bir evre olduğunu, kapitalizmin üzerine inşa edildiği sınıflı toplum yapısının ürünü olan işçi ve emekçi sınıfların üretim araçlarını ve devlet aygıtını devrim aracılığıyla ele geçirerek eşitlikçi toplum düzenini kuracağını iddia etmişlerdir. Geçici olan bu sosyalizm modelinin devlet aygıtını sönmülendirerek komünizme ulaşılacağını savunmuşlardır. Ancak sosyalist devrim bu kuramcıların öngördüğü şekilde endüstrileşmiş Batı ülkelerinde değil henüz büyük ölçüde tarım toplumu olan Rus Çarlığı’nda gerçekleşmiştir. Marks ve Engels’in kuramı aşağıda açıklanacağı üzere Vladimir Lenin tarafından yorumlanarak öncü parti tasarımıyla yeniden şekillendirilmiş ve yaşanan süreçler 1917 yılında Rus Çarlığı’nın yıkılması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Heywood, 2014: 117-118).

Bu çalışmanın ana ögesi olan Mirsaid Sultan Galiev (1892-1940) Rus Çarlığı bünyesindeki Kazan bölgesinde yaşamıştır. Çarlık iktidarının politikalarına karşı Türk toplumunun ve genel olarak Çarlık bünyesinde yaşayan halkların durumlarına ilişkin kendi düşüncelerini ortaya koyarak Rus Devrimi’nde faaliyet göstermiş; yaşanan devrimin ardından ortaya çıkan Bolşevik-Menşevik çatışmasında Bolşevik partisinin yanında yer alarak parti içerisinde görev almıştır. Bu süreçte sosyalizmin dünyaya yayılması amacıyla Turan Sosyalist Devleti tasarımını ortaya koymuş ve dünya toplumsal düzenini ezilen ve sömüren halkların çatışması

olarak yorumlamıştır. Düşünceleri ve faaliyetlerinin Rus devriminin liderleri tarafından milliyetçi ve ayrılıkçı bulunması ile başlayan yargılama süreçleri siyasi etkinliğinin son bulmasına neden olmuştur. Benningsen'in ifadesiyle "Tanınmamış Peygamber" (Duman, 1999: 72) üçüncü dünyanın kuramcısı Mirsaid Sultan Galiyev, Stalin öncülüğündeki Komünist Parti'nin uyguladığı Rus şovenizmine yenik düşmüştür.

Bu çalışmanın amacı hem Rus Devrimi'nde hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde eylemci ve teorisyen olarak faaliyet gösteren Mirsaid Sultan Galiyev'in hayatı, faaliyetleri ve siyasi düşüncelerinin analiz edilerek, yargı süreçleri nedeniyle tamamlamadığı Turan Sosyalist Devleti tasarımını incelemektir. Galiyev'in bu tasarımı Ceditçilik, Türkçülük ve Marksizm'i sentezleyerek bağımsız Türk devletlerinden oluşan doğu merkezli enternasyonal sosyalizm kurulması yolunda bir öncü olarak tasarladığı savunulmaktadır. Bu amaçla çalışmada Rus Çarlığı bünyesinde yaşayan Türk toplumlarının ve özellikle Galiyev'in içinde yaşadığı ve düşüncelerini şekillendiren Kazan Hanlığı ve Kazan Hanlığı'nda ortaya çıkan Cedit hareketi incelenmiş; Galiyev'in hayatı ve siyasi faaliyetleri analiz edilerek ortaya koyduğu Turan Sosyalist Devleti isimli tasarımın arka planı keşfedilmeye çalışılmıştır. Mirsaid Sultan Galiyev Türk dünyası ve siyasi teori açısından önemli bir kişilik olmasına karşın hakkında yeterli çalışmanın yapılmamış olması, hem Türk toplumlarının hem de dünya toplumsal düzeninin özgürlüğü ve refahı adına tasarımlar ortaya koymuş bu ismin hatırlanmasını ve fikirleri üzerinde tartışılmasını önemli kılmaktadır.

2. MİRSAİD SULTAN GALİYEV'İN HAYATI

Mirsaid Sultan Galiyev Kazanlı bir Tatar'dır. Bölgede mişer olarak adlandırılan sınıfa mensup olan babası yoksul ve köylü bir aileden gelirken, annesi bölgenin soylu ve varlıklı ailelerinden bir tanesine mensup mirza çocuğudur. Bu detayın burada aktarılmasının nedeni düşünürün kendisinin bu farklılıktan özellikle bahsetmiş olmasıdır. Galiyev, annesi ve babası arasındaki bu sınıf farkını çocukluk yıllarında keşfettiğini ve devrimci yönünün de küçük yaşlarda keşfettiği bu sınıfsal ayrımın sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir (Galiyev, 1998: 35-36). Çocukluk yılları dini eğitimle geçen Galiyev'in gençliği iyi bir eğitim aldığı vurguladığı Öğretmen Okulu'nda geçmiştir. Öğretmen Okulu Mirsaid Sultan Galiyev'in fikir dünyasının oluşmasında önemli derecede etkili olmuştur. Bilimsel sosyalizm kuramı ile bu dönemde tanıştığı gibi milliyetçi hareketliliğini de bu dönemde kazandığı iddia edilmektedir (Guadagnolo, 2013: 72). Mezuniyet sonrası öğretmenlik, gazetecilik, kütüphane memurluğu gibi meslekleri icra ederken aynı zamanda küçük devrimci gruplar örgütleyerek Çarlık Rusya'sına karşı mücadelesine başlamıştır. Galiyev devrimci çalışmalarına 1913 yılında başladığını iletmiştir. Programının yakın hedef olarak belirlediği ilkeler, örgütlenme ve politize etme faaliyetlerinin hızlandırılmasıdır. Asıl amaçlar ise, monarşi düzeninin yerine kurulacak demokratik bir cumhuriyet, toprak ağalığına son verilerek köylülere toprak dağıtılması, fabrika ve atölyelerin işçilere verilmesi ve çevre bölgelerin milli bağımsızlığa kavuşmasıdır (Galiyev, 1998: 51).

Mirsaid Sultan Galiyev'in gazetecilik faaliyeti yürüttüğü dönemler ve Bolşevik Partisi içerisinde kaleme aldığı yazılar arasında düşünce farklılıkları bulunmaktadır. Bu sebeple 1914 yılında Bakü'ye geçerek sürdürdüğü gazetecilik faaliyetleri esnasındaki yazıları, Josef Stalin döneminde Bolşevik Partisi'nden tasfiye edilmesi sürecinde Galiyev'e burjuva milliyetçisi olduğu suçlamasının temelini oluşturmuştur. Bu dönemde Galiyev'in devrimci-milliyetçi denebilecek bir düşünce yapısında olduğu, sol siyasete yakın fakat Marksist olmadığını, söylemek mümkündür (Reyhan, 2010: 33). Duman da Birinci Dünya Savaşı'na kadar Galiyev'in radikal bir milliyetçi olduğunu ancak Şubat 1917 devrimi ile yüz yüze geldiğinde taktik olarak devrimci teknikleri kullanmak istediğini belirtmiştir (1999: 55). Ancak Galiyev kendi el yazmalarında bu durumu savaşa kadar Bolşeviklerin yeraltında olmaları sebebiyle kendilerine ulaşamamasına, Menşeviklerle işbirliği yapmak istememesine ve Müslümanlar arasında da sadece milliyetçi örgütlerin olmasına bağlamıştır. Bu dönemde

asıl amacının “Müslüman sosyalist komitelerinde Bolşevik fraksiyonları kurmak; onları Tatar milliyetçilerinden koparmak üzere çevremizde solcu-sosyalist Müslümanları toplamak” olduğunu kaleme almıştır (Galiyev, 1998: 53). Özetle Galiyev’in Şubat 1917’ye yani Bolşevik Devrimine kadar olan düşünceleri Tatar milliyetçiliği, Müslüman kültürü, sosyalist devrim ve sömürgeciliğin son bulacağına olan inançla şekillenmiştir (Guadagnolo, 2013: 70). Bu unsurların sıralanmasının nedeni Galiyev’in “Sömürge Enternasyonal” ve “Turan Sosyalist Devleti” tasarımları incelendiğinde daha net anlaşılacaktır.

2.1. MİRSAİD SULTAN GALİYEV ve BOLŞEVİK PARTİSİ

Mirsaid Sultan Galiyev, Şubat 1917 Bolşevik Devrimi sırasında Bakü’de bulunmaktadır. Çarlık yönetiminin tasfiye edilerek geçici hükümetin kurulduğu aşamada Bakü’den ayrılarak Moskova’ya gelmiş ve dinleyici olarak Rusya Müslümanları Birinci Kongresi’ne katılmıştır. Duma’daki Müslüman muhaliflerin lideri Ahmet Tsalikov’un kendisini Kongre’ye davet ettiği ve Kongre’nin organizasyonuna yardım etmesini istediği bilinmektedir (Guadagnolo, 2013: 73). Kongre sonrasında Kazan’a geçmiş ve Bolşevik Partisi’ne katılması da bu süreçte gerçekleşmiştir. Rus devriminin ve Tatar aydınlarının öncülerinden Mollanur Vahidov’un başında bulunduğu Müslüman Sosyalistler Komitesi’ne katılmıştır (Galiyev, 1998: 219-223). Bu süreç Galiyev’in özgün bir teorisyen ve siyasi bir önder olmasının en önemli eşiklerinden birisi olmuştur.

Mirsaid Sultan Galiyev’in Mollanur Vahidov ile hareket ettiği Müslüman Sosyalistler Komitesi, Rusya’daki bütün Müslümanları içine alarak Müslüman Komünist Partisi’ne dönüşmeyi hedeflemiştir (Reyhan, 2010: 35). Ekim devrimi sürecinde yaşanan iç savaşta Galiyev, Kazan’ın savunulmasında önemli rollerde bulunmuştur. Vahidov’un 1918 yılında karşı devrimci Kolçaklar tarafından kurşuna dizilerek öldürülmesi sonrasında ise Galiyev’in Komite’de üstlendiği görevlerin sayısı hızla artmıştır. Müslüman Merkez Komiserliği (MUSKOM), Müslüman Askeri Kurulu’nun başkanlığı, Narkomnatz (Milletler Halk Komiserliği)’in yayın organı Natsional’notsy dergisinin redaktörlüğü, Narkomnatz Küçük Kurulu üyesi görevlerini yürütmüştür². Özellikle Natsional’notsy’deki görevi Galiyev’in fikirlerini duyurması açısından önemli bir etken olmuştur.

1918 Kasım’ında Birinci Müslüman Komünistleri Kongresi organize edilmiştir. Kongreye başkanlık eden Mirsaid Sultan Galiyev ve Müslüman komünist önderlerin savundukları düşünce, Müslüman Komünist Partisi’nin özerk bir biçimde çalışması ve federe olarak Rus Komünist Partisi’ne katılmasıdır. Ancak Rus Komünist Partisi’nin Moskova’da 1919 Mart’ında gerçekleştirdiği 8. kongrede bütün milli komünist örgütlerin kapanması kararı çıkmıştır. Rus Komünist Partisi, Merkez Komitesi’ne sahip olduğunu ve tek bir merkezden idare edilen tek bir komünist partinin olması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla Mollanur Vahidov ve Galiyev’in kurdukları ve idare ettikleri Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu lağvedilerek, Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu oluşturulmuştur. Bu şekilde Rus Komünist Partisi liderliğinin onayı olmadan herhangi bir faaliyet yapılamayacak ve Müslüman komünistler kontrol altında tutulacaktır (A. A. Benningsen & Wimbush, 1995: 85).

Mirsaid Sultan Galiyev Rusya Müslümanları ve Doğu halklarının bağımsız bir yönetim altında örgütlenmesini arzu etmiştir. Bu arzusu Bolşevik yönetiminin kuruluş söylemleriyle paralellik göstermektedir. Vladimir İlyiç Lenin XX. yüzyılın başlangıcından itibaren ulusların bağımsız olmaları gerektiğini duyurmuştur. Josef Stalin de 1913 yılında yayınlanan “Marksizm ve Ulusal Sorun” adlı makalesinde Lenin ile aynı doğrultuda beyanda bulunmuştur. Ekim 1917 devrimi sırasında iki lider de Rusya Müslümanları ve Doğu halklarının Sovyet iktidarını desteklemesini talep etmiş ve Sovyet iktidarının Rusya

² Mirsaid Sultan Galiyev’in sorumluluk aldığı görevlerin tamamı için (Galiyev, 1998).

Müslümanları ve Doğu halklarının inanç ve geleneklerini koruyacağına dair sözler vermişlerdir (Galiyev, 1998: 10-11). Ancak zaferin kazanılmasının ardından Sovyet iktidarı Moskova'da güç kazandıkça mevcutta bulunan özerk komünist örgütleri merkeze bağlamaya başlamıştır. Bu süreçte Galiyev makalelerinde emperyalizm ve sömürgeci Batı'yı çözümlenmekte ve devrimin tüm dünyaya yayılarak sosyal eşitliği tüm dünyaya götüreceğini duyururken; bu yolda uygulanması gerekenler konusunda Bolşevik Partisi'nin hâkim görüşlerinden farklı fikirler ortaya koymuştur.

Mirsaid Sultan Galiyev'in "Doğu"ya yüklediği anlamlar Bolşeviklerden ciddi anlamda farklılık göstermektedir. Vladimir İlyiç Lenin'in Karl Marx'ın fikirleri üzerinden yaptığı çıkarımlara benzer şekilde Galiyev, Marx'ın metinlerinde çözümlemelerde bulunmuştur. Çalışmanın ileri bölümünde incelenecek bu görüşlerini ısrarla savunması ve uygulamaya koymak için faaliyetlerde bulunması Galiyev'in Bolşeviklerce hain olarak tanımlanmasına ve Bolşevik Parti'den tasfiye edilmesine neden olmuştur. Galiyev'in, Bolşevik Parti içerisindeki kısa parlak zamanları 1923³ yılında Galiyev'in burjuva milliyetçiliği yaptığı ve Parti'nin sınırlarını karşı-devrimcilerle (özellikle Sovyet iktidarı ile mücadeleye girişen Basmacı hareketinin liderleri ile⁴) paylaştığı gerekçesiyle hakkında dava açılması ile son bulmuştur. Sovyet yönetimi Galiyev'in Türk önderlerini bağımsızlık yönünde örgütlediği için Galiyevcilik (Türk dünyasında bağımsızlık için mücadele hareketi) adında bir dosya açmış ve istihbarat raporlarına dayanarak 1920 yılından itibaren Galiyev ve örgütlediği Türk önderlerinin Sovyet yönetimden ayrılarak bağımsız devletler kurma ya da bir Turan birliği kurma yönünde çalışmalar yaptığını iddia etmiştir. Bu sebeple de Galiyev'in tutuklanması gerektiğini, eğer tutuklanmaz ise ikinci bir Zeki Velidov⁵ (Zeki Velidi Togan) vakası yaşanacağı Sovyet yönetimine bildirilmiştir (Cihangir, 2006: 47).

1923 yılında açılan bu dava sonucunda Mirsaid Sultan Galiyev önce tutuklanıp daha sonra serbest bırakılmışsa da 1929 yılında tekrar tutuklanmıştır⁶. Bu tutuklamadan sonra Galiyev'in yaşadıkları ile ilgili bilgiler net değildir. Kürek cezasına gönderildiği, daha sonra Galiyevci muhalefet temizlendikten sonra kurşuna dizildiği yönünde bilgiler yer aldığı gibi, Josef Stalin'in Galiyev'i Moskova'da tuttuğu ve siyasetten uzak bir şekilde uzun yıllar yaşayarak öldüğü de iddia edilmiştir (Baker, 2014: 591; Reyhan, 2010: 89). Her iki tahminin de sonucu Galiyev'in 1929'dan sonra siyaset sahnesinden silinmesi ve ilham kaynağı olarak Doğu Halkları'nın bağımsızlık mücadelesinin efsanevi lideri olarak hatırlanmasıdır. Galiyev'in ortadan kaldırılması Komünist Parti içerisinde de Stalin'in Bolşevik Devrimi'nin neferleri arasından döktüğü ilk kan olarak belirtilmiştir (Baker, 2014: 591). Galiyev Bolşevik yönetimi tarafından durdurulmuş olsa da geride bıraktığı tasarılar güncelliğini korumaya devam etmektedir.

3. MİRSAİD SULTAN GALİYEV'İN SİYASİ DÜŞÜNCEİ

Mirsaid Sultan Galiyev, Rus Çarlığı'nın asimilasyon politikaları ve Türk halkına yönelik yıpratıcı politikaları içerisinde toplumsal sınıf farklılıklarını yaşayarak yetişmiş bir Türk

³ Galiyev hakkında açılan davanın tutanakları hakkında daha detaylı bilgi için (Cihangir, 2006).

⁴ Galiyev bu konu ile ilgili açıklamalarını "Ben Kimim" adlı makalesinde açıklamıştır (Galiyev, 1998).

⁵ Zeki Velidi'nin Velidov şeklinde aktarılmasının nedeni bahsi geçen olayın Sovyet kayıtlarına bu şekilde geçirilmiş olmasıdır. Zeki Velidi Başkurdistan bölgesindedir ve devrim sürecinde bölgedeki birliklere komutanlık yapmıştır. Çarlık yönetimine karşı Bolşeviklerle birlikte hareket etmiş ancak sosyalist ideolojiyi Çarlık Rusya'sının hakimiyetinden kurtulmak amacıyla bir araç olarak kullanmıştır. 1920 yılında Başkurdistan'da ortaya çıkan SSCB karşıtı isyanda komutanlık yapmış ve bu nedenle Sovyet liderlerince gözden çıkarılmıştır. Mirsaid Sultan Galiyev'in de kendisiyle bağlantıda olması, Galiyev'e karşı yöneltilen suçlamaların başında yer almıştır. Galiyev her ne kadar Zeki Velidi'yi yeniden Bolşevik safa çekmek için kendisiyle iletişim kurmayı denediğini ifade etse de bu savunma kabul görmemiştir. Zeki Velidi ile Galiyev arasındaki bilinen en belirgin düşünce farklılığı İslam dinine yönelik bakış açılarıdır. Zeki Velidi, Galiyev'in açıkça İslamiyet'e ve dine karşı propaganda yaptığını belirtmiştir (Duman, 1999).

⁶ Galiyev'in tutuklanması ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız (Baker, 2014).

teorisyendir. Kafkaslarda ve Orta Asya’da Çarlık yönetimince uygulanan ekonomik ve kültürel politikalar çocukluk yılları itibariyle hayatına ve düşüncelerine yansımaya başlamış, eğitim sürecinde de giderek şekillenmiştir. Entelektüel düşün dünyası ve içinde yaşadığı dönemin siyasal gelişmeleri Galiyev’i Bolşevik Partisi’ne ve Rus Devrimi’ne yönlendirmiş, öncelikle Türk halkı olmak üzere ezilen halkların kurtuluşuna dair teoriler geliştirmesini sağlamıştır. Hem faal olarak siyasal hayatın içerisinde yer alması hem de entelektüel olarak siyasal düşünceler üzerine fikir yürütmesi, bu çalışmanın temel tartışma konularından olan Turan Sosyalist Devleti tasarısının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu tasarımın ortaya çıkmasını sağlayan yapısal koşullar ve bu koşulların geliştikleri temelleri Galiyev’in sosyalizm anlayışı üzerinden inceleyerek çalışmanın argümanına katkı sağlanabilecektir.

3.1. SULTAN GALİYEV’İN SİYASİ DÜŞÜNCESİNİ ŞEKİLLENDİREN YAPISAL KOŞULLAR

Kişilerin siyasal düşünceleri ve dünya görüşlerinin gelişiminde yaşam hikayeleri belirleyici etkindir. Nasıl ki Thomas Hobbes savaş korkusu nedeniyle annesinin erken doğum yapmasını “ben ve korku ikiziz” (Ağaoğulları, 2009: 166) yorumuyla toplum sözleşmesi kuramını güvenlik ve istikrar üzerine kurmuşsa, Mirsaid Sultan Galiyev de Çarlık Rusya’sı tarafından ezilen, misyonerlik faaliyetleri uygulanan yoksul bir halkın bünyesinde doğmuş, yetişmiş ve siyasal düşüncesini de bu ekseninde oluşturmuştur. “Kimim Ben? Sesimi Duyurmak İstiyorum” adlı makalesinde açıkça belirttiği üzere yoksulluk ve mişer-mirza ayırımı henüz çocukluk yıllarında deneyimlediği için kendisini çocuk yaşlardan itibaren bu olumsuzlukların tersine döndürüleceği bir dünyayı hayal ederek yetiştirmiş ve çocukluğundan itibaren devrimci olduğunu belirtmiştir (Galiyev, 1998: 35-36). Biyografisinde de değinildiği üzere Marksist fikirlerle Tatar Öğretmen Okulu’nda tanışmıştır. Galiyev, kendisinin “enerjetik materyalist” (A. A. Benningsen & Wimbush, 1995: 68) olduğunu söyleyerek dünyayı Marksist bakış açısıyla yorumladığını belirtmiştir. Bu bakış açısına en çok nüfuz eden faktör ise halkın Çarlık Rusya’sının hakimiyetinde asimile edilmeye çalışılarak baskı altında tutulmasıdır. Dolayısıyla Galiyev Marksizm’i ilk olarak halkın bağımsızlığı ile özdeşleştirmiş, bu nedenle Bolşevik rakipleri onu burjuva milliyetçisi olarak suçlamışlardır. Bu suçlama ve Galiyev’in teorisi arasındaki bağ, klasik ve ortodoks Marksizm’in kısa da olsa hatırlanmasını gerektirmektedir.

Karl Marx ortaya koyduğu tarihsel materyalizm teorisinde kapitalist toplumlarda ortaya çıkan sınıf farklılığının işçi sınıfı lehine sonuçlanacağını, gerçekleşecek devrim ile alt yapıya uygun bir üst yapının kurularak sosyalist devrime ve bu aşamanın tamamlanmasıyla da komünizme ulaşılacağını aktaran bir sıralama belirlemiştir (Heywood, 2014: 135). Ancak Marx’ın beklentisinin tersine devrim kapitalist ekonominin en yoğun olduğu İngiltere ve Kıta Avrupası’nda değil Rusya’da gerçekleşmiştir. Burada Marksizm’in ilettiği tarihsel materyalizm kuramına uymayan bir pratik ortaya çıkmıştır. Sanayileşme aşamasını tamamlayamayan ve kapitalist ekonomiye geçememiş, büyük bir bölümünün feodal olarak tanımlanabilecek bir yapıya sahip olduğu ve henüz işçi kesimlerinin bir sınıf oluşturamayacak kadar az sayıda olduğu bir ortamda devrim gerçekleşmiştir. Dolayısıyla teoriye uymayan bu devrimin kuramsal olarak tartışılması ve bölgeye göre yeniden yorumlanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Heywood, 2014: 139).

Vladimir İlyiç Lenin teoriye uymayan bu devrime ilişkin az gelişmiş ve kapitalist olmayan toplumlarda devrimin doğuşunu kuramlaştırmaya girişmiştir. Lenin, “Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması” adlı çalışmasında emperyalizmin kapitalizmin özel bir aşaması olduğunu, kapitalist devletlerin sömürgelerdeki kaynaklar için rekabete giriştiğini ve bu rekabetin de sınıf mücadelesini uluslararası alana yayacağını ve dünyanın sömürülenler ve sömürülenler şeklinde ikiye ayrılacağını söylemiştir (Lenin, 2003). Bu açıklama ile sosyalist devrim için bir engel olan geri kalmışlık, devrim için önemli bir unsur haline gelmiştir.

Kapitalist düzen, sömürünün en yoğun olduğu ve yoksulluğun en derinden hissedildiği sömürgelerde bozulacaktır (A. A. Benningsen & Wimbush, 1995: 59). Lenin, Marx'ın analiz ettiği kapitalist sistemin endüstriyel kapitalizm olduğunu ancak gelinen noktada ulaşılmış olan noktanın finans kapitalizmi olduğunu saptamıştır. Finans kapitalizminin endüstriyel kapitalizm analizinde olduğu gibi emek üzerinden elde edilen artı ürün kazancının ötesine geçtiğini, finansçı ve bankerlerin sermaye sahiplerini destekleyerek az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ulusal burjuvalarıyla işbirliğine girerek halkların sömürüldüğü bir sistemi ortaya çıkardığını belirtmiştir. Bu sisteme karşı gelişen hareketlerin çeşitli şekillerde ortaya çıkan milliyetçi hareketler olduğunu, bu hareketlerin kapitalizme karşı savaşmaları gerekçesiyle de komünizmin müttefikleri olduğunu aktarmıştır (Schumaker, Kiel, & Heilke, 1996: 179-181). Marx'ın ve Lenin'in aktardığı bu düşünceler Mirsaid Sultan Galiyev tarafından yeniden yorumlanmıştır.

3.1.1 ORTA ASYA'DA REFORM ve CEDİTÇİLİK

Mirsaid Sultan Galiyev, günümüzde Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti olarak anılan bölgenin içerisinde kalan Ufa bölgesi, Kırmıskalı kasabasına bağlı Belebetoğa köyünde dünyaya gelmiştir. Kazanlı Müslüman Tatar bir aileye mensup olması Çarlık Rusya'sında yaşayan Tatar⁷ halkının incelenmesini gerektirmektedir. İçine doğduğu toplumsal ve siyasi ortamın gözlemlenmesi Mirsaid Sultan Galiyev'in toplumsal ve ideolojik konularda yaptığı çözümler ve ortaya koyduğu tasarıları anlayabilmek için önem taşımaktadır. Bu kapsamda Tatarların Rus İmparatorluğu bünyesindeki rolleri ve tarihsel koşullarını ele alarak çalışmanın temel inceleme konusu olan Mirsaid Sultan Galiyev'e dair tartışma yapılabilir. Düşünere dair inceleme Türkçülük, Ceditçilik gibi bölgede ortaya çıkan siyasi fikirlerin ve Rus Devrimi gibi bölgede gerçekleşen önemli olayların araştırılmasını da gerektirmektedir. Mirsaid Sultan Galiyev ismi farklı görüşten insanlarca benimsenerek birbirinden farklı sınıflandırmalara konu olmaktadır. Bu çalışma, Galiyev'in ideolojik olarak konumlandırılmasını amaçlamamakta, nasıl bir hayat yaşadığı ve bu deneyimlerinden etkilenerek hangi fikir ya da fikirleri benimsediği, nihayetinde de Turan Sosyalist Devleti fikrine nasıl ulaştığı konusuna odaklanmaktadır.

Tatar Hanlığı XVI. yüzyıl ortasında Rus Çarlığı tarafından ele geçirilmiş ve hanlığın merkezi olan Kazan maddi ve kültürel açıdan yağmalanmış; bölgede yaşayan halk farklı bölgelere gönderilmiştir. Rus yöneticiler kazandıkları galibiyetin ardından Türk ahalinin mal ve zenginliklerine el koyarak bu insanları çevre bölgelere sürme ve geride kalan alanlara Rus tebaayı yerleştirme politikası uygulamışlardır (Filatov, 1998: 265). Rus sömürgeciliğinden kaçan Türk köylülerinin mülkleri yine kölelikten kaçan Rus köylülerince ele geçirilmiş ve Tatar bölgesindeki Türk nüfus oranı giderek azalarak XVIII. yüzyılın sonunda Ruslara karşı azınlık konumuna düşmüştür. XIX. yüzyılın sonunda bugünkü Özerk Tatar Cumhuriyeti'nin nüfusu 1.500.000'e ulaşmasına rağmen Tatar nüfusun bölgedeki oranı ancak %40 olarak kalmıştır. Tatar nüfusunun Rus yöneticiler tarafından farklı bölgelere zorunlu göçe tabi tutulması, Orta Asya ve Kafkaslar'da Tatar nüfusunun yayılmasını sağlamış ve bu durum Tatar ileri gelenlerinin XIX. yüzyılda ortaya koydukları milli birlik fikirlerinin mekânsal yayılımını kolaylaştırmıştır (Benningsen & Quelquejay, 2005: 19-21).

Rus Çarlığı bir yandan Asya'daki Türk halklarını bünyesine katarken bir yandan da ele geçirdiği bölgelerde din değiştirme politikaları uygulayarak din üzerinden Ruslaştırma politikasına girişmiştir (Hudyakov, 2018: 108-109). Sadece din unsuruyla değil ticari olarak da üstünlüğü ele geçiren Rus Çarlığı bölgedeki hakimiyetini sağlamlaştırma yolunu tutmuş,

⁷ Tatar kelimesi ilk olarak Moğol kabilelerinden birinin ismi olarak anılırken (Ta-Ta) zaman içerisinde Rus kavmi tarafından Moğol İmparatorluğu'ndaki ve Altın Orda Devleti bünyesindeki Türk ve Moğol halklarını tanımlamak için kullanılmıştır. İlerleyen dönemlerde ise Rus İmparatorluğunun bünyesinde bulunan Türk kökenli halkların tamamına Tatar ismi verilmiştir (Benningsen & Quelquejay, 2005: 17).

ele geçirilen bölgelerde kaleler inşa edilmiş ve ticari merkezler oluşturulmuştur. Tatarların Ruslarla olan ticari ilişkilerine karşılık, Türkistanlılar Rus tüccarları “kafir” olarak nitelendirerek onlarla ticari faaliyetlere girişmemişlerdir. Bu durumdan faydalanan Tatar tüccarlar Orta Asya ticaretini ele geçirerek XIX. yüzyılın ortalarına kadar Rusya-Türkistan ticaretinin egemeni olmuşlardır. Tatar tüccarlar, ticaret amacıyla ulaştıkları bölgelerde ekonomik güçlerini önce kültürel alanlarda sonrasında da politik alanda etkin olarak kullanmışlardır. Rus yöneticilerin engel olma çabalarına karşın bu faaliyetler XIX. yüzyılın sonlarında Tatar kentsoylularına Rus Çarlığı bünyesinde yaşayan Müslümanlar arasındaki milliyetçi hareketlerin liderliğini ele geçirme olanağı tanımıştır (Benningesen & Quelquejay, 2005: 26).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus İmparatorluğu Türkistan bölgesinin işgalini tamamlamış ve ticaret için artık Tatar tüccarlara ihtiyacı kalmamıştır. Bu gelişmeye paralel Çarlık yönetimi Kazan Tatarlarının Orta Asya bölgesinde şirket kurmalarını ve taşınmaz mülk edinmelerini yasaklamıştır (Benningesen & Quelquejay, 2005: 28). Orta Asya'nın zenginliklerini doğrudan kullanma ve kontrol etme kararı alan Rus Çarlığı, maddi destekler ve ulaşım ağları ile Türkistan bölgesini doğrudan Moskova'ya bağlamış (1906) ve Kazan bölgesinin ekonomik önemini yitirmesine neden olmuştur. Bu tarihe kadar ekonomik güçle birlikte ulaşılan kültürel egemenlik de Tatarların kültürel yayılmalarını önlemek amacıyla 1906 tarihinde Rus yönetimince çıkarılan eğitim genelgesi ile sona erdirilmek istenmiştir. 1911 yılında Türkistan'ın tamamına ulaşan genelge, okullarda görevli olan eğitimcilerin, öğrencilerle aynı ulustan olmaları ya da Rus olmaları gerektiğini aktarmıştır. Bu kararların tek amacı Tatar etkisini bölgeden uzaklaştırmak değildir. Rus yönetimi Nikolay İvanoviç İlimskiy⁸ tarafından oluşturulan Kiril alfabesine dayalı bir alfabeyle ulusal dilde eğitim faaliyetleri yürüterek; Orta Asya'da hem Müslümanların kendi içlerindeki iletişimi koparmayı hem Tatarların etkilerini bölgeden uzaklaştırmayı hem de dinden dönenlerden oluşan bir aydınlar sınıfı oluşturarak bölgedeki halkların yapısını her anlamda dönüştürmeyi amaçlamıştır (Aça, 2014: 226). XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyıl başlarına kadar yürütülen dinsel ve kültürel dönüştürme politikası, Ruslar ve Müslümanlar arasındaki ekonomik rekabeti ileri boyutlara taşıyarak Tatar ulusu için yok edici bir tehlikeye dönüştürmüş ve Müslüman aydınlarının Rus İmparatorluğu'na karşı ayaklanmalarını sağlamıştır. Bu süreç Tatar ulusunda dinsel yönden farklı oluşumların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Halk arasında Arap vahabiliği ya da Hint mezheplerini andıran hareketler ortaya çıkarken, Tatar burjuvasının desteklediği aydınlar arasında ise modern ve reformcu akımlar gelişmiştir (Benningesen & Quelquejay, 2005: 35-36).

Dönemin reformcu akımlarından en önemlisi ve Tatar halkı arasında en yaygın kabul edilen hareket Cedit hareketi olmuştur. Cedit hareketi özellikle dinde reform, yeni metot, yenilik hareketi olarak ortaya çıkmasına karşın özünde Tatar bölgesinde ve Orta Asya'da teknolojik-kültürel bir reform hareketinin başlangıcı sayılmaktadır. Çarlık Rusya'sı içerisinde yaşayan Müslüman Türklere Cedit toplumsal reform ve değişim taleplerini yansıtan bir deyim olarak anlaşılmıştır (Yelok, 2013: 423). Modern arayışlar ilk olarak dinsel alanda ortaya çıkmış ve Şahabettin Mergani (1818-1889) dinsel reformun yolunu açmıştır. Mergani, İslam'ı değiştirmekten çok, onu Orta Asya tutucu din bilimciliğinden ve ortaçağ ilişkilerinden temizlemeyi amaçlamıştır. Bu şekilde başlatılan hareket Mergani'nin öğrencilerinden olan

⁸ Rus Çarlığı'nın farklı dillerden ve toplumlardan oluşan yapısı Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımlarına karşı Çarlık yönetiminin harekete geçmesini gerekli kılmıştır. Milliyetçilik akımının Kafkaslarda ve Orta Asya bölgesindeki Türk halkları etkilemesini önlemek ve Çarlık yönetiminin geleceğini sağlamak adına Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikaları gündeme gelmiştir. Bu politikaların başında İlimskiy tarafından oluşturulan dil ve eğitim çalışmaları ile Çarlık bünyesinde Rusçanın ortak iletişim ve eğitim dili olması hedefi vardır. İlimskiy'nin çalışmaları bu çabaları sistemli bir hale getirmiştir. Eğitim sisteminin amacı, yerel halkların iletişim kurdukları dilleri lehçeler aracılığıyla bölmek, kiril alfabesine geçiş yapmak ve yerel dillerin yanında Rusça da öğretilerek misyonerlik ve asimilasyon faaliyetlerini geliştirmektir (Üstün & Karakurt, 2019).

Fahrettin ve Musa Carullah Bigi tarafından canlandırılmış, fakat bu canlanma sonrası din adamları sınıfı ikiye bölünmüştür. Bir taraf liberal ve çağdaşlık yanlısı diğer taraf ise muhafazakâr bir tutum sergilemiştir. Kentsoyluların yanında yer alan çağdaşlık yanlıları XX. yüzyıl başlarında tutucu kesimin etkilerini neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır (Aça, 2014: 231).

Ceditçilik hareketinin bu çalışmanın konusu açısından en önemli yanı Rus hakimiyeti altında yaşayan Müslüman Türklerdeki değişimi ortaya koyması ve farklı fikirlere sahip insanları ortak noktada buluşturmasıdır. Rus Çarlığı ve sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yönetiminin uyguladığı politikalara karşı, reforma tabi tutulmuş eğitim sisteminden yetişen İslamcı, liberal, sosyalist ve milliyetçi aydınlar bilinçli ve örgütlü tepkiler verebilmişlerdir. Bu bağlamda teorileri incelenen Mirsaid Sultan Galiyev'in fikir dünyasının şekillenmesinde de eğitim gördüğü Cedit okullarının etkisi yadsınamayacaktır.

Modernleşme hareketinin başarıya ulaşmasındaki en önemli adım İsmail Gaspıralı tarafından atılmıştır. Kırım Tatarı olan Gaspıralı “dilde, fikirde, işte birlik” sloganıyla Pantürkist bir düşünce ortaya koymuş, Rus Çarlığı bünyesindeki Müslüman Türklerin ortak bir dil çerçevesinde (kendisi tarafından yeniden düzenlenen Kırım Tatarcası) bir araya gelmelerini tasarlamıştır. İl'minskij'nin yerli halkların alfabelerini Arap harflerinden Kiril alfabesine dönüştürerek ve dillere farklılık unsurları katarak Müslüman Türklerin Rusça üzerinden iletişim kurmalarına yönelik çalışmalarına karşı Gaspıralı ortak dilde buluşmayı önermiştir. Gaspıralı, Müslüman Türklerin faydalandığı eğitim sisteminde köklü reformların yapılması gerektiğini, fonetik bir okuma sistemi ve laik bir sisteme geçilmeden ulusal bilincin canlanamayacağını dile getirmiştir (Emirhanov, 2005; Lazzerini, 1973). Bu sebeple Cedit okulları açılması için çaba göstermiş, ortaya koyduğu Pantürkist politika da Kazan ticaret burjuvazisince benimsenerek desteklenmiştir.

Kazan ticaret burjuvazisince bu politikaların desteklenmesinin iki temel amacı olduğu düşünülebilir. Bu amaçların birincisi, eğitimde reform hareketleri sonucunda yetişen ve yetişecek yeni neslin bilinçli bireyler olmalarıdır. Bu nesil, Çarlık bünyesindeki Müslüman Türklerin bir araya gelmesini sağlayacak ve Türk halkının yeniden bir devlet çatısı altında birleşmesi mümkün olacaktır. İkinci amaç ise Orta Asya bölgesinde ticari ve kültürel gücü Rus yönetimince elinden alınan Kazan ticaret burjuvazisinin rakiplerine karşı kullanabileceği ciddi bir araç olma ihtimalidir. Cedit hareketi aracılığıyla Kazan ticaret burjuvazisi, kültürel anlamda yeniden Orta Asya üzerinde egemenlik kurabilme imkanına kavuşabilecek; siyasi anlamda da Cedit hareketinin bünyesinde barındırdığı Pantürkizm'i kullanarak egemenliğini yeniden sağlama yolunu tutabilecektir. Bu süreçlerin tamamlanması ticaret burjuvazisinin kaybettiği ekonomik gücün de yeniden elde edilmesinin önünü açacaktır.

İsmail Gaspıralı'nın ortak dil ve Pantürkizm idealleri Çarlık bünyesinde yaşayan farklı Türk gruplarının farklı sosyo-ekonomik çıkarları sebebiyle güçlenememiştir. Ancak eğitim reformu Kazan ticaret burjuvalarınca olumlu karşılanmış ve başarılı olmuştur. Laik eğitim süreci takip eden Cedit okulları XIX. Yüzyılın sonunda kentliler ve din adamları tarafından desteklenmiş, Tatar halkının eğitim ve kültür seviyesi fark edilebilecek düzeyde gelişme göstermiştir. Cedit okulları aracılığıyla başlatılan reformlar sadece okullarda sınırlı kalmamış; din, kadın hakları, edebiyat gibi alanları da etkilemiştir. Toplumun genelinde yaşanan bu olumlu değişimin kökeninde Rus emperyalizmi ve misyonerliğine karşı direncin rolü yadsınamaz derecededir. Her ne kadar muhafazakâr kesimler bu harekete karşı çıkmış olsalar da 1917 Şubat devrimi itibarıyla bu direnç artık tamamen son bulmuştur (Benningsen & Quelquejay, 2005: 35-36).

3.2. MİRSAİD SULTAN GALİYEV'İN SOSYALİZM ANLAYIŞI

Mirsaid Sultan Galiyev 1918 yılından itibaren Marksizm'i yorumlamaya başlamış ve millî komünizm olarak adlandırılan kendi kuramını oluşturmuştur. En genel anlamda Galiyev'in

düşünce evreninde dünya ezenler ve ezilenlerden oluşmaktadır. Lenin'in sömüren ve sömürülenler kategorilerini Galiyev aynı mantıkla ele alarak sınıf unsurunu milletler bağlamında görmüş (Duman, 1999: 67), proletarya kavramını Doğu'nun sömürülen halklarını içine alacak şekilde yeniden tanımlamıştır (Hamzić, 2016: 2050). Galiyev, Doğu'yu Asya, Afrika, Avustralya ve Amerika'nın yerli halklarını içine alacak bir kapsamda emperyalizmin sömürdüğü alanın karşılığı olarak tanımlamıştır (Galiyev, 1998: 154-155).

“Tüm Müslüman sömürge halkları proleter halklardır ve Müslüman toplumundaki hemen bütün sınıflar sömürgeciler tarafından ezildiklerinden, tüm sınıfların “proleter” olarak adlandırılmaya hakları vardır...Müslüman halklar proleter halklardır...Dolayısıyla, Müslüman ülkelerdeki milli kurtuluş hareketlerinin bir sosyalist devrim karakterine sahip olması meşrudur.” (A. A. Benningsen & Wimbush, 1995: 59).

Mirsaid Sultan Galiyev'in teorisinde sömüren ve sömürülen halkların karşılığı olarak proleter ve proleter olmayan milletler ortaya çıkmıştır. Sömürge halklarının tamamı proleter olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla sosyalizm için mücadele milletlerin farklı sınıfları arasında yürütülmemekte topyekûn olarak emperyalistlere karşı yürütülmektedir. Bu yorumu Galiyev'i Marksizm'in dışında bırakmıştır. Sosyalist devrimlerin başarıya ulaşması sonucunda ortaya çıkacak olan milletlerin olmadığı dünya, Galiyev'in yorumuyla birlikte sınıfsız milletler dünyası olmaktadır. Galiyev bu şekilde sınıf mücadelesini kapitalist ülkelerdeki üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar ayırımından çok öteye taşıyarak sınıf mücadelesini uluslararasılaştırmakta ve Lenin'in yorumlamış olduğu Marksist kurama yeni bir yorum getirmektedir. Bu bakış açısına göre yerli halklar içerisinde sınıf farklılaşması kabul edilse de bunun fark edilemeyecek derecede olduğu, tüm sınıfların proleter millet olarak birlikte hareket edebilmelerinin önünde bir engel olmadığı düşünülmüştür. “Müslüman halklar henüz antagonist sınıflara bölünmemiştir” (A. A. Benningsen & Wimbush, 1995: 61) ifadesiyle düşüncesini dile getirmiştir. Henüz sınıflara bölünmemiş Doğu toplumuna sosyalist devrimi yaymak için ise Doğu'ya açılan kapı olarak tasarladığı Kazan bölgesini belirlemiştir. Bu bölgede oluşturulacak bağımsız bir komünist partinin Doğu'ya sosyalizmi götüreceğini tasarlayan Galiyev, Bolşevik devrimi ile başlayan sosyalist dönüşümün bu tasarıyla dünyaya yayılabileceğini iletmiştir.

Mirsaid Sultan Galiyev, Batı emperyalizminin kaynağının sömürgelerin hammaddesi olduğunu ve eğer sömürgeler bağımsızlaşırsa emperyalizmin kaynakları tükeneceğinden dolayı kapitalist sürecin sonuna gelineceği düşüncesini milli bağımsızlık hareketlerine destek vermek için kullanmıştır. Sömürülen halkların en yoğun olarak Müslümanlardan oluşmaları dolayısıyla da devrimin dünyaya Doğu'dan yayılması gerektiğini ifade etmiştir (Galiyev, 1998: 154). Bu durum iki bileşenin çözülmesini meydan getirecektir. Öncelikle sömürülen sınıf olan ezilen milletler bağımsızlaşarak sosyalist aşamaya doğrudan ulaşacaktır. İkinci bileşen ise bu ezilen sınıfların bağımsızlıklarına kavuşmalarıyla harekete geçecektir. Kapitalist devletlerdeki proleter sınıf da emperyalistlerin sömürü düzeninden faydalanmaktadır. Batı işçi hareketlerindeki revizyonist tutum sömürge kaynaklarından faydalanan sermaye sahiplerinin bu hareketleri ödünlerle karşılamaından kaynaklanmakta, işçi sınıfı devrim fikrindense evrim fikrine yoğunlaşmaktadır (Metin, 2014). Sömürülen milletlerin sömürüsü son bulduğunda Batı işçi sınıfına verilen ödünler verilemez duruma gelecek ve Batı'da da işçi sınıfı iktidarı ele geçirebilecektir. Galiyev devrimin dünyaya yayılabilmesinin tek yolunun sömürülen milletlerin bağımsızlığına kavuşması olduğuna inanmıştır.

“(Emperyalist bir milletin proletaryası) sömürgelerden hammaddelerini almak ve buralara metropol mallarını satmak için, eski tahakküm sistemini korumak zorunda olduğunu bilir. Bu bakımdan, burjuvaziden iktidarı devralan metropol proleterleri, resmi olarak sömürge halklarını tanısalabilir, onlardan ayrı tutulamazlar...Dolayısıyla yerli mazlumlar arasında,

metropol sosyalistlerinin burjuvazinin kendisinden daha kötü ikiyüzlüler ve müstebitler oldukları görüşü hakimdir.” (A. A. Benningsen & Wimbush, 1995: 65)

Mirsaid Sultan Galiyev, Batı'da devrim olsa ve proleter sınıf iktidarı ele geçirse de bunun enternasyonal bir devrime gidemeyeceğini çünkü metropol proleterlerinin aynı sömürü faaliyetine devam edeceğini aktarmıştır. Batı'da gerçekleşecek devrim sonrası metropol proleterleri sömürge faaliyetlerine devam etmese de yerel halkın kadim düşmanlıklarının devrime yaklaşıma engel olacağını düşünmektedir (Galiyev, 1998: 153). Bu sebeple Doğu'daki bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesi gerektiğini, devrim fikrinin bu halklara bağımsızlıktan sonra da ulaştırılabileceğini fakat sömürge kaynağının kesilmeden kapitalist düzenin değiştirilemeyeceğini belirtir.

Galiyev materyalist olduğunu belirterek sosyalizmin Müslüman toplumlarda benimsetilebilmesi için de taktik yazılar kaleme almıştır. Sömürge halklarına sosyalist devrimin götürülebilmesi için “Müslüman Komünist” bir örgütün öncü olması gerektiğine inanmıştır. “Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Yöntemleri”(A. A. Benningsen & Wimbush, 1995: 172) başlıklı yazısında Rusya içerisindeki Türk halkların tanımlanma itibarıyla Müslümanlıkla eş kılındığını, Müslüman ve Türk ayrımının yapılmadığını dile getirmiştir. Galiyev'e göre “bütün dinler aynıdır” (Tellal, 2001: 112) fakat İslamiyet diğer dinlere göre genç olduğu için ve inananların yaşamlarını her açıdan düzenlediği için İslamiyet'le mücadele etmekte özel yöntemler kullanılması gerekir. Galiyev bu yöntemleri sıralarken Müslüman din adamlarının etkililiklerinden özellikle bahsetmiştir. Rus toprakları içerisindeki din adamlarının örgütlendirilmesini önererek devrimin onlar aracılığıyla yayılması fikrini ortaya koymuştur. Müslüman Komünist bağımsız bir örgüt aracılığıyla devrimin Müslüman halklara yayılacağına inanmıştır. Müslüman halkların Haçlı Seferleri'ni siyasal bir çatışma olarak gördüklerini ve kendilerine yönelen siyasal hareketlere karşı her zaman dinlerini koruma psikolojisiyle hareket ettiklerini ifade etmiştir. Galiyev, Marksizm'in İslamiyet ile yakınlığını vurgulayarak, bu iki unsuru bütünleştirmeye çalışmıştır.

3.3. TURAN SOSYALİST DEVLETİ

Batılı ülkelerde devrim ateşinin söndüğüne ve Rus devriminin ilk günden itibaren dünya devrimine dönüşmesi gerektiğine inanan Mirsaid Sultan Galiyev, köylüler ile devrimci millî burjuvazi arasında ittifaktan oluşan bir Asya devrimi öngörmüştür. Doğu halklarının dillerine ve adetlerine hakim olmalarından dolayı bu görevde başrolü oynamak Galiyev öncülüğündeki Müslüman Komünistlere düşmektedir. 1923 yılında kaleme aldığı bir yazıda bu rolü şu şekilde ifade etmiştir. “*Orta Volga ve Urallardan Sibiryaya ve Orta Asya'ya dek uzanan engin bir toprakta yaşayan Tatar işçileri, sakini oldukları toprakta ve hatta tüm Doğu'daki uzak yörelerde de devrimci enerjinin en iyi ileticisidir.*” (A. A. Benningsen & Wimbush, 1995: 76)

Teorilerini oluştururken konu ne olursa olsun (milliyet, din, ideoloji) kendisini sınırlamayı her türlü konuda yorum ve değerlendirme kapısının açık olduğunu göstermiştir (Gökgöz, 2004: 66). Bu minvaldeki fikirleri 1923 yılından sonra artık Bolşevikler açısından orijinal hedeften sapma olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu sebeple görevlerini ve statüsünü yavaş yavaş kaybeden Mirsaid Sultan Galiyev, Doğu stratejisini gerçekleştirebilmek için “Sömürgeler Enternasyonalı” fikrini sunmuştur. Bu enternasyonal, ezenlerle ezilenler arasındaki ilişkinin ters yüz edilmesine dayanmakta ve gerçekleştirilecek bu tersine dönüşün kurumsallaşmasına odaklanmaktaydı. Ezilenlerin ezenler üzerinde sistematik hegemonya kurması ile gerçekleşecek bu enternasyonal, devrimci güçlerle iş birliği içerisinde ve bağımsız olacaktır (Duman, 1999: 76). Sovyetler Birliği'nin Batı Komintern'ini Ruslar ve Sömürge Enternasyonalı olarak iki bölüm şeklinde tasarlayan Galiyev, Orta Asya, Kafkaslar, Orta Volga ve Urallar bölgelerini Rus bölgesinden ayırmıştır.

Ortaya koyduğu düşünceler Bolşevikler tarafından benimsenmemiştir. Bolşeviklerin tasarısındaki SSCB her ne kadar yerel birimlere kısmen özgürlük tanısa da kontrolün merkezde olması istenmiştir. Galiyev savunduğu tasarıları hayata geçirebilmek ve bu amaçlara ulaşmak için birçok bağımsız örgüt kurma girişiminde bulunmuş, ancak bu girişimleri elindeki gücün kaybedilmesine yol açmıştır. Galiyev'in tasarladığı Sömürgeler Enternasyonalı ve bu oluşuma dahil olan bölgeler Turan Sosyalist Devleti olarak tanımlanmış ve kendisine yönelik açılan davalarda bu tasarı ile suçlamalar yüklenmiştir.

Turan Sosyalist Devleti ile ilgili bilgiler Mirsaid Sultan Galiyev'in milliyetçi sapmacılardan olduğunu kanıtlamaya çalışan Sovyet tarihçileri tarafından kendisine yöneltilen saldırılarla kısıtlıdır. Bu fikrin kökeninde Stalin'in dört adet milliyet kistasını (toprak, dil, psikolojik bünye ve ekonomi) ve Sovyetlerin Müslüman sınır boylarındaki farklı etnik bölgelerde yeni milletler yaratma planlarını Galiyev ve milli komünistlerin reddetmesi fikri yatmaktadır. 1924 yılında Orta Asya; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan olarak beş milli cumhuriyete bölünmüştür. Milli komünistler ise Müslüman-Türk coğrafyasına Tataristan, Başkurdistan ve Türki Çuvaş Cumhuriyeti gibi Orta Volga toprakları, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan ve Dağıstan'ı da ekleyerek birleşik bir Türkistan oluşumu için ısrar etmişlerdir. Bu tasarının nüfus dağılımı yüzde yetmiş beş Türk ve yaklaşık yüzde seksen Müslüman kökenli insanlardan oluşmaktadır. SSCB ile bağımsız bir ilişki içinde egemen bir devlet, Sovyet olarak öngörülen Turan Sosyalist Devleti cumhuriyet ile yönetilecek, cumhuriyetin idaresi ise merkezileşmiş bir partiye verilecektir. Bu parti için önerilen isimler "Doğu İşçileri ve Köylüleri Sosyalist Partisi" veya "Doğulu Sosyalistler Partisi" şeklindedir (A. A. Benningsen & Wimbush, 1995: 89).

Galiyev, kurulacak devlet bünyesinde Kızıl Ordu kurulmasını da öngörmüştür. Tatar, Başkurt, Türkistanlılar ve Kırgızlardan oluşacak Doğu Kızıl Ordusu, Doğu'da uluslararası emperyalizme veya Doğu'nun kendisine karşı savaşacak olan Kızıl Ordu'nun merkezini oluşturacaktır. Ayrıca bu ordu Sömürgeler Enternasyonalı'nin de çekirdeğini oluşturarak, komünizmi yaymak için sendikalara yüklenen rolü üstlenecek ve Müslüman ülkelere yönelecektir (Duman, 1999: 71).

Turan Sosyalist Devletinin yönetim biçiminin cumhuriyet olarak belirlenmesindeki temel dürtünün özellikle sosyalist grupların çarlık rejimine karşı mücadelesiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu gruplar çarlık rejiminin kısaca krallığın yönetim tarzını acı biçimlerde deneyimlemişler ve V. I. Lenin'in sosyalist devrime yandaş toplamak amacıyla sunduğu ilk devlet tasarımlarındaki bağımsız cumhuriyetlerden oluşan ve bir araya gelmiş bu cumhuriyetlerin oluşturacağı sosyalist cumhuriyet birlikleri fikrini desteklemişlerdir. Daha önce de aktarıldığı gibi Turan Sosyalist Cumhuriyeti fikrine ulaşılmadan önce X. ve XII. Komintern toplantılarında belirlenen ve özellikle Türk bölgelerini ilgilendiren ekonomik ve toplumsal kalkınma hedeflerini desteklemişlerdir. Ancak bu hedeflerin parti yönetimi tarafından göz ardı edilmesi ve çarlık rejiminin uyguladığı sömürge mantığına Türk bölgeleri üzerinde devam edildiği gözlemi (Galiyev, 1998: 194-195), Müslüman Türk sosyalistleri Türk ve Müslümanlardan oluşacak bağımsız bir cumhuriyet fikrine yönlendirmiştir. Cumhuriyet rejiminin idari biçimlendirilmesi konusunda ulaşılabilen kaynaklar olmasa da Galiyev'in Azerbaycan'da kaldığı süreç içerisinde ve sonrasında kısa ömürlü⁹ Azerbaycan cumhuriyet rejimini gözlemlemiş olma ihtimali vardır. Turan Sosyalist Cumhuriyeti'nin tek bir partinin liderliğinde ve partinin yerel idari birimlere uzanan kollarla örgütleneceği ve yerel birimlerdeki halk tarafından seçilen temsilcilerin oluşturduğu temsil organlarının bir üst organa temsilci göndererek parti merkez teşkilatının kısaca cumhuriyetin yönetici

⁹ Birinci Azerbaycan Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'de ilan edilmiş ancak 28 Nisan 1920 tarihinde Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiştir (YEL, 1999).

kadrosunun oluşturulacağı fikri Sovyetler Birliği deneyiminden dolayı mümkün görünmektedir.

Dünya devriminin gerçekleştirilmesi için Asya'ya fikirler ve kadrolar göndermenin başlangıç ve en etkili yeri Turan Sosyalist Devleti olacaktır. Doğu stratejisi de bu devlet üzerinden yürütülecektir. Mirsaid Sultan Galiyev'in bu devlet ile amaçladığı şey Turan'ı gerçekleştirmekten öte devrimin uluslararası arenaya taşınmasına giden yolda bir Türk birliği içinde amaca etkili bir şekilde ulaşmaktır. Turan Sosyalist Devleti'nin birçok işlevi öngörülmüş, Sömürgeler Enternasyonalı fikrinde açıkça belirtilen ezilen milletlerin sömürgelekten kurtarılması için stratejik bir araç olarak düşünülmüştür. Galiyev, devrimin dünyaya yayılması için en iyi bildiği bölgeden başlayarak ve kullanabileceği araçları belirleyerek öncelikle Türk dünyasında daha sonra Müslüman dünyasında, son olarak da tüm dünyada devrimin gerçekleştirilerek enternasyonale ulaşılmasını planlamıştır. Dolayısıyla, Galiyev'in kafasındaki Turan ile güncel olarak anlaşılan Turan fikirleri arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır (Tellal, 2001: 114). Galiyev, bu fikir ile milli bir başlangıç planı da nihai amacı enternasyonale ulaşmak, bu şekilde sömürü düzenini sonlandırmaktır (Reyhan, 2010: 95). Ancak bu amaca ulaşma yolunda Türk ve Müslüman dünyasında bağımsızlığı arzulamış olduğu bir gerçektir. Galiyev'in bu bölgeler için tasarladığı yönetim biçiminin cumhuriyet olması da kuramcının Türk dünyası düşünce alanına yaptığı katkının gözden kaçırılmamasını gerektirmektedir.

7. SONUÇ

Mirsaid Sultan Galiyev'in hayatına ve siyasi planlarına genel olarak bakıldığında yoksul bir halkın içinde doğmuş bir çocuğun, hayatın getirdikleri ile yoksulluğa, eşitsizliğe ve ezilmişliğe olan tepkileri görülmektedir. Çarlık Rusya'sının otoritesi altında ezilen yoksul halkın acılarını deneyimleyerek, içine doğduğu yaşamı tamamen değiştirmek için mücadele etmiş ve bu amaçla fikirler üretmiştir. İyi bir eğitim alan Galiyev, hayatı materyalist bir çerçeveden yorumlamış fakat yorumunu sadece Ortodoks Marksizm'in anladığı şekilde yapmamış, Marksizm'i de kendi düşüncesine ve deneyimlerine göre yeniden tartışmıştır. Ona bu yolu açan "gençliğimin bir tanrısı gibi seviyordum" (Galiyev, 1998: 188) dediği Vladimir İlyiç Lenin olmuştur.

Lenin de Marksizm'e devrim yolunda (öncü parti gibi) yorumlar getirmiş ve Rus devriminin başarıya ulaşmasında ciddi bir adım atmıştır. Çarlık baskısı altında yaşayan Mirsaid Sultan Galiyev ise, kültürel bağımsızlığın devrimin kendisi olduğuna inanarak Batı emperyalizmi altında ezilen Türk ve Müslüman dünyanın öncelikle bağımsızlığına kavuşmasını ve sonrasında da yerli burjuva işbirlikçilerin ortadan kaldırılarak özgür ve eşit bir dünyada yaşamalarını hayal etmiştir. Müslümanların tamamını proleter olarak tanımladığını aktarmıştır. Çünkü devrimin asıl amacı sömürüye son vermektir. Devrimin kaynağının Batı'da değil, Doğu'da olduğuna inanmıştır; eğer Doğu sömürüden kurtulursa en önemli adım atılmış olacaktır. Rus devrimine bu inançlarla katılmış, devrime inanarak devrimin başarıya ulaşması için her türlü çabaya girişmiştir.

Bolşevikler tüm halklara özgürlüklerini sağlayacaklarını, onlara otorite kuran sistemin Çarlık rejimi olduğunu ilan etseler de Lenin'in ölümüyle, Josef Stalin önderliğindeki Komünist Parti azınlıklar, yerel halklar ya da Rus olmayanlara karşı Çarlık rejiminin benimsediği politikayı sürdürmeye devam edeceğini göstermiştir. Devrimin başından itibaren Doğu'da devrime odaklanan Mirsaid Sultan Galiyev, Doğu'nun Rus toprağı içinde oluşturulacak Turan ile örgütlenebileceğini ve bağımsızlığına kavuşturulacağına inanmıştır. Mirsaid Sultan Galiyev'in fikirlerinin Ceditçilik, Türkçülük ve Marksizm'den etkilenerek bir sentez oluşturduğu iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

1. AÇA, M. (2014). "Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'nde Yeni Ulusların İnşası Adına Tatar Nüfuzunu Kırma Girişimleri", s. 219-242, (Ed.) BAYRAM B., Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli.
2. AĞAOĞULLARI, M. A. (2009). "Thomas Hobbes: Ölümlü Tanrı", s.163–281, (Ed.) AĞAOĞULLARI, M. A. & KÖKER, L., Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı, İmge Kitabevi, Ankara.
3. BAKER, M. R. (2014). "Did He Really Do It? Mirsaid Sultan-Galiev, Party Disloyalty, and the 1923 Affair", *Europe-Asia Studies*, 66(4): 590–612.
4. BENNINGSEN, A. A., & WIMBUSH, S. E. (1995). Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm, (Çev.) TANATAR, B., Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
5. BENNINGSEN, A., & QUELQUEJAY, C. (2005). Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları, (Ed.), UZEL, N, (Çev.) TOPALOĞLU, M. F., Elips Kitap, Ankara.
6. CİHANGİR, E. (2006). Sultan Galiyev Davası. (Çev.) ACALOĞLU, A., Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
7. DUMAN, O. Ş. (1999). Doğu-Batı Meselesi ve Sultan Galiyev. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
8. EMİRHANOV, R. (2005). "İsmail Gaspıralı ve Tatar Toplumunda Yenileşme Hareketi (19. yy. sonu - 20. yy. başı)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(3): 71–83.
9. ENGELS, F. (1974). Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, (Çev.) Ünalın, Ö., Sol Yayınları, Ankara.
10. ERDEM, D. F. (2011). "Mazlumların Kuramcısı ve Stratejisti: Sultan Galiyev", *Karadeniz Araştırmaları*, 28(Kış): 85–113.
11. FILATOV, S. (1998). "Tatarstan: At the crossroads of Islam and orthodoxy" *Religion, State and Society*, 26(3–4): 265–277.
12. GALİYEV, S. (1998). Sosyalist Turan ve Doğu Birliği, (Çev.), GÜRSES, H.B., Doğu Kitabevi, İstanbul.
13. GÖKGÖZ, S. S. (2004). "Sultan Galiyev ve 1917-1923 Milliyetler Siyaseti", *Modern Türklük Araştırmaları*, 1(Kasım): 64–74.
14. GUADAGNOLO, G. (2013). "'Who am i?': Revolutionary narratives and the production of the minority self in the early soviet era", *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, 2(1): 69–93.
15. HAMZIC, V. (2016). "Mir-Said Sultan-Galiev and the idea of Muslim Marxism: empire, Third World(s) and praxis", *Third World Quarterly*, 37(11): 2047–2060.
16. HEYWOOD, A. (2014). Siyasi İdeolojiler. (Çev.) BAYRAM, A. K., TÜFEKÇİ, Ö., İNAÇ, H., AKIN, Ş. & KALKAN, B., (3.Baskı), Adres Yayınları, Ankara.
17. HUDYAKOV, M. (2018). Kazan Hanlığı Tarihi, (Çev.) İSHAKİ, A., (2.Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
18. LAZZERINI, E. J. (1973). Ismail Bey Gasprinskii and Muslim Modernism in Russia, 1878-1914, P.hD., University of Washington, Washington.

19. LENİN, V. I. (2003). Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, (Çev.) SÜREYA, C. Sol Yayınları, Ankara.
20. METİN, A. (2014). "Sosyalizmde Ulusal Sorunun Galiyev Üzerinden Okunması", Karadeniz Araştırmaları, (43): 71–85.
21. REYHAN, H. (2010). Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov - Sultan Galiyev, Alter Yayıncılık, Ankara.
22. SCHUMACHER, P., KIEL, D. C., & HEILKE, T. W. (1996). Great Ideas/Grand Schemes Political Ideologies in the Nineteenth and Twentieth Centuries, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York.
23. TELLAL, E. (2001). "MiRSaiD SULTAN GALiYEV", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 28(Ocak): 105–133.
24. ÜSTÜN, K., & KARAKURT, M. (2019). "İlminskiy'nin Eğitim Sistemi Üzerinden Rus Milliyetçiliğinin Kısa Bir Okuması", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, (42): 192–202.
25. YEL, S. (1999). "Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelikti?" Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 6(24): 563–578.
26. YELOK, V. S. (2013). "Feyzullah Hocayev ve Cedit Hareketi", s. 423–428, (Ed.) OKUMUŞ, E., Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir.

ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YAKLAŞIMI İLE TÜRKİYE'DE BANKA PERFORMANS DEĞERLEMESİ

A MULTICRITERIA DECISION FRAMEWORK FOR BANK PERFORMANCE EVALUATION IN TURKEY

Hilal H. ERDOĞAN*

* Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
hilal.erdogan@avrasya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2249-8850

ABSTRACT

This study aims to measure financial performances of the banks based on profitability on Borsa Istanbul. The performance measurement was conducted between 2016 and 2020 by utilizing multi-criteria decision-making techniques. Within this context, the study examines the best evaluation criteria affecting the banks' profitability and determines the best performing bank traded on Borsa Istanbul. While the best evaluation criteria was detected by using Entropy Method, the best performing bank was detected by using Waspas Method. Earnings before tax margin, net profit margin, return on assets, return on equity, earnings per share growth, revenue growth, dividend yield were taken as financial performance evaluation criteria. The results indicate that while the evaluation criteria of dividend yield is determined as the most efficient criteria for banks, the bank with the best performance is Türkiye Sınai Kalkınma Bankası on Borsa Istanbul.

Keywords: Performance measurement, Bank, BIST 100 Index, Entropy weights, Waspas method.

JEL Codes: B23, G20, G21.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren bankaların karlılığa dayalı finansal performanslarını analiz etmektir. Performans ölçümü çok kriterli karar verme teknikleri kullanılarak 2016-2020 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, bankaların performansını etkileyen en önemli karlılık kriteri ve Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren en iyi banka belirlenmektedir. Bankaların karlılığını etkileyen en önemli kriteri belirlemek için Entropi Yöntemi, performansı en yüksek bankayı belirlemek için ise Waspas Yöntemi kullanılmaktadır. Finansal performans değerlendirme kriteri olarak, vergi öncesi kar marjı, net kar marjı, aktif karlılık, özkaynak karlılığı, hisse başına kar büyüme oranı, net satış büyüme oranı, temettü verimi analize dahil edilmiştir. Araştırma sonuçları temettü veriminin Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren bankalar için en iyi performans kriteri olduğunu, performansı en yüksek bankanın ise Türkiye Sınai Kalkınma Bankası olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Performans Yönetimi, Banka, BIST 100 Endeksi, Entropi, Waspas Yöntemi.

JEL Kodları: B23, G20, G21.

1. INTRODUCTION

Banks represent institutions of the financial market that allows the exchange of funds and the performance of banks operating in international markets affects the global economy. Therefore, it is important to estimate financial performance of the banks, in particular, for creditors, investors, borrowers and etc. in a highly competitive financial environment (Elsayed et al., 2017; Özkan, 2019). The evaluation of the banks' financial performance provides a possibility of benchmarking for financial institutions in this competitive finance world. However, to identify a most accurate performance evaluation criteria is critical and must be carefully selected in the evaluation process.

Even though studies mostly concentrate on evaluating the financial performance of the banks, a few academic studies focus specifically on banking profitability within the multicriteria decision framework. Therefore, the financial performance measurements are determined based on profitability, in this study. Profitability is one of the most important evaluation criteria for investors, because it indicates the success of a company's operations. The higher profitability, more effective business operations of an enterprise (Puspitaningtyas and Kurniawan, 2012; Husna and Desiyanti, 2016). Profitability ratios consist of seven categories in this study. Within this context, earnings before taxes (EBT) margin, net profit margin (NPM), return on assets (ROA), return on equity (ROE), earnings per share (EPS) growth, revenue growth and dividend yield are used to measure profitability of the banks.

EBT margin measures a company's economic and financial profitability. It is the ratio of profit before taxes to revenue from the sale of goods, works, services, expressed as a percentage (Barros et al., 2020). NPM is a ratio indicating a company's capability to make net profit after tax deduction. High NPM gives confidence to investors during their investment decisions (Husna and Desiyanti, 2016; Mahdi and Khaddafi, 2020). ROE is the net profit after tax divided by shareholders' equity and represents the earning performance of the bank based on the shareholders' stake. ROE, on the other hand, reflects how effectively a bank management is using shareholders' funds (Hassan and Bashir, 2006). ROA which is the net profit divided by total assets represents the earning performance of the bank based on the total assets. It also expresses the company's capability to make use of the bank's resources to increase profit (Spathis et al., 2002). EPS growth shows the amount of the company's net profit that is ready to be shared with the company's shareholders and illustrates the growth of earnings per share over time (Wet, 2013). It is accepted that profitability and revenue growth are interrelated and revenue growth positively affects profitability. Because, increase of revenue growth strengthens the company's productivity. As a consequence, sales' growth and profitability increase (Demirgunes and Ucler, 2015). On the other hand, bank loans are considered as one the main sources of revenue, and are considered to affect profit positively. If a company's profitability is high, dividends for investors are also expected to be paid more and regular. Consistently, Puspitaningtyas and Kurniawan (2012) emphasize that profitability has a positive effect on dividend yield. The dividend yield is a ratio pointing out the percentage of profit paid as dividend to shareholders (Hoang et al. 2020). Considering all these determinants, these criteria should be taken into account during the evaluation process of banking profitability and efficiency in the financial world.

Within this context, this study aims to evaluate financial performances of nine banks traded on BIST 100 Index based on profitability covering the periods of 2016-2020. As suggested by Shannon (1948) and Zvadskas et al. (2012), multi-criteria decision-making techniques are utilized and while Entropy Method is used to find out the best profitability criteria affecting the banks' performance, Waspa Method is used to rank the banks traded on BIST 100 Index.

The rest of this paper is composed as follows: the literature review is summarized, at first. The data and the methodology employed in this paper are presented, then. The findings obtained are discussed in the conclusion part.

2. LITERATURE REVIEW

In the evaluation of banks' financial performance, many different methodologies are used. While financial ratio analysis and CAMELS rating system are most commonly used for performance measurement by utilizing financial ratios, Data Envelopment Analysis (DEA) is conducted to investigate banks' performance in terms of efficiency. On the other hand, when a variety of alternatives and criteria, jointly, are taken into consideration, multi-criteria decision-making (MCDM) methods are frequently applied in the performance evaluation (Zvadskas et al., 2012).

Çetin and Bitrak (2010) compared the performances of commercial banks and participation banks by using Analytic Hierarchy Process (AHP) as a MCDM methodology from 2005 to 2007. Based on the results, the commercial bank of Akbank and the participation bank of Bank Asya exhibited the best financial performances during the period.

Yayar and Baykara (2012) evaluated banks' efficiency and productivity in the 2005-2011 period in Turkey. TOPSIS method was conducted and accordingly, Albaraka Turk was found as the most efficient and Bank Asya was found as the most productive participation bank.

Karapinar and Doğan (2015) applied the CAMELS approach to evaluate the financial performances of participation and commercial banks within the period of 2006-2011. Accordingly, the participation banks exhibit better performance against market risk, by comparison with commercial banks. On the other hand, commercial banks' performance is higher in terms of liquidity and management.

Gümrah (2016) conducted an analysis on banks' performance evaluation in Turkey and Malaysia. Financial ratios were used as the evaluation factors and TOPSIS method was conducted during the period from 2010 to 2013. Based on the results, it was observed that participation banks operating in Turkey ranked as first three in the ranking performance.

Kandemir and Karataş (2016) examined financial performances of the 12 deposit banks traded on BIST. They conducted an analysis by utilizing Gray Relational Analysis, TOPSIS and VIKOR methods. According to GRA method, Vakıfbank exhibited highest financial performance while Şekerbank exhibited the lowest. These results were consistent with the results of TOPSIS analysis. However Denizbank has the highest financial performance and Tekstil Bank has the lowest based on VIKOR method.

Batir et al. (2017) analyzed efficiency of the banking system in Turkey by comparing the participation banks and conventional banks. Annual accounting data between 2005 and 2013 was used and Data Envelopment Analysis was conducted. The results state that participation banks perform more efficiently than conventional banks for each year.

Akçakanat et.al. (2017) tested the performances of the banks by utilizing Entropy and Waspa methods. Ziraat Bank as large sized bank, Finans Bank as medium sized bank and Anadou Bank as small sized bank were determined. Number of branches was the most important criteria for all kind of banks in Turkey.

Elsayed et al. (2017) evaluated financial performances of the main banks in the Kingdom of Saudi Arabia. They conducted an analysis by using Entropy based TOPSIS method. Bank

Al-Bilad, Al-Inmaa Bank, Al-Rajhi Bank, and Riyad Bank were found as the best performing banks in the Kingdom of Saudi Arabia.

Benli et al. (2018) aimed to analyze financial performance of participation banks in Turkey. CAMELS rating system was conducted between the years 2010-2017 and accordingly, Albaraka Turk only performed well in 2014 and Kuwait Turk was seen to perform very poorly in 2015. Turkey Finance Participation Bank exhibited a positive performance during the analysis period.

Özkan (2019) analyzed the financial performance of the banks in Turkey through CAMELS rating system. Within this context, a comparative analysis was conducted by using the data of five participation banks between the years 2016-2018. As a conclusion, the banks with the best financial performance were found as Vakıf, Kuveyt Turk and Ziraat participation banks, respectively while the Turkey Finance and Albaraka Turk participation banks were the weakest performing banks during the period.

Yıldız (2019) aimed to compare the performances of the Participation 30 and Participation 50 indices developed in Turkey according to Islamic principles in the 2015-2017 period. The analysis was conducted using Entropy based TOPSIS method and according to the results, no significant difference was found in returns between the participation indices for each year. Additionally, the participation indices exhibited a higher performance than BIST 100.

Akyüz et al. (2020) measured the performance of banks in Turkey covering the years of 2013 and 2017. According to CAMELS analysis results, the scores of participation banks have decreased in general since 2015.

Yağlı (2020) compared the performance of state participation banks with the performance of private participation banks. At first, the performance indicators were determined by using CAMELS rating system, and then, Turkish participation banks were ranked according to their relative performance by using the TOPSIS method. The results show that state participation banks outperform private participation banks.

3. DATA & METHODOLOGY

Multi-criteria decision making (MCDM) methods are the most commonly used methods to make effective decisions between multiple alternatives (Elsayed et al., 2017). They conduct mathematical analysis including data obtained from the conflicting criteria and provide to select the most appropriate alternative in the evaluation process (Yılmaz et al., 2020).

The financial performance of the banks traded on BIST 100 Index was evaluated between 2016 and 2020 by using MCDM techniques, in this study. Banks included to the analysis are Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (YKBANK), Türkiye Garanti Bankası (GARAN), Türkiye Halk Bankası A.Ş. (HALKB), Şekerbank T.A.Ş. (SKBNK), Akbank T.A.Ş. (AKBNK), Türkiye İş Bankası A.Ş. (ISCTR), Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. (TSKB), Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. (VAKBN) and Albaraka Türk Katılım Bankası (ALBRK) in this study. As financial performance measurement criteria, earnings before tax (EBT) margin, net profit margin (NPM), return on assets (ROA), return on equity (ROE), earnings per share (EPS) growth, revenue growth, dividend yield are taken into consideration. Each criteria was averaged for all years before being used in the analysis due to the fact that measurement of long-term performance of the banks is stated as more accuracy. Entropy Method is conducted to determine the best performance criteria and Waspa Method is utilized to rank the banks.

3.1. Entropy Method

Entropy Method is used evaluate measurement criteria weights for the alternatives during the decision making process. To examine the objective weight of each criterion, the steps are organized, respectively, as follows (Wu et al., 2011):

- a. In case of m alternatives and n evaluation criteria, a decision making matrix is constructed, at first:

$$\begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{pmatrix}$$

- b. Constructed decision matrix is normalized, as expressed:

$$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{j=1}^m x_{ij}} \quad i=1,2,\dots,m \quad j=1,2,\dots,n \quad (1)$$

where P_{ij} is normalized value, x_{ij} is the value of projection.

- c. The entropy value (e_j) is estimated by the following formula:

$$e_j = -k \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln P_{ij} \quad (2)$$

where k is the entropy constant and $0 \leq e_j \leq 1$ is provided.

- d. The degree of divergence for each criterion (d_j) is measured by utilizing e_j , as follows:

$$d_j = 1 - e_j \quad (3)$$

- e. The objective weight for each criterion (w_j) is determined as expressed:

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{s=1}^n d_s} \quad j = 1,2,\dots,n \quad (4)$$

The highest entropy weight (w_j) points out the most efficient evaluation criterion (Wang and Lee, 2009).

3.2. Waspas Method

The Waspas Method is a combination of weighted sum model (WSM) and weighted product model (WPM) and a number of alternatives are evaluated and prioritized through this technique (Zvadskas et al., 2012; Chakraborty et al., 2014). To examine the optimal alternative utilizing Waspas Method, the steps are organized, respectively, as follows (Zvadskas et al., 2012; Chakraborty et al., 2014):

- a. In case of m alternatives and n evaluation criteria, the decision making matrix is firstly constructed, as in Entropy Method:

$$\begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{pmatrix}$$

- b. The decision matrix is then normalized based on beneficial and non-beneficial criteria.

While the equation (5) refers to beneficial, the equation (6) refers to non-beneficial criteria.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad i=1,2,\dots,m \quad j=1,2,\dots,n \quad (5)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad i=1,2,\dots,m \quad j=1,2,\dots,n \quad (6)$$

- c. The Weighted Sum Model is constructed and total relative importance of ith alternative is examined, as below:

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j \quad (7)$$

- d. The Weighted Product Model is then constructed and the total relative importance of ith alternative is expressed as follows:

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (8)$$

- e. A joint generalized criterion is developed to evaluate the total importance of ith alternative by the following equation:

$$Q_i = 0.5Q_i^{(1)} + 0.5Q_i^{(2)} \quad (9)$$

- f. A more generalized equation for determining the total relative importance of ith alternative is estimated as expressed:

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda) Q_i^{(2)} \quad \lambda = 0, 0.1, \dots, 1 \quad (10)$$

The alternatives are ranked based on the Q_i values and the highest Q_i value points out the best alternative.

4. EMPIRICAL FINDINGS

Table 1 exhibits the constructed decision matrix comprised of nine banks and seven criteria measuring banking profitability between the years of 2016 and 2020.

Table 1: Constructed Decision Matrix

	EBT Margin	NPM	ROA	ROE	EPS Growth	Revenue Growth	Dividend Yield
YKBANK	22,17	17,14	1,15	11,58	16,27	16,51	0,5
GARAN	25,59	19,28	1,62	13,65	11,98	15,77	1,88
HALKB	19,96	16,15	0,76	10,14	9,75	31,4	0,93
SKBANK	2,94	2,11	0,16	2,01	8,66	7,19	0,01
AKBANK	31,93	27,87	1,62	13,01	11,69	17,25	1,91
ISCTR	23,11	18,36	1,43	12,57	14,85	17,51	2,48
TSKB	44,89	34,69	1,83	15,51	11,83	24,88	1,53
VAKBN	25,4	20,29	1,23	15,59	15,79	27,99	0,39
ALBRK	12,04	9,86	0,5	6,78	5,73	13,21	1,28

4.1. Entropy Results

The normalized decision matrix of nine banks and seven financial evaluation criteria is established based on the values presented on Table 1 and it is reported on Table 2.

Table 2: Normalized Decision Matrix

	EBT Margin	NPM	ROA	ROE	EPS Growth	Revenue Growth	Dividend Yield
YKBANK	0,1066	0,1034	0,1117	0,1148	0,1527	0,0962	0,0458
GARAN	0,1230	0,1163	0,1573	0,1354	0,1124	0,0918	0,1723
HALKB	0,0959	0,0974	0,0738	0,1006	0,0915	0,1829	0,0852
SKBANK	0,0141	0,0127	0,0155	0,0199	0,0813	0,0419	0,0009
AKBANK	0,1535	0,1681	0,1573	0,1290	0,1097	0,1005	0,1751
ISCTR	0,1111	0,1108	0,1388	0,1247	0,1394	0,1020	0,2273
TSKB	0,2158	0,2093	0,1777	0,1538	0,1110	0,1449	0,1402
VAKBN	0,1221	0,1224	0,1194	0,1546	0,1482	0,1630	0,0357
ALBRK	0,0579	0,0595	0,0485	0,0672	0,0538	0,0769	0,1173

After normalized the decision matrix, the entropy values, the degrees of divergence and objective weights were measured and all the values between the years of 2016 and 2020 are exhibited on Table 3.

Table 3: Entropy Values and Objective Weights

	EBT Margin	NPM	ROA	ROE	EPS Growth	Revenue Growth	Dividend Yield
e_j	0,9402	0,9390	0,9400	0,9603	0,9816	0,9669	0,8867
d_j	0,0598	0,0610	0,0600	0,0397	0,0184	0,0331	0,1133
w_j	0,1553	0,1584	0,1557	0,1030	0,0478	0,0858	0,2940

As seen from the Table 3, the best performance criteria affecting the banks' profitability was selected as Dividend Yield (0,2940), with the difference of more than 100% from the other criteria. It can also be resulted that NPM (0,1584), ROA (0,1557) and EBT Margin (0,1553) follow the amount of Dividend Yield, respectively, for the analysis period. Additionally, EPS Growth (0,0478) was determined as the least affecting criteria between the years of 2016 and 2020 based on the results reported on Table 3.

4.2. Waspas Results

The banks traded on BIST 100 Index were ranked based on their profitability performances through Waspas Method. The normalized decision matrix of nine banks and seven financial evaluation criteria is exhibited on Table 4.

Table 4: Normalized Decision Matrix

	EBT Margin	NPM	ROA	ROE	EPS Growth	Revenue Growth	Dividend Yield
YKBANK	0,4939	0,4941	0,6284	0,7428	1,0000	0,5258	0,2016
GARAN	0,5701	0,5558	0,8852	0,8756	0,7363	0,5022	0,7581
HALKB	0,4446	0,4656	0,4153	0,6504	0,5993	1,0000	0,3750
SKBANK	0,0655	0,0608	0,0874	0,1289	0,5323	0,2290	0,0040

	EBT Margin	NPM	ROA	ROE	EPS Growth	Revenue Growth	Dividend Yield
AKBNK	0,7113	0,8034	0,8852	0,8345	0,7185	0,5494	0,7702
ISCTR	0,5148	0,5293	0,7814	0,8063	0,9127	0,5576	1,0000
TSKB	1,0000	1,0000	1,0000	0,9949	0,7271	0,7924	0,6169
VAKBN	0,5658	0,5849	0,6721	1,0000	0,9705	0,8914	0,1573
ALBRK	0,2682	0,2842	0,2732	0,4349	0,3522	0,4207	0,5161

The total relative importance of the alternatives based on the weighted sum model (WSM) and weighted product model (WPM) are reported on the Table 5 and Table 6, respectively.

Table 5: Normalized Weighted Matrix (WSM)

	EBT Margin	NPM	ROA	ROE	EPS Growth	Revenue Growth	Dividend Yield
YKBNK	0,0549	0,0549	0,0698	0,0825	0,1111	0,0584	0,0224
GARAN	0,0633	0,0618	0,0984	0,0973	0,0818	0,0558	0,0842
HALKB	0,0494	0,0517	0,0461	0,0723	0,0666	0,1111	0,0417
SKBNK	0,0073	0,0068	0,0097	0,0143	0,0591	0,0254	0,0004
AKBNK	0,0790	0,0893	0,0984	0,0927	0,0798	0,0610	0,0856
ISCTR	0,0572	0,0588	0,0868	0,0896	0,1014	0,0620	0,1111
TSKB	0,1111	0,1111	0,1111	0,1105	0,0808	0,0880	0,0685
VAKBN	0,0629	0,0650	0,0747	0,1111	0,1078	0,0990	0,0175
ALBRK	0,0298	0,0316	0,0304	0,0483	0,0391	0,0467	0,0573

Table 6 provides that TSKB is the best alternative based on the financials determined as performance evaluation criteria. It is followed by the AKBNK and ISCTR, respectively. SKBNK exhibits the worst performance with the lowest value of 0,13 based on the total importance of the alternatives (Q_i) and ALBRK follows it during the analysis period.

Table 6: Normalized Weighted Matrix (WPM)

	EBT Margin	NPM	ROA	ROE	EPS Growth	Revenue Growth	Dividend Yield	$Q_i^{(1)}$	$Q_i^{(2)}$	Q_i	
YKBNK	0,92	0,92	0,95	0,97	1,00	0,93	0,84	0,45	0,61	0,53	6
GARAN	0,94	0,94	0,99	0,99	0,97	0,93	0,97	0,54	0,74	0,64	4
HALKB	0,91	0,92	0,91	0,95	0,94	1,00	0,90	0,44	0,61	0,53	7
SKBNK	0,74	0,73	0,76	0,80	0,93	0,85	0,54	0,12	0,14	0,13	9
AKBNK	0,96	0,98	0,99	0,98	0,96	0,94	0,97	0,59	0,80	0,69	2
ISCTR	0,93	0,93	0,97	0,98	0,99	0,94	1,00	0,57	0,76	0,66	3
TSKB	1,00	1,00	1,00	1,00	0,97	0,97	0,95	0,68	0,89	0,79	1
VAKBN	0,94	0,94	0,96	1,00	1,00	0,99	0,81	0,54	0,68	0,61	5
ALBRK	0,86	0,87	0,87	0,91	0,89	0,91	0,93	0,28	0,45	0,36	8

A more generalized analysis for determining the total relative importance of the alternatives is conducted and the results are exhibited on Table 7. Table 7 shows the effect of varying values of λ on the performance scores and rankings of nine banks from 2016 to 2020. It is clearly seen from the table that the TSKB is the best alternative covering the years from 2016 to 2020. The bank with the worst performance is SKBNK, consistent with the values of the total importance of the alternatives. Thus, it can be said that the Waspas rankings of the banks traded in Turkey match the WSM rankings, consistent with the results of Chakraborty and Zavadskas (2014).

Table 7: Effect of λ on Ranking Performance

	$\lambda = 0$	$\lambda = 0,1$	$\lambda = 0,2$	$\lambda = 0,3$	$\lambda = 0,4$	$\lambda = 0,5$	$\lambda = 0,6$	$\lambda = 0,7$	$\lambda = 0,8$	$\lambda = 0,9$	$\lambda = 1$	
YKBNK	0,61	0,60	0,58	0,56	0,55	0,53	0,52	0,50	0,49	0,47	0,45	6
GARAN	0,74	0,72	0,70	0,68	0,66	0,64	0,62	0,60	0,58	0,56	0,54	4
HALKB	0,61	0,60	0,58	0,56	0,54	0,53	0,51	0,49	0,47	0,46	0,44	7
SKBNK	0,14	0,14	0,14	0,14	0,13	0,13	0,13	0,13	0,13	0,12	0,12	9
AKBNK	0,80	0,78	0,75	0,73	0,71	0,69	0,67	0,65	0,63	0,61	0,59	2
ISCTR	0,76	0,74	0,72	0,70	0,68	0,66	0,65	0,63	0,61	0,59	0,57	3
TSKB	0,89	0,87	0,85	0,83	0,81	0,79	0,77	0,74	0,72	0,70	0,68	1
VAKBN	0,68	0,66	0,65	0,64	0,62	0,61	0,59	0,58	0,57	0,55	0,54	5
ALBRK	0,45	0,43	0,41	0,40	0,38	0,36	0,35	0,33	0,32	0,30	0,28	8

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

Banks represent institutions of the financial system of the countries, as they are of great importance to the global economy. The problems that occur in banking sector may also cause major problems facing the economy and the financial sector. Therefore, the developments in this sector should be regularly evaluated and the performance of the banks should be constantly analyzed.

In this study, the profitability performances of the banks traded on Borsa Istanbul were analyzed covering the years from 2016 to 2020 by using MCDM techniques. The banks' financials were used to enlighten the banking sector by revealing the developments in these years. Thus, as financial performance measurement indicators based on profitability, EBT margin, NPM, ROA, ROE, EPS growth, revenue growth and dividend yield ratios were taken into consideration.

To examine the best performance criteria affecting the banking profitability, at first, Entropy Method was used. Accordingly, while the criteria of dividend yield mostly affects the banking profitability, EPS growth affects at least.

Waspas Method was then used to rank the banks traded on BIST 100 Index based on their performances. The effect of parameter λ on the ranking performance was analyzed and, revealing the fact that different λ values almost do not affect the rankings of the best and the worst alternatives and the best performances were observed at higher λ values. When banks were ranked based on their performances, it can be said that the TSKB is the best alternative, exhibiting the most efficient performance. Additionally, the bank with the worst performance is SKBNK for the analysis period.

Even though studies mostly place the focus on financial performance measurement in the banking sector, a few academic studies focus specifically on banking profitability within

the multicriteria decision framework. Therefore, this study fills the gap in the field of banking profitability and strengthens the empirical frameworks of the earlier studies.

REFERENCES

1. AKÇAKANAT, Ö., EREN, H., AKSOY, E. and ÖMÜRBEK, V. (2017). "Bankacılık Sektöründe Entropi ve Waspas Yöntemleri ile Performans Değerlendirmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2): 285-300.
2. AKYÜZ, F., SOBA, A. Ş. and YEŞİL, T. (2020). "Evaluation of Financial Performance of Participation Banks with Camels Analysis Method", The Journal of Accounting and Finance, 87: 145-166.
3. AYTAÇ ADALI, E. and TUŞ IŞIK, A. (2017). "Bir Tedarikçi Seçim Problemi için Swara ve Waspas Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı", International Review of Economics and Management, 5(4): 56-77.
4. BAKIR, M. and ATALIK, Ö. (2018). "Entropi ve Aras Yöntemleriyle Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi", İşletme Araştırmaları Dergisi, 10(1): 617-638.
5. BARROS, V., MATOS, P. V. and SARMENTO, J. M. (2020). "What Firm's Characteristics Drive the Dividend Policy? A Mixed-Method Study on the Euronext Stock Exchange", Journal of Business Research, 115: 365-377.
6. BATIR, T. E., VOLKMAN, D. A. and GUNGOR, B. (2017). "Determinants of Bank Efficiency in Turkey: Participation Banks versus Conventional Banks", Borsa Istanbul Review, 17(2): 86-96.
7. BENLİ, Y. K., KARACA, S. S. and BOZDAN, N. (2018). "Measuring of Performance of Participation Banks with Camels Analysis in Turkey", Journal of Current Researches on Business and Economics, 8(2): 197-210.
8. CHAKRABORTY, S. and ZAVADSKAS, E. K. (2014). "Applications of Waspas Method in Manufacturing Decision Making", Informatica, 25(1): 1-20.
9. CHAKRABORTY, S., ZAVADSKAS, E. K. and ANTUCHEVICIENE, J. (2014). "Applications of Waspas Method as a Multi-Criteria Decision-Making Tool", Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research/Academy of Economic Studies, 49(1): 5-22.
10. ÇETİN, A. C. and BITIRAK, İ. A. (2010). "Analytic Hierarchy Process Approach in Bank Performance Evaluation: An Application in the Commercial Banks and Participation Banks", Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2(2): 75-92.
11. DEMİRGÜNEŞ, K. and ÜÇLER, G. (2015). "Inter-Relationship between Profitability, Growth and Size: Case of Turkey", Journal of Business, Economics and Finance, 4(4): 659-678.
12. ELSAYED, E. A., DAWOOD, A. K. S. and KARTHIKEYAN, R. (2017). "Evaluating Alternatives through the Application of Topsis Method with Entropy Weight", International Journal of Engineering Trends and Technology, 46(2): 60-66.
13. GÜMRAH, A. (2016). "Measuring the Performance of Participation Banks by TOPSIS Method: Turkey and Malaysia Cases", International Journal of Business and Management Studies, 5(1): 211-218.

14. HASSAN, M. K. and BASHIR, A. H. M. (2006). "Determinants of Islamic Banking Profitability", Book Chapter in *Islamic Perspectives on Wealth Creation*, Edinburgh University Press New York: Columbia University Press, May 2006.
15. HOANG, L. X., DANG, D. Q. and TRAN, T. D. (2020). "The Role of Overconfident CEO to Dividend Policy in Industrial Enterprises", *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(7): 361-367.
16. HUSNA, N. and DESIYANTI, R. (2016). "The Analysis of Financial Performance on Net Profit Margin at the Coal Company", *International Journal of Management and Applied Science*, 2(4): 105-108.
17. KANDEMİR, T. and KARATAŞ, H. (2016). "Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İncelenmesi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama (2004-2014)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7): 1766-1776.
18. KARAPINAR, A. and DOĞAN, İ. Ç. (2015). "An Analysis on the Performance of the Participation Banks in Turkey", *Accounting and Finance Research*, 4(2): 24-33.
19. MAHDI, M. and KHADDAFI, M. (2020). "The Influence of Gross Profit Margin, Operating Profit Margin and Net Profit Margin on the Stock Price of Consumer Good Industry in the Indonesia Stock Exchange on 2012-2014", *International Journal of Business Economics and Social Development*, 1(3): 34-55.
20. ÖZKAN, T. (2019). "Performance Measurement of Participation Banks in Turkey: An Application based on Analysis of Camels", *Turkish Studies Economics, Finance, Politics*, 14(3): 903-920.
21. PUSPITANINGTYAS, Z. And KURNIAWAN, A. W. (2012). "How Good the Financial Ratios in Determining the Dividend Yield?", *Airlangga Accounting International Conference & Doctoral Colloquium*, June 28-29th, Nusa Dua, Bali.
22. SHANNON, C. E. (1948). "A Mathematical Theory of Communication", *Bell System Technical Journal*, 27: 379-423.
23. SPATHIS, Ch., KOSMIDOU, K. and DOUMPOS, M. (2002). "Assessing Profitability Factors in the Greek Banking System: A Multicriteria Methodology", *International Transactions in Operational Research*, 9(5): 517-530.
24. WET, J. (2013). "Earnings per share as a Measure of Financial Performance: Does It Obscure more than It Reveals?", *Corporate Ownership & Control*, 10(4): 265-275.
25. WU, J., SUN, J., LIANG, L. and ZHA, Y. (2011). "Determination of Weights for Ultimate Cross Efficiency using Shannon Entropy", *Expert Systems with Applications*, 38: 5162-5165.
26. YAĞLI, İ. (2020), "Multi-Criteria Financial Performance Analysis of Turkish Participation Banks", *Alanya Academic Review Journal*, 4(3): 861-873.
27. YAYAR, R. and BAYKARA, H. V. (2012). "An Implementation upon Efficiency and Productivity of Participation Banks with TOPSIS Method", *Business and Economics Research Journal*, 3(4): 21-42.
28. YILDIZ, S. B. (2019). "Performance Analysis of Turkey's Participation and Conventional Indices Using Topsis Method", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(7): 1403-1416.

29. YILMAZ, B. Ö., TOZAN, H. and KARADAYI, M. A. (2020). "Multi-Criteria Decision Making (MCDM) Applications in Military Healthcare Field", *Journal of Health Systems and Policies*, 2(2): 149-181.
30. ZAVADSKAS, E. K., TURSKIS, Z. and ANTUCHEVICIENE, J. (2012). "Optimization of Weighted Aggregated Sum Product Assessment", *Electronics and Electrical Engineering*, 122(6): 3-6.

LİDER KAVRAMI ÜZERİNE METAFORİK BİR ÇÖZÜMLEME

A METAPHORICAL ANALYSIS ON THE CONCEPT OF LEADER

Eylem BAYRAKÇI*

* Dr. Öğretim Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Büyükkutlu Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü, eylembayrakci@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8006-9160

ÖZ

Bu çalışmanın amacı hizmet sektörü çalışanlarının "lider" kavramına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla tanımlamaktır. Çalışma grubu 68 hizmet sektör çalışanından oluşmuştur. Araştırmada nitel araştırma yönteminin bir deseni olan olgubilim kullanılmıştır. Veriler çalışma grubunun lider kavramıyla ilgili algılarını ortaya çıkartmak için ürettikleri metaforları ve bu metaforların mantıksal dayanak ve gerekçelerini yazabilecekleri yarı yapılandırılmış formlar aracılığıyla toplanmıştır. Toplanan veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Analizlerin sonucunda analize dahil edilen 67 metafor; lider amaçlara ulaştırandır, lider farklı özellikleri olandır, lider takip edilendir, lider birleştirici ve bütünleştiricidir, lider başkalarını etkileyendir ve lider yetki sahibidir olmak üzere 6 kategori altında tanımlanmıştır. Çalışma grubu tarafından en fazla tekrarlanan metaforlar sırasıyla; pusula, baba ve komutan olmuştur. Üretilen metaforların büyük çoğunluğu olumlu çağrışım yapmakla birlikte az sayıda olumsuz metaforlar da üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lider, Metafor, Nitel Araştırma.

Jel Kodları: D23, J28, M12

ABSTRACT

The study aims at describing the perceptions of service sector employees regarding the concept of "leader" through metaphors. The study group consists of 68 service sector employees. Phenomenology, which is a pattern of qualitative research method, was used in the research. The data were collected through a semi-structured forms in which the study group had written the metaphors and the logical basis and justifications of these metaphors in order to reveal their perceptions about the concept of leader. The collected data was analyzed by content analysis. As a result of the analysis, 67 metaphors included in the analysis were defined under 6 categories: The leader is the one who achieves the goals, the leader has different characteristics, the leader is followed, the leader is connective and integrative, the leader influences others and the leader has authority. The most repeated metaphors by the study group have been found as compass, father and commander respectively. While the majority of the metaphors produced included positive connotations, a few of them were produced as negative metaphors.

Keywords: Leader, Metaphors, Qualitative Research.

Jel Codes: D23, J28, M12.

1. GİRİŞ

Lider ve liderlik, oldukça karmaşık ve çok boyutlu olgulardır ve ilgili yazında çok uzun yıllardır araştırılan ve üzerinde çalışılan konulardır. Lider, bir kişiye veya bir gruba liderlik eden kişidir. Liderlik ise liderlerin uyguladığı yöntem ve/veya tarzları ifade eder. Dolayısıyla lider bir kişiyi, liderlik ise süreci anlatır.

Liderlik kavramının 19. Yüzyılın başlarında incelenmeye ve araştırılmaya başlandığı görülmektedir (Yeşil, 2016: 159). Ancak günümüzün hızlı tempolu, çok değişken, karmaşık ve giderek küreselleşen dünyasında her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Benmira ve Agboola (2021:1) konunun karmaşıklığı nedeniyle liderliğin, büyüleyici ve kafa karıştırıcı tartışmalar yaratmaya devam ettiğini söylemektedir.

Yıldız vd. (2021:490) insan kaynağının organizasyonlarda verimliliğin ve başarının en önemli öğelerinden olduğunu ifade etmektedir. Liderler, istenilen sonuçları elde edebilmek için söz konusu insan kaynağını yönlendiren kişilerdir. Belki de bu nedenle lider ve liderlik kavramları uzun zamandır başta sosyal bilimler olmak üzere ilgili literatürde hâlâ daha araştırılan konuların başında gelmektedir. Çünkü örgütlerde çalışan insan kaynağının nitelikleri, becerileri, duyguları, yetenekleri, algıları değişip dönüştükçe farklı yapıdaki insan kaynağını harekete geçirecek farklı tarzda, farklı türde liderlik uygulamaları gerekmektedir. Elbette zaman içinde değişen sadece insan kaynağı değil, son yıllarda artan bir hızda iş yaşamı, iş yapış usulleri, örgütsel yapı gibi birçok unsur değişmekte ve dönüşmektedir. Yani değişen insan kaynağı ile birlikte değişen ve farklılaşan örgütsel koşullara ve yapılara bağlı olarak, farklı liderlik uygulamaları gerekmektedir. Bennis (2009) “liderliğin sosyal bilimlerde en çok çalışılan ve en az anlaşılan konu olduğunu” ve “hiçbir zaman bu kadar az şey söylemek için bu kadar çok emek sarf etmediğini” söylemektedir (aktaran, Benmira ve Agboola, 2021:1).

Metaforlar, bir fikri veya kavramı başka bir olgu aracılığıyla anlamamızı sağlayan bir iletişim aracıdır. Metafor, bir olgunun ya da bir kavramın nasıl algılandığının benzetmeler kullanılarak ifade edilmesidir (Aydın, 2011: 27). Metaforlar çok uzun zamandır bazı karmaşık, belki de ifade edilmesi çok zor fikirlerin veya kavramların başka bir olgu açısından ifade edilmesini sağlayan bir iletişim biçimi olarak kabul edilmektedir (Randell ve Yerbury, 2020: 2). Bu çalışmada anlaşılması zor, karmaşık, çok boyutlu ve dinamik bir olgu olarak lider kavramı hizmet sektörü çalışanlarının metaforik algılarıyla incelenecektir. Hizmet sektörü emek yoğun ve çalışanların müşteri ile sürekli iletişim halinde olduğu bir sektördür. Sektör aynı zamanda, istihdam ve gelir yaratma bakımlarından ülke ekonomisi içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Ayrıca son yıllarda yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler ile içinde bulunduğumuz Covid-19 pandemisi sektörün yapısında ve işleyişinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Oldukça yoğun, değişken ve dinamik olan bu sektörde liderler ve liderlik uygulamalarının da önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmanın yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda sektörün liderleri açısından metaforların liderliği anlamak için kullanılabilmesi, liderlik düşüncesinin ve deneyiminin altında yatan algıların ortaya konabileceği düşünülmektedir.

2. LİDER VE LİDERLİK KAVRAMLARI

Lider ve liderlik yönetim bilimi araştırmalarında en yaygın kullanılan iki kavramdır (Malik ve Azmat, 2019: 16). İlgili yazına bakıldığında yapılan çalışmalarda lider ve liderlik kavramlarının sıklıkla birlikte ele alındığı görülmektedir. Bunun nedeninin iki kavramın birbirleriyle olan yakın ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde lider; önder, şef, liderlik ise liderin görevi olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2021). Dolayısıyla lider; amaçlar doğrultusunda başka kişileri harekete geçiren, yönlendiren,

etkileyen kişiyi; liderlik ise liderin harekete geçirme, etkileme, yönlendirme için yaptığı faaliyetleri ve eylemleri ifade etmektedir.

Kavramların çok uzun zamandır birçok alanda (yönetim, işletme, eğitim, siyaset gibi) çalışılıyor olması ilgili yazında çok sayıda tanımlarının yapılmasına neden olmuştur. Bu durumun, yapılan her yeni çalışmayla yeni bilgiler elde edilmesinin ve buna bağlı olarak kavramın farklı yönlerinin keşfedilmesinin yanı sıra farklı araştırmacıların farklı akademik, kültürel, tarihi bakış açılarına sahip olmasından da kaynaklandığı düşünülmektedir. Bass (1981:11) bu durumu “neredeyse kavramı tanımlamaya çalışan kişiler kadar farklı liderlik tanımları olduğu” şeklinde açıklamıştır (aktaran Moalim, 2020). Bu çalışmanın bu kısmında lider ve liderlik kavramlarının yazında yapılan bazı tanımlarına yer verilecektir.

Stogdill (1950: 5) lideri; örgütün amaç belirleme ve hedef gerçekleştirme faaliyetleri üzerinde uyguladığı etki açısından diğer üyelerden farklılaşan kişi; Malik ve Azmat (2019: 17), çalışanları veya takım arkadaşları için hedefler belirleyen ve daha sonra bu hedeflere ulaşmak için onları yönlendiren veya harekete geçiren kişi; Dursun vd.; (2019: 201) “örgüt üyeleri üzerindeki gönüllü etkileri ile onlara örgütsel amaçları benimseten ve bu doğrultuda insan kaynaklarını iş gereklerine yönelik gösterecekleri planlı ve sistematik performanslarında sevk ve idare eden kişi” olarak tanımlamışlardır. Yapılan tanımlara bakıldığında liderlerin, bir örgütün hedeflerine ulaşmasında kilit rol oynayan, hedefleri belirlenen örgüt üyelerini bu hedeflere ulaşmak için etkin ve verimli bir şekilde yönlendiren kişiler olduğu görülmektedir.

Liderliğin ise genel anlamda liderlerin bu yönlendirmelerini yaparken kullandıkları ve yararlandıkları süreci, yöntemi ve tarzları ifade ettiği görülmektedir. Bektaş (2016: 43)’a göre liderlik liderin takipçilerini belirli bir hedefe yönlendirmede motivasyon ve iletişimle birlikte en önemli araçlarından birisidir. Malik ve Azmat (2019: 19), lider ile liderlerin liderlik ettiği yöntem ve tarzlara atıfta bulunan liderlik kavramları arasında çok az bir fark varmış gibi görüldüğünü, aslında bu kavramlar arasındaki ilişkinin içsel olduğunu çünkü liderliğin, liderin diğer insanları olumlu ya da olumsuz olarak etkileme yeteneği olarak tanımlanabileceğini belirtmektedirler. Bass (2019: 1)’a göre bir liderin ve liderlik uygulamasının birincil amacı; takipçi sayılan diğerlerine, bir hedefe ulaşmak için isteyerek ve birlikte katılmaları için ilham vermektir (aktaran Malik ve Azmat, 2019: 19)

Northouse (2019: 33)’un “Liderlik: Teori ve Uygulama” adlı kitabında “liderliğin ne olduğu konusunda içgüdüsel bir kavrayışa sahip olursa da kavramı tanımlamak hem akademisyenler hem de uygulayıcılar için zorlu bir çabadır...Liderliğin bir akademik iç gözlem konusu haline gelmesinden bu yana bir yüzyıldan fazla zaman geçmiş ve tanımlar bu dönemde sürekli olarak gelişmiştir. Bu tanımlar, dünya meselelerinden siyasete, konunun çalışıldığı disiplinin bakış açısına kadar birçok faktörden etkilenmiştir” şeklinde ifade etmiştir. Adı geçen kitabında 1920’li yıllardan bugüne kadar liderlik kavramının gelişimine de değinen Northouse (2019), değişen koşullarda farklılaşan liderlik tanımlarına yer vermiştir. Tarihsel süreç içinde yaşanan liderlik tanımları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Tarihsel Süreci İçinde Liderlik Tanımları

Yıllar	Liderlik Tanımı
1900-1929	20. yüzyılın ilk otuz yılında ortaya çıkan liderlik tanımları, ortak bir egemenlik temasıyla gücün kontrolünü ve merkezileştirilmesini vurgulamıştır. Liderlik, liderin iradesini yönetilenler üzerinde sergilemesi, itaat, saygı, sadakat ve iş birliğini teşvik etme yeteneği olarak tanımlanmıştır (Moore, 1927: 24).
1930'lar	1930'larda egemenlikten ziyade etkileme bakış açısıyla liderin kişilik özellikleri liderliği tanımlamanın odak noktası haline gelmiştir. Liderlik aynı zamanda bireyin kendine özgü kişilik özelliklerinin bir grubun özellikleri ile etkileşimi olarak ele alınmıştır.
1940'lar	Liderliğin, bireyin grup faaliyetlerini yönlendirirken gösterdiği davranış olarak tanımlanmasıyla birlikte Grup Teorisi 1940'lı yıllarda ön plana çıkmıştır (Hemphill, 1949). Aynı zamanda, bu yıllarda ikna yoluyla liderlik, baskı veya zorlama yoluyla liderlikten ayrıt edilmiştir (Copeland, 1942).
1950'ler	1950'lerde liderlik tanımlarına üç temanın hâkim olduğu görülmektedir: <ul style="list-style-type: none"> - Liderliği, liderlerin gruplar halinde yaptıkları çerçeveyeleyen Grup Teorisinin devamı - Liderin davranışına dayalı olarak liderliği tanımlayan ve paylaşılan hedefleri geliştiren bir ilişki olarak liderlik - Liderliğin genel grup etkinliğini etkileme yeteneği ile tanımlandığı etkinlik.
1960'lar	1960'lı yıllarda liderliğin, "insanları ortak hedeflere doğru etkileyen davranış olarak" yaygın tanımı yapıldığı ve liderlik "paylaşılan bir yönde diğer insanları etkileyen kişiler tarafından yapılan eylemler" olarak tanımlanarak Seeman (1960: 53) tarafından bu durumun vurgulandığı görülmektedir.
1970'ler	1970'lerde, grup odağı yerini, liderliğin "grup veya örgütsel hedeflere ulaşmak için grupları veya örgütleri başlatmak ve sürdürmek" olarak görüldüğü örgütsel davranış yaklaşımına bırakmıştır (Rost, 1991: 59). Ancak bu yıllarda Burns'ün (1978: 425) yaptığı "belirli güdüleri ve değerleri olan kişilere hem liderler hem de takipçiler tarafından bağımsız veya karşılıklı olarak tutulan hedefleri gerçekleştirmek için, çeşitli ekonomik, politik ve diğer kaynaklara sahip kişilerin rekabet ve çatışma bağlamında karşılıklı olarak harekete geçme süreci" şeklindeki liderlik tanımı ortaya çıkan en önemli liderlik tanımı olmuştur.
1980'ler	1980'ler liderliğin doğası üzerine yapılan çalışmalarda patlamanın olduğu ve konunun akademik ve kamu bilincinin zirvesine taşındığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda, liderlik için yapılan tanımların aşağıdaki temalardan oluştuğu görülmektedir: <ul style="list-style-type: none"> - Liderin istediğini yap: Liderlik tanımları hâlâ daha ağırlıklı olarak takipçilerine liderin yapılmasını istediği şeyi yaptırdığı mesajını içermektedir. - Etkileme: 1980'lerin liderlik tanımlarında muhtemelen en sık kullanılan kelime olan etki her açıdan incelenmiştir. Bununla birlikte, liderliği yönetimden ayırma çabası içinde olan bilim adamları liderliğin zorlayıcı olmayan bir etki olduğunu söylemektedir. - Özellikler: Birçok insanın liderlik anlayışı ve tanımı liderin sahip olduğu bir özellik yönelimine dayanmaktadır. - Dönüşümsel: Burns (1978: 83)'ün liderliği dönüşümsel bir süreç olarak tanımlaması oldukça dikkat çekmiştir. Buna göre liderlik "liderlerin ve takipçilerin birbirlerini daha yüksek motivasyon ve ahlak seviyelerine yükseltecek şekilde etkileşime girmesiyle" oluşmaktadır.
1990'lardan 21. Yüzyıla	Bu dönemde, liderlik ve yönetimin ayrı süreçler olup olmadığı konusunda tartışmalar devam etmektedir. Ancak yapılan araştırmalarda, liderliği tanımlamanın yeni yollarını geliştirmek yerine, liderlik süreci vurgulanmaktadır. Bu araştırmalarda ortaya çıkan bazı yaklaşımlar şunlardır: <ul style="list-style-type: none"> - Liderlerin özgünlüğünün ve liderliklerinin vurgulandığı Otantik Liderlik; - Takipçileri motive etmek için; değerleri, meslek aşkı ve üyelik duygusunu kullanan liderliğe odaklanan Manevi Liderlik; - Takipçilerinin daha özerk, bilgili ve <i>hizmetkarlar</i> gibi olmalarına yardımcı olmak amacıyla takipçilerin ihtiyaçlarına odaklanmak için "ilgili ilkeleri" kullanan ve lideri hizmetkar rolüne sokan Hizmetkar Liderlik; - Liderlerin takipçilerini sorunlarla, zorluklarla ve değişikliklerle yüzleştirerek ve bunları çözerek uyum sağlamaya teşvik ettiği Adaptif Liderlik; - Takipçilere ve takipçilerin liderlik sürecinde oynadıkları role dikkat çeken Takipçilik ve - Liderliğin, liderin özellikleri, becerileri ve davranışları aracılığıyla değil, lider ve takipçisi arasında müzakere edilen iletişim uygulamaları yoluyla yaratıldığını öne süren Söylemsel Liderlik (Aritz, vd., 2017; Fairhurst, 2007).

Kaynak: Northouse; 2019: 34-41 sayfalardan uyarlanmıştır.

Liderlik kavramının tarihsel süreç içindeki gelişimine bakıldığında; görüş birliğine varılmış evrensel bir tanımı olmadığı görülmektedir. Ancak, küreselleşmenin etkileri, kuşak farklılıkları, araştırmacıların bakış açıları gibi nedenlerle liderlik farklı insanlar için farklı şeyler ifade edecek; herhangi bir zamanda yapılan bir liderlik tanımı uzun süre aynı kalamayacak, değişken ve karmaşık bir kavram olarak araştırılmaya devam edecektir.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın amacı, deseni, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, hizmet sektörü çalışanlarının “lider”i nasıl algıladıklarını metaforlar aracılığıyla ortaya koymaktır. Bu temel amaca bağlı olarak cevap aranan araştırma soruları şu şekildedir: “Hizmet sektörü çalışanları lideri nasıl algılıyorlar?”, “hizmet sektörü çalışanları lideri metaforlar aracılığıyla nasıl ifade ediyorlar?”, “hizmet sektörü çalışanlarının ürettikleri metaforlar hangi kavramsal kategoriler altında toplanmaktadır?”.

3.2. Araştırmanın Deseni

Lider kavramının katılımcılar için ifade ettiği anlamların daha derinden anlaşılmasını sağlamak için bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sorularına uygun olarak olgubilim (fenomenoloji) deseni yöntemin deseni olarak seçilmiştir. Çünkü olgubilim; “bir kişinin kendisi ve dış dünyaya ait olgulara (sosyal durum ve olaylara) ilişkin kendine özgü anlamlarını ortaya çıkarmaya ve bir duruma ilişkin algısını ortaya koymaya çalışır” (Sığı, 2018: 186).

Çalışmanın olgusu “lider kavramıdır” ve metaforlar aracılığıyla katılımcıların lider kavramına yükledikleri ortak anlamlar ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Metaforlar incelenmek istenen kavramların nasıl algılandığının ortaya çıkartılmasına katkı sağlar ve anlaşılması ve ifade edilmesi zor olan kavramı betimlemek ve açıklamak için kullanılabilir (Ekici, 2016: 616). Krüger (2019:14) metaforların liderliğin altında yatan görüşü tanımlamaya yardımcı olduğunu ve liderliğin başkalarının metaforik dünya görüşünden nasıl etkilendiğine dair fikir verdiğini ifade etmektedir. Araştırmacı ayrıca, liderlik metaforlarını incelemenin, liderlik kavramının nasıl algılandığına ve anlaşıldığına dair bir anlayış kazanılmasına yardımcı olacağını hatta liderlikle ilgili keşiflerin, soyut kavramları açıklamaya ve bu kavramların vurgulanmaya değer görünen belirli yönlerini netleştirmeye yardımcı olduğu için yeni metaforlarda tanımlanabileceğini söylemektedir (Krüger: 2019:14). Bu bağlamda da son yıllarda, ulusal ve uluslararası yazında lider ve liderlikle ilgili metaforik çalışmaların sayısında artış olduğu görülmektedir (örn; Bilginoğlu, 2018; Çelik Şahin vd, 2020; Dursun vd., 2019; Edmonstone, 2016; Heffernan vd., 2019; Özçetin 2021; Randell ve Yerbury; 2020; Yıldız ve Ertürk, 2019).

3.3. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu hizmet sektöründe çalışan 68 kişi oluşturmuştur. Çalışma grubuna ait demografik bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Özellik	Değişken	f	%
Cinsiyet	Erkek	40	58,8
	Kadın	28	41,2
Yaş	21-25 yaş	1	1,5
	26-30 yaş	4	5,9
	31-35 yaş	21	30,9
	36-40 yaş	25	36,8
	41-45 yaş	10	14,7
	46-50 yaş	5	7,4
	51 ve üzeri	2	2,9
Çalışma Yılı	1-5 yıl	5	7,4
	6-10 yıl	19	27,9
	11-15 yıl	24	35,3
	16-20 yıl	10	14,7
	21 ve üzeri yıl	10	14,7
TOPLAM		68	100,0

Buna göre, 68 katılımcının 40'ı (%58,8) erkektir. Çalışma grubunun yaş aralığına bakıldığında 36-40 (%36,8) ve 31-35 (%30,9) yaş aralığında yer alan katılımcıların çalışma grubunun büyük çoğunluğunu oluşturduğu görülmektedir. Çalışma yılı ise çoğunluğu 11-15 yıl aralığında (%35,3) olduğu görülmektedir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma grubunda yer alan katılımcılara “liderlik...gibidir, çünkü...” yazan ve kişisel bilgilerini içeren yazılı bir form web aracılığıyla gönderilmiştir. Formda araştırmanın kapsamı ve konusu ile ilgili bilginin yanı sıra “metafor” kavramı ve işlevi ile ilgili bilgi de verilmiş, veriler aynı yöntemle toplanmıştır. Araştırma ile ilgili etik onay Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 84/01 sayılı kararı ile alınmıştır.

Veri toplama formunda yer alan “gibidir” ve “çünkü” ifadeleri metaforik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. “Gibi” ifadesi metaforun konusu ve kaynağı arasındaki ilişkiyi açıklamak için, “çünkü” ifadesi ise, üretilen metafor için bir dayanak ve/veya metafor konusunda bir gerekçe sunmak için kullanılmaktadır (Ayduğ vd., 2018: 114).

Toplanan veriler Maxqda 18 (nitel yazılım) nitel veri analiz programına aktarılmıştır (Verbi Software, 2018) Verilerin analizi tümevarımsal içerik analizi ile yapılmıştır. Tümevarımsal içerik analizi kodlama yoluyla verilerin altında yatan kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmayı amaçlayan “tümevarımcı” bir yaklaşımdır (Sığırı, 2018: 280). İçerik analizi, kodlama ve ayıklama, örnek metafor derleme, kategori geliştirme ve geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları olmak üzere 4 adımda gerçekleştirilmiştir (Yıldız ve Ertürk; 2019).

Kodlama ve ayıklama aşamasında çalışma grubunda üretilen metaforlar bilgisayar programına kod olarak, demografik bilgiler değişken olarak tanımlanmış ve metaforların ve gerekçelerinin ilk okumaları yapılarak konu ve gerekçe bakımından değerlendirilmiştir. Konu, kaynak ve gerekçe bakımında uyumsuz olduğu düşünülen metaforlar analiz dışında bırakılmıştır. Buna göre 67 metafor ile analizlere devam edilmiştir.

Örnek metafor derleme aşamasında kodlanan metaforlar gözden geçirilerek örnek metafor listesi oluşturulmuştur. Kategori geliştirme aşamasında üretilen metaforlar bu metaforların kaynak ve gerekçeleri karşılıklı olarak değerlendirilmiş, birbiriyle ilişkili olduğu düşünülen, benzer çağrışım yapan metaforlar bir araya getirilerek aynı kategori altında tanımlanmıştır.

Kategoriler oluşturulurken sadece metafora değil, metaforun gerekçesine de bakılmıştır. Bu bağlamda, aynı metafor üretilse dahi, gerekçe bakımında farklı anlam çağrıştıran metaforlar farklı kategoriler altında tanımlanmıştır. Örneğin “Lider komutan gibidir çünkü ona bağlı çalışanlara güven verir” ifadesindeki komutan metaforu, *lider farklı özellikleri olan* kategorisine dahil edilirken, “lider komutan gibidir çünkü yol gösterir” ifadesindeki komutan metaforu ise *lider amaçlara ulaştırandır* kategorisine tanımlanmıştır. Ayrıca, bazı metaforlar da gerekçelerinin içerdiği anlamlar nedeniyle birden fazla kategori altında tanımlanmıştır. Örneğin, “lider dominant anne gibidir çünkü dediği olmazsa düzen bozulur” ifadesindeki dominant anne metaforu “dediği olmazsa” yorumu nedeniyle *lider yetki sahibidir* kategorisine, “düzen bozulur” yorumu nedeniyle ise *lider birleştirici ve bütünleştiricidir* kategorisine dahil edilmiştir.

Geçerliliği ve güvenilirliği sağlama aşamasında, çalışmanın inanılabilirliği sağlanması için katılımcıların doğrudan ürettikleri metafor alıntılarında yer verilmiş, kod ve kategori listesi bazı katılımcılara ulaştırılarak katılımcı teyidi alınmıştır. Aktarılabilirlik çalışmaları olarak, veriler araştırma amacına uygunluğu bakımından değerlendirilerek, bazıları araştırmanın amacına uygun olmadığı düşüncesiyle analiz dışında bırakılmıştır. Ayrıca verilerin analizi bilgisayar programı aracılığıyla yapılmıştır. Analizlerin bilgisayar programlarının kullanması hem inandırıcılık hem de güvenilirlik için önerilmektedir (Arastaman vd., 2018: 59). Güvenilebilirlik çalışmaları için örgütsel davranışlar ve nitel araştırmalar alanlarında çalışma yapan bir araştırmacıdan bulguları değerlendirmesi istenmiştir. Onaylanabilirlik için ise oluşturulan kategoriler ve onların içinde tanımlanan her bir metafor gerekçesiyle birlikte örgütsel davranışlar alanında (liderlik konuları da dahil olmak üzere) çalışmaları olan, nitel veri analizi yapmış, metaforik çalışmaları bulunan üç ayrı öğretim üyesinin uzman görüşüne sunulmuş ve görüş birliği sağlanmıştır. Ayrıca, elde edilen verilerin mümkün olduğu kadar araştırılan olguyu yansıtmasına çalışarak literatür ekseninde değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle çalışma grubunun ürettikleri metaforlar verilmiştir, ayrıca, lider kavramının katılımcılar tarafından nasıl algılandığını ortaya çıkartmak için benzer çağrışımlar yapan metaforların bir araya getirilmesi ile oluşturulan kategorileri sunulmuştur.

4.1. Lider Kavramına İlişkin Bulgular

Verilerin analiz sürecinin ilk adımı olan kodlama ve ayıklama aşaması sonucunda araştırmaya dahil edilen 67 metafor kod bulutu olarak Şekil 1’de sunulmuştur:

Şekil 1: Katılımcıların Lider Kavramına İlişkin Ürettikleri Metaforlar

Çalışma grubunun ürettikleri metaforların kod bulutuna bakıldığında tekrar sıklığı en fazla olan metaforların sırasıyla pusula, komutan ve baba olduğu göze çarpmaktadır.

Analizin ikinci aşaması olan örnek metafor derleme sonucunda oluşan ve analize dahil edilen 67 metafor listesi alfabetik sıralamayla Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Lider Kavramına İlişkin Üretilen Metaforlar

Metafor	f	%	Metafor	f	%
Adalet	2	2,99	Kişiliksiz	1	1,49
Afet planı	1	1,49	Komutan	3	4,48
Ağrı kesici	1	1,49	Köklü bir ağaç	1	1,49
Antrenör	1	1,49	Kukla	1	1,49
Ata	1	1,49	Kutup yıldızı	2	2,99
Atatürk	2	2,99	Misafir	1	1,49
Ayna	1	1,49	Orkestra şefi	1	1,49
Baba	3	4,48	Öğretmen	1	1,49
Baston	1	1,49	Öncü	1	1,49
Beyin	1	1,49	Önde bayrağı taşıyan	1	1,49
Bukalemun	1	1,49	Pestil	1	1,49
Bulmaca	1	1,49	Peşinden istekle sürüklenen	1	1,49
Çoban	1	1,49	Pusula	6	8,96
Deniz feneri	2	2,99	Rehber	2	2,99
Direksiyon	1	1,49	Sadık bir dost	2	2,99
Dominant anne	1	1,49	Satranç tahtasında kendini Kral sanan piyon	1	1,49
El feneri	1	1,49	Süper kahraman	1	1,49
Geminin kaptanı	1	1,49	Şahin	1	1,49
Geminin kaptanı ve rol model	1	1,49	Şarj edilebilir pil	1	1,49
Güneş	1	1,49	Takım kaptanı	1	1,49
Hayat	1	1,49	Terazi	1	1,49
Işık	2	2,99	Ütopya	1	1,49
İlim	1	1,49	Yeni Makas	1	1,49
İnanç	1	1,49	Yok	1	1,49
Kaptan	1	1,49	Kodlanmış BELGELER	67	100,00
Kek kalıbı	1	1,49	Kodlanmamış BELGELER	1	-
Kılavuz	1	1,49	ANALİZ EDİLEN BELGELER	68	-

Tablo 3 incelendiğinde, en fazla katılımcı tarafından üretilen ilk üç metaforun sırasıyla; pusula (n=6), komutan (n=3) ve baba (n=3) olduğu görülmektedir. Adalet, Atatürk, deniz feneri, ışık, kutup yıldızı, rehber ve sadık bir dost metaforlarının ise (n=2) bu metaforları takip ettiği görülmektedir.

İçerik analizinin üçüncü aşaması olan kategori geliştirme aşamasında katılımcılar tarafından üretilen 67 metafor konu, kaynak ve gerekçe bakımından değerlendirilmesi sonucunda 6 kategori altında tanımlanmıştır. Tanımlanan kategoriler tekrarlanma sıklığına göre Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Metaforların Oluşan Kategorileri

OLUŞAN KATEGORİLER	f	%
Lider Amaçlara Ulaştırandır	27	40,30
Lider Farklı Özellikleri Olandır	18	26,87
Lider Takip Edilendir	10	14,93
Lider Birleştirici ve Bütünleştiricidir	9	13,43
Lider Başkalarını Etkileyendir	7	10,45
Lider Yetki Sahibidir	3	4,48
Kodlanmış BELGELER	67	100,00
Kodlanmamış BELGELER	1	-
ANALİZ EDİLEN BELGELER	68	-

Katılımcıların ürettikleri metaforlar; “lider amaçlara ulaştırandır” (27 metafor, %40,30) “lider farklı özelliklere sahip olandır” (18 metafor, %26,87), “lider takip edilendir” (10 metafor, %14,93), “lider birleştirici ve bütünleştiricidir” (9 metafor, %13,43), “lider başkalarını etkileyendir” (7 metafor %10,45) ve “lider yetki sahibidir” (3 metafor, %4,48) olmak üzere 6 kategoride toplanmıştır. Bunlarla ilgili üretilen metaforlara bazı söylem örneklerine Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5: Oluşan Kategorilere Tanımlanan Metaforlar ve Örnekleri

Kategoriler	Metaforlar	Katılımcı İfadeleri
Lider Amaçlara Ulaştırandır	Ata (1), baba (2), beyin (1), deniz feneri (2), el feneri (1), geminin kaptanı (1), ışık (2), ilim (1), kaptan (1), kılavuz (1), komutan (2), kutup yıldızı (2), öğretmen (1), pestil (1), pusula (6), süper kahraman (1), takım kaptanı (1)	“Lider beyin gibidir çünkü her şeyi o planlar”. “Lider pusula gibidir çünkü yön bulur” “Lider komutan gibidir çünkü sorumluluk kendisindedir”. “Lider ilim gibidir çünkü ondan öğrendiklerinizle başarılı olursunuz”
Lider Farklı Özellikleri Olandır	Afet planı (1), Atatürk (2), ayna (1), baba (1), bukailemun (1), çoban (1), kişiliksiz (1), komutan (1), kukla (1), misafir (1), satranç tahtasında kendini kral sanan piyon (1), süper kahraman (1), şahin (1), şarj edilebilir pil (1), ütopya (1), yeni makas (1), yok (1)	“Lider afet planı gibidir çünkü her duruma önceden hazırlıklıdır”. “Lider süper kahraman gibidir çünkü hepimize yol göstermesi, bize ilham olması, düşünemediğimiz şeyleri düşünmesi gerekmektedir”. “Lider komutan gibidir çünkü ona bağlı çalışanlara güven verir”.

Kategoriler	Metaforlar	Katılımcı İfadeleri
Lider Takip Edilendir	Baston (1), direksiyon (1), geminin kaptanı ve rol model (1), hayat (1), kılavuz (1), öncü (1), önde bayrağı taşıyan (1), peşinde istekle sürüklenen (1), rehber (2)	“Lider, baston gibidir çünkü bir adım öndedir fakat birlikte yürüdüğünüzü bilirsiniz” “Lider, direksiyon gibidir çünkü ne tarafa yönlendirirse araç (sistem) o tarafa yönelir”.
Lider Birleştirici ve Bütünleştiricidir	Adalet (2), baba (1), dominant anne (1), kek kalıbı (1), orkestra şefi (1), sadık bir dost (2), terazi (1)	“Lider adalet gibidir çünkü herkese, özellikle başarısız olanlara bile gerekli hak ve toleransı tanımalıdır” “Lider orkestra şefi gibidir çünkü farklı sesler çıkaran enstrümanlar gibi olan insanlardan gürültü değil güzel bir melodi çıkarır”
Lider Başkalarını Etkileyendir	Ağrı kesici (1), antrenör (1), Atatürk (1), baba (1), güneş (1), inanç (1), köklü bir ağaç (1)	“Lider güneş gibidir çünkü ondan ne kadar uzaklaşırsan çekim gücü azalır fakat karanlığın artar”
Lider Yetki Sahibidir	Baba (1), bulmaca (1), dominant anne (1)	“Lider bulmaca gibidir çünkü ne zaman ne soracağı ve isteyeceği hiç belli olmaz”

5. SONUÇ

Bu çalışmada hizmet sektöründe çalışanların lideri nasıl algıladıkları ve anlamlandırdıkları lider kavramını anlatmak için kullandıkları metaforlar aracılığıyla ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 68 katılımcıdan toplanan verilerle üretilen 68 metafor kodlanmıştır. Bu metaforlardan bir tanesi metafor konusu ve gerekçesi açısından uyumsuz olarak değerlendirilmiş ve analiz dışı bırakılmış, çalışma 67 metafor ile tamamlanmıştır. Üretilen metaforlara bakıldığında en çok ifade edilen metaforların, pusula ve baba olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Yıldız ve Ertürk (2019)'ün çalışmalarında komutan ve baba metaforlarının, Dursun vd. (2019)'nin çalışmalarında pusula ve baba metaforlarının sık tekrarlanan metaforlar olduğu belirtilmektedir.

Bu çalışma kapsamında katılımcılar tarafından üretilen metaforlar 6 kategoride toplanmıştır. 27 metaforla “lider amaçlara ulaştırandır” kategorisi en çok metaforun tanımlandığı kategori olmuştur. Bu kategori içinde tanımlanan pusula, kutup yıldızı, el feneri, deniz feneri gibi metaforlar katılımcıların lideri amaçlara ulaşmak için yol gösterici olarak algıladıkları şeklinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda katılımcıların liderlerinden ilk beklentileri örgütsel amaçlara nasıl ulaşılacağı konusunda yol gösterici olmalarıdır. Bu çalışmanın bu bulgusunun özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda yazında lider ve liderlik ile ilgili yapılan bazı tanımlarla örtüştüğü görülmektedir. Söz konusu tanımlarda, liderin örgütün veya grubun amaçlarına ulaşmak için takipçileri harekete geçirmesinden bahsedilmektedir (Seeman 1960; Burns, 1978). Bunun yanı sıra Bernardin ve Russel (1998)'in “lider, çalışanlara rehberlik ederek ve onları yönlendirerek, koordinasyonu ve düzeni sağlayarak rolünü yerine getirebilir” (aktaran Yıldız ve Ertürk, 2019: 1209) görüşündeki rehberlik etmek, yönlendirmek ifadeleri ile üretilen metaforların benzeştiği görülmektedir.

Oluşan ikinci kategori 18 metaforla “lider farklı özellikleri olandır” kategorisidir. Bu kategori altında, afet planı, Atatürk, baba, çoban, bukalemun, misafir gibi metaforlar tanımlanmıştır. Bu bulgudan hareketle katılımcılar liderin grupta ve/veya örgütte yer alan diğer üyelerden farklı özelliklere sahip olmasını beklemektedir. Üretilen metaforların gerekçe ve mantıksal dayanakları incelendiğinde katılımcıların, diğer çalışanlardan farklı olarak liderde; sorumluluk alma, nabza göre şerbet verebilme (ortama uygun davranabilme), duyguları yönetebilme, risk alabilme, güven verme, başkalarının (sektör, müşteri ve çalışan ifade edilmiştir) ihtiyaçlarına cevap verebilme, yol gösterme, ilham kaynağı olma, başkalarının göremediğini görme, enerjik olma ve sorunları çözebilme özelliklerinin bulunmasını beklemektedir. Bu durum liderleri takipçilerden ayıran ve doğuştan gelen bazı özelliklere sahip olduğu varsayımına dayanan “özellikler kuramı” ile örtüşmektedir. Liderlikle ilgili geliştirilen ilk kuram olan (Yeşil, 2016; 160) özellikler yaklaşımına göre; sorumluluk, enerjik ve aktif olma, kişiler arası beceriler (Daft, 1999 aktaran Yeşil, 2016: 161), ortama uyum sağlayabilme, güvenilir olma, planlı olma (Memişoğlu ve Yılmaz, 2019: 4) liderlerin sahip olması beklenen bazı özellikleridir ve bu çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Buradan yola çıkarak, örgüt üyelerinin günümüzde dahi liderlerin doğuştan gelen birtakım özelliklere sahip olması gerektiğini düşündükleri ve özellikler kuramının kuramsal bağlamının geçerli olduğu söylenebilir. Ancak, yazında yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, liderle ilgili olumsuz çağrışım yapan; kişiliksiz, kukla, satranç tahtasında kendini kral sanan piyon ve yok metaforları da üretilmiştir. Bu metaforlarla bazı katılımcıların lideri, uyumsuz davranışlar sergileyen, başkalarının istediklerini yapan, başkaları tarafından idare edilip kendi düşüncelerini yerine getiremeyen ve bulunduğu ortama katkı sağlayamayan (olsa da olur olmasa da) kişi olarak algıladıkları görülmüştür.

Bu çalışmada oluşan üçüncü kategori baston, direksiyon, baba gibi metaforların tanımlandığı “lider takip edilendir” kategorisidir. Katılımcılar lideri önde ve öncü olan, takip edilmesi gereken kişi olarak algılamaktadır. Benzer şekilde Dursun vd. (2019) yaptıkları çalışmada lidere ilişkin en sık tekrarlanan beş metafor içinde ilk olarak “öncü olan” metaforunu ifade etmişlerdir.

Dominant anne, kek kalıbı, orkestra şefi gibi metaforların tanımlandığı “lider birleştirici ve bütünleştiricidir” kategorisi bu çalışmada oluşan dördüncü kategoridir. Yıldız ve Ertürk (2019) de yaptıkları çalışmalarında kendi katılımcılarının ürettikleri metaforlardan aynı adla bir kategori oluşturmuşlardır. Ayrıca araştırmacılar, diğerlerini belirli bir amaç etrafında toplayıp harekete geçirmenin liderin temel görevlerinden olduğunu, bu bağlamda liderin birleştirici ve bütünleştirici olmasının oldukça önemli olduğunu ifade etmişlerdir (Yıldız ve Ertürk, 2019: 1207-1208). Bu çalışmanın bu bulgusunun araştırmacıların bu görüşünü desteklediği görülmektedir.

Bu çalışmada oluşan beşinci kategori ağı kesici, antrenör, Atatürk gibi metaforların tanımlandığı “lider başkalarını etkileyendir” kategorisidir. Bu bulgu Koçel (2001)’in yaptığı “lider, diğer insanları belirli bir amaç yönünde davranışa geçmeye sevk eden, onları etkileyen kişi”dir (s.465) tanımıyla benzeştiği gibi özellikler yaklaşımı bağlamında, liderin genel kişilik özellikleri arasında sayılan “etki” özelliği ile örtüşmektedir. Özellikler yaklaşımına göre bir liderin gücü, yasal gücünden çok sahip olduğu kişisel özellikler, başkalarıyla kurduğu ilişkileri ve astlarını etkileme düzeyiyle ilgilidir (Sayılı ve Baytok, 2014 aktaran Bektaş, 2016: 44)

“Lider yetki sahibidir” kategorisi bu çalışmada oluşan altıncı kategoridir ve baba, bulmaca ve dominant anne metaforları bu kategori altında tanımlanmıştır. Bu kategori bu çalışmanın en az metaforunun yer aldığı kategorisidir. Buradan yola çıkarak, katılımcıların yetkiyi öncelikli bir liderlik özelliği olarak algılamadığı söylenebilir. Yazında yapılan çalışmalarda da yetkinin liderin değil, yöneticinin bir özelliği olarak sayıldığı (Yıldız ve Ertürk, 2019:

1192) görülmektedir. Bu bağlamda yetki liderin mutlaka sahip olması gereken bir unsur olmayacaktır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında hizmet sektörü çalışanları katılımcılarının bazılarının olumsuz düşünceleri olmakla birlikte genel olarak lider kavramı ile ilgili olumlu algılarının olduğu görülmüştür. Dursun vd. (2019: 210)'nin de yaptıkları çalışmanın sonucunda benzer bir yorumda bulunduğu görülmüştür. Bu çalışmadan elde edilen bilgilerle liderlerinin çalışanlar tarafından nasıl algılandıkları ve nasıl bir beklenti içinde oldukları hakkında fikir verilebileceği, bu bağlamda sektör çalışanlarına katkıda bulunulabileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle, sektör liderleri örgütsel amaçlara nasıl ulaşılacağı konusunda yol gösterici olmalıdır, takipçilerinden ayıran bazı özelliklere sahip olmalarını beklediğini göz önünde bulundurmalıdır, ortak amaçlara ulaşma konusunda ortak akılda birleştirici ve bütünleştirici olmalıdır ve sahip olduğu yetkileri yol göstermekte kullanabilmelidir.

Bununla birlikte gelecekte örneklem büyüklüğü genişletilerek yapılacak çalışmalarla konu hakkında daha fazla bilgi edinilebilir. Yine farklı yöntemlerle çalışmalar yapılması önerilebilir. Nicel yöntem veya nitel yöntemin farklı bir desen tercihiyle, genellenebilir, derinlemesine ve bütüncül çalışmalarla daha fazla bilgi edinilebilir. Ayrıca farklı sektör çalışanları ile yapılacak çalışmalardan elde edilecek bilgilerle günümüzün liderlik anlayışı hakkında daha fazla bilgi edinilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

1. ARASTAMAN, G., ÖZTÜRK FİDAN, İ. ve FİDAN, T. (2018). Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme, YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal of Education Faculty), 15(1): 37-75.
2. ARITZ, J., WALKER, R., CARDON, P. ve ZHANG, L. (2017). Discourse of Leadership: The Power of Questions In Organizational Decision Making. International Journal of Business Communication, 54(2): 161–181. doi:10.1177/2329488416687054
3. AYDIN, F. (2011). Üniversite Öğrencilerinin “Çevre” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları, Doğu Coğrafya Dergisi, 26: 25-44.
4. AYDUĞ, D., HİMMETOĞLU, B. ve BAYRAK, C. (2018). Okul Müdürlerinin Mizah Tarzlarına İlişkin Öğretmenlerin Metaforik Algıları, Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education, 6(2): 108-130. DOI:10.14689/issn.2148 - 2624.1.6c2 s6m
5. BASS, B. L. (2019). “What is Leadership”. s. 1-10, (Ed), In M.R. Kibbe ve H. Chen Leadership in Surgery, Switzerland: Springer.
6. BASS, B. M., (1981). Bass & Stogdill’s Handbook of Leadership: Theory, Research & Managerial Applications, 3rd ed., New York: The Free Press.
7. BEKTAŞ, Ç. (2016). Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler, Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi, 2(7): 43-53.
8. BENMIRA, S. ve AGBOOLA, M. (2021). “Evolution of leadership theory”, BMJ Leader, 5: 3–5. doi:10.1136/leader-2020-000296
9. BENNIS WG. (2009). On Becoming A Leader. New York, NY: Basic Books.
10. BERNARDIN, J. H. ve RUSSEL, J. E. (1998). Human Resource Management: An Experiential Approach, Irwin:McGraw- Hill.

11. BİLGİNOĞLU, E. (2018). Yapılandırmacı Kuram Perspektifinden Metaforlar ve Analogiler Yoluyla Öğrenme Transferi: Dağcılık-Liderlik Örneği, Uluslararası Dağcılık ve Tırmanış Dergisi, 1(1): 9-24.
12. BURNS, J. M. (1978). Leadership. New York, NY: Harper & Row.
13. COPELAND, N. (1942). Psychology And The Soldier. Harrisburg, PA: Military Service Publications.
14. ÇELİK ŞAHİN, Ç., AVCI, Y.E. ve ANIK, S. (2020). Dijital Liderlik Algısının Metaforlar Yoluyla İncelenmesi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19(73): 271-286.
15. DAFT, R. L. (1999). Leadership: Theory And Practice. Harcourt College Pub. Dryden Press: Orlando
16. DURSUN, M., ARI, Ç., KOCAMAZ ADAŞ, S. VE ULUN, C. (2019). “Spor Örgütlerinde Çalışan Bireylerin Lider Kavramına İlişkin Metaforik Algıları”, s. 199-214, (Ed) KIZAR, O., Spor Bilimleri Alanında Araştırma Makaleleri, Gece Akademi, Ankara.
17. EDMONSTONE, J.D., (2016). Leadership Metaphors, Leadership in Health Services, 29(2): 118-121. DOI 10.1108/LHS-01-2016-0003
18. EKİCİ, G. (2016). Biyoloji öğretmeni adaylarının mikroskop kavramına ilişkin algılarının belirlenmesi: Bir metafor analizi çalışması, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) 17 (1): 615-636.
19. FAIRHURST, G. T. (2007). Discursive Leadership: In Conversation With Leadership Psychology. Thousand Oaks, CA: SAGE.
20. HEFFERNAN, A., NETOLICKY, D. ve MOCKLER, N. (2019). New And Alternative Metaphors For School Leadership, Journal of Educational Administration and History, 51(2): 83-86, DOI: 10.1080/00220620.2019.1585768
21. HEMPHILL, J. K. (1949). Situational Factors in Leadership. Columbus: Ohio State University, Bureau of Educational Research.
22. KRÜGER, S. (2019). “Introduction to Metaphor”, s. 13-17, (Ed) Jung, S., Kessler, V., Kretzschmar, L. ve Meier, E. (eds.), Metaphors for Leading – Leading by Metaphors, V&R unipress GmbH, Göttingen.
23. MALIK, M.A. ve AZMAT, S. (2019). Leader And Leadership: Historical Development of The Terms And Critical Review of Literature, Annals of the University of Craiova for Journalism, Communication and Management, 5(1): 16-32.
24. MAXQDA 2018.1 Analytics Pro. Distribution by VERBI GmbH.
25. MEMİŞOĞLU, S. P. ve YILMAZ, O. (2019). Eğitim Fakültesi Öğretim Elemanlarının Lider ve Liderlik Kavramlarına İlişkin Metaforik Algıları. Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies, 75: 1-15. DOI: 10.9761/JASSS8022
26. MOALIM, M.A. (2020). Liderlik Tarzının Çalışan Performansına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Yüksek lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
27. MOORE, B. V. (1927). The May Conference on Leadership. Personnel Journal, 6: 124–128.
28. NORTHOUSE, P.G. (2019). Leadership Theory and Practice, Sage Publishing, Thousand Oaks, California.

29. ÖZÇETİN, S. (2021). Metaphoric Perceptions of Teachers and Administrators towards Uplifting Leadership, *Shanlax International Journal of Education*, 9(3): 57-66.
30. RANDELL, S. ve YERBURY, H. (2020). “An Exploration of the Metaphors and Images Used to Describe Leadership in Two Different Cultural Contexts”, *Frontiers in Education*, 5: 1-9. doi: 10.3389/educ.2020.00151
31. ROST, J. C. (1991). *Leadership For The Twenty-First Century*. New York, NY: Praeger.
32. SAYLI, H. ve BAYTOK, A. (2014). *Örgütlerde Liderlik Teori, Uygulama ve Yeni Perspektifler*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
33. SEEMAN, M. (1960). *Social Status And Leadership*. Columbus: Ohio State University, Bureau of Educational Research.
34. SİĞRİ, Ü. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.
35. STODDILL, R. M. (1950). “Leadership, Membership And Organization”, *Psychological Bulletin*, 47(1): 1-14. <https://doi.org/10.1037/h0053857>
36. TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜKLER (2021). Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> 26.12.2021.
37. YEŞİL, A. (2016). “Liderlik ve Motivasyon Teorilerine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme”, *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (3):158-180.
38. YILDIZ, A., UZUNBACAK, H.H. ve AKÇAKANAT, T. (2021). Otantik Yaşamın İş Çıktıları Üzerine Etkisi: İşe Adanmışlığın Aracılık Rolü, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(4): 489-507.
39. YILDIZ, K. ve ERTÜRK, R. (2019). Yönetici ve Lider Kavramlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri: Bir metafor çalışması, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (4): 1190-1216.